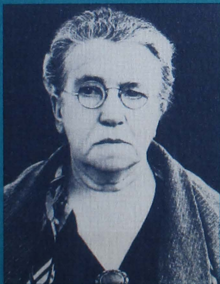
Emma Goldman

ESSAYS EN BRIEVEN

VW

Emma Goldman

Essays en brieven

Uitgegeven en vertaald door
Janneke van der Meulen

Het Wereldvenster Bussum

Uit het Engels vertaald door Janneke van der Meulen
Omslag: Frits Stoepman gvn
Omslagfoto: Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam

ISBN 90 293 9599 0

Verspreiding in België: Standaard Uitgeverij, Antwerpen

Inhoud

Voorwoord 7

Chronologie 10

ESSAYS

Anarchisme: wat het werkelijk betekent (1911) 23

Huwelijk en liefde (1911) 38
Mijn opvattingen over het huwelijk (± 1927) 48

De tragiek van de vrouwenemancipatie (1906) 50

Het fiasco van het christendom (1913) 59

Intellectuele proletariërs (1914) 67

Het kind en zijn vijanden (1906) 76

Minderheden versus meerderheden (1911) 83

Socialisme: gevangenen in de politieke val (1913) 90

De psychologie van het politieke geweld (1911) 97

Leo Trotski protesteert te veel (± 1939) 109

Is mijn leven de moeite waard geweest? (1934) 125

BRIEVEN

Aan Dr. Magnus Hirschfeld (Berlijn, maart 1923) 139

Aan Max Nettlau (St. Tropez, 9 maart 1929) 153

Aan Dr. Samuel D. Schmalhausen (Montreal, 28 januari 1935) 158

Aan Ben Reitman (Montreal, 17 december 1927) 164

Goldman-Berkman I
Aan Alexander Berkman (St. Tropez, 20 februari 1929) 167
Van Alexander Berkman (St. Cloud, 11 mei 1929) 170
Aan Alexander Berkman (St. Tropez, 14 mei 1929) 172
Van Alexander Berkman (St. Cloud, 20 mei 1929) 178
Aan Alexander Berkman (St. Tropez, 24 mei 1929) 183
Van Alexander Berkman (St. Cloud, 26 mei 1929) 188

Over Sovjet-Rusland
Aan Harold J. Laski (Londen, 9 januari 1925) 191
Aan Ted McLean Switz (Parijs, 10 maart 1930) 197
Aan Freda Kirchwey (Toronto, 2 augustus 1934) 200

Goldman-Berkman II
Van Alexander Berkman (Parijs, 25 juni 1928) 205
Aan Alexander Berkman (St. Tropez, 29 juni 1928) 207
Aan Alexander Berkman (St. Tropez, 3 juli 1928) 211

Goldman-Berkman III
Van Alexander Berkman (St. Cloud, 19 november 1928) 215
Aan Alexander Berkman (St. Tropez, 23 november 1928) 217
Van Alexander Berkman (St. Cloud, eind november 1928) 221

Aan John Cowper Powys (Londen, ± augustus 1938) 224

Register 229

Voorwoord

Wie denkt in deze bundel een systematische uiteenzetting van het anarchisme te zullen aantreffen, zal bedrogen uitkomen. Nog afgezien van de vraag of zo'n uiteenzetting, de veelheid van stromingen binnen het anarchisme in aanmerking genomen, überhaupt mogelijk is, zou Emma Goldman hiervoor zeker niet de aangewezen persoon zijn geweest. Haar interesses en capaciteiten lagen veeleer op het vlak van de praktijk dan dat van de theorie: ze was een activiste, geen theoretica. Het feit dat haar bijdrage aan de anarchistische theorievorming gering genoemd moet worden, hoeft echter geen afbreuk te doen aan de betekenis die ze tijdens haar leven gehad heeft en ook nu nog kan hebben. Die betekenis is vooral gelegen in het onverbiddelijk idealisme waarmee ze keer op keer de weerbarstige werkelijkheid te lijf is gegaan. De vraag of haar verzet praktisch gezien 'succesvol' is geweest, doet in feite niet ter zake; het gaat erom dat ze zich niet voor de, veelal weinig hoopgevende, feiten gewonnen heeft gegeven. En hoeveel vraagtekens men ook kan zetten bij haar soms wel wat al te simplistische vertogen over anarchisme, liefde, emancipatie, christendom en opvoeding (waarin ze door haar bevlogenheid niet zelden verleid wordt tot tegenstrijdige uitspraken), ze zijn op z'n minst interessant als uitlatingen van iemand die, bevangen van een lichtend ideaal, haar ogen niet voor de werkelijkheid kon sluiten.

Deze bundel bevat zowel essays als brieven. Met deze combinatie is gepoogd de beide kanten van de medaille – theorie en praktijk – recht te doen. Waar in de essays het theoretisch idealisme vooral de boventoon voert, neemt in de brieven de praktijk een meer centrale plaats in.

De hier opgenomen essays werden voor het merendeel geschreven in de periode tussen de oprichting en opheffing van het anarchistische maandblad *Mother Earth* (1906-1917), waarin ze ook grotendeels voor het eerst gepubliceerd werden. Aangezien zich nadien geen ingrijpende veranderingen in haar standpunten hebben voorgedaan, kunnen ze ook voor haar denken in de periode daarna representatief – of minstens illustratief – geacht worden. Afgezien van 'Mijn opvattingen over het huwelijk' en 'Leo Trotski protesteert te veel', die beide afkomstig zijn uit het Goldman-

archief van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam, zijn de essays geselecteerd uit twee bestaande bundels.[1]

In tegenstelling tot de essays werden de in deze bundel opgenomen brieven alle geschreven na Emma Goldmans deportatie uit de VS (1919), een periode waarin haar correspondentiedrift welhaast ongekende vormen aannam (haar totale correspondentie – voor zover bewaard gebleven – wordt op tweehonderdduizend brieven, prent- en briefkaarten en telegrammen geschat). Ze zijn – uitgezonderd die aan Dr. Magnus Hirschfeld, Max Nettlau en Dr. Samuel D. Schmalhausen, die wederom afkomstig zijn uit het genoemde Goldman-archief – eveneens geselecteerd uit een bestaande bundel.[2]

De enorme respectievelijk aanzienlijke hoeveelheid brieven en essays in aanmerking genomen, zal iedere selectie in belangrijke mate bepaald worden door willekeur. Zo ook in dit geval. Daarnaast werd deze selectie aanvankelijk gestuurd door de gedachte dat het interessant zou zijn de in de essays behandelde onderwerpen terug te laten komen in de brieven. In het ideale geval zou ieder essay 'gedekt' worden door één of meer brieven, zodat de diverse onderwerpen zowel vanuit de theorie (in de essays) als vanuit de praktijk (in de brieven) benaderd zouden worden. Dit ideaal is slechts ten dele bereikt, om de simpele reden dat de gezochte essays en brieven (waarbij voor de brieven bovendien

1. Emma Goldman, *Anarchism and Other Essays*, Dover Books, New York 1969 (de eerste druk van dit boek verscheen in 1911 bij de Mother Earth Publishing Association).
Red Emma Speaks. Selected Writings and Speeches by Emma Goldman. Compiled and Edited by Alix Kates Shulman. Vintage Books, New York 1972. De tekst 'Mijn opvattingen over het huwelijk', die omstreeks 1927 geschreven werd, is waarschijnlijk niet eerder in druk verschenen. Het artikel 'Leo Trotski protesteert te veel' werd, vermoedelijk in 1939, als pamflet uitgegeven door een anarcho-communistische groepering in Glasgow. Voor de vertaling is gebruik gemaakt van een in het Goldman-archief van het IISG aanwezig manuscript van deze tekst.
2. *Nowhere At Home. Letters from Exile of Emma Goldman and Alexander Berkman*. Edited by Richard and Anna Maria Drinnon. Schocken Books, New York 1975.
In deze bundel is ook de brief aan Dr. Samuel D. Schmalhausen opgenomen; aangezien de Drinnons uit deze brief een interessante passage hebben weggelaten, heb ik voor de vertaling gebruik gemaakt van een kopie uit het Goldman-archief van het IISG.
Waar in de brieven ... voorkomt, is een passage door de Drinnons weggelaten.

gold dat ze niet al te fragmentarisch moesten zijn en zonder al te veel toelichting gelezen moesten kunnen worden) niet in alle gevallen gevonden c.q. geschreven werden.

Een belangrijke briefgenoot van Emma Goldman was Alexander Berkman, van wie ook hier een aantal brieven is opgenomen. Qua achtergrond en temperament hadden Goldman en Berkman veel gemeen, alhoewel Berkman uit een gegoed milieu afkomstig was en een betere opleiding genoten had. In latere jaren tekenden de persoonlijke en theoretische verschillen tussen hen zich scherper af, hetgeen ook duidelijk blijkt uit de hier opgenomen briefwisselingen, waarin de beide kameraden elkaar ongezouten van repliek dienen. Juist deze verschillen – kortweg die tussen de gedreven rebel Goldman en de meer theoretisch ingestelde revolutionair Berkman – in combinatie met de kameraadschappelijke genegenheid waarmee hun pennestrijd gevoerd wordt, maken deze brieven tot interessante en vaak ook vermakelijke lectuur.

Emma Goldmans leven wordt allerminst gekenmerkt door geografische honkvastheid. Om de lezers in staat te stellen haar intercontinentale gangen althans globaal na te gaan volgt hier een chronologie. Wie zich in een en ander wat meer wil verdiepen, zij verwezen naar de biografieën van Richard Drinnon en Alix Shulman[3] en, vanzelfsprekend, naar Emma Goldmans autobiografie, die haar leven tot 1917 bestrijkt.[4]

3. Richard Drinnon, *Rebel in Paradise. A Biography of Emma Goldman.* University of Chicago Press 1961.

Alix Shulman, *To the Barricades. The Anarchist Life of Emma Goldman.* Thomas Y. Crowell Company, New York 1971.

4. Emma Goldman, *Living My Life.* Alfred A. Knopf, New York 1931 (Dover Books, paperback reprint, twee delen, 1970).

Emma Goldman, *Mijn leven, deel 1* en *2.* Vertaald door C.E. van Amerongen-van Straten. Het Wereldvenster, Baarn 1978-1979.

Chronologie

27 juni 1869 Emma Goldman wordt geboren in het Russische Kovno (nu Kaunas, in Litouwen) als eerste kind van Taube Bienovitsj en Abraham Goldman, beiden joods. Uit een eerder en gelukkiger huwelijk heeft de moeder al twee dochters, Lena en Helena. Na Emma worden er nog twee zoons, Morris en Hermann, geboren; het feit dat zijn eerste kind een meisje is, wordt daarmee voor de vader echter niet goedgemaakt.

Kort na Emma's geboorte verhuist de familie Goldman naar Popelan (een klein dorpje aan de Russisch-Duitse grens), waar de ouders een staatsherberg gaan beheren.

1877 Als haar vader zijn baan als herbergier kwijtraakt, trekt het gezin de Duitse grens over naar Königsberg (nu Kaliningrad, in Rusland), waar Emma drie en een half jaar naar de lagere school gaat. Ze haalt het toelatingsexamen voor het gymnasium, maar haar godsdienstleraar weigert de – voor feitelijke toelating on-ontbeerlijke – aanbevelingsbrief te ondertekenen.

1881 Verhuizing naar het joodse getto in St. Petersburg (nu Leningrad), waar haar ouders een kruidenierszaak beginnen. Emma gaat nog een half jaar naar school en moet dan, wegens de armoedige situatie thuis, in een fabriek gaan werken.

Op 1 maart 1881 wordt tsaar Alexander II vermoord door revolutionaire terroristen, met als gevolg verscherpte terreur en grootscheepse pogroms. Honderdduizenden joden (waaronder Emma's zus Lena) vluchten het land uit, veelal naar Amerika.

Emma komt in aanraking met de revolutionaire ideeën van de populistische beweging, die een einde wil maken aan het tirannieke bewind van de tsaren; het begin van haar politieke bewustwording.

1882-1885 Fabrieksarbeid; 's nachts leest en studeert ze. Groeiend verzet tegen het benauwde, conventionele gettoleven, met name tegen haar tirannieke vader.

december 1885 Samen met haar zusje Helena vertrekt Emma – na gedurige conflicten met haar vader, die al vergevorderde trouwplannen voor haar had – naar de VS; ze voegen zich bij hun zusje Lena en haar man in Rochester (NY).

1886 Wederom fabrieksarbeid; ontgoocheling vanwege het in de VS al even benauwde gettoleven en het slopende fabriekswerk.

februari 1887 Huwelijk met de joods-Russische immigrant Jacob Kershner. De voornaamste reden voor deze stap zijn eenzaamheid en het verlangen zich te verlossen van de knellende greep van haar ouders, die in 1886 eveneens naar Rochester zijn overgekomen. Doordat het haar als getrouwde vrouw niet betaamt buitenshuis te werken, raakt ze echter alleen nog maar meer geïsoleerd. Bovendien wordt Kershner al gauw overmand door heftige aanvallen van jaloezie. Scheiding volgt een jaar later.

11 november 1887 'Zwarte Vrijdag', de dag dat de vier anarchisten van het Haymarket-oproer (zie p. 126) worden opgehangen. Het daaraan voorafgaande, geruchtmakende proces was nauwlettend door Emma gevolgd en bracht haar tot de overtuiging dat het in de VS niet veel beter met de vrijheid gesteld was dan in Rusland. Geïnspireerd door de Haymarket-martelaars, die hun leven voor het anarchisme gegeven hadden, besluit ze zich definitief aan hun ideaal te gaan wijden.

1888 Gesterkt door haar nieuw-verworven ideaal maakt Emma een einde aan haar huwelijk. Ze vertrekt naar New Haven (Connecticut), waar ze in een fabriek gaat werken. Vertwijfeld keert ze na enkele maanden terug naar Rochester. Mede onder druk van haar familie en Kershner zelf trouwt ze opnieuw met haar gewezen echtgenoot. Om haar economische onafhankelijkheid te vergroten gaat ze – in het geheim – een cursus kleermaken volgen. Het tweede huwelijk mislukt eveneens en ze verlaat Kershner, dit keer voorgoed. Haar ouders ontzeggen haar de toegang tot hun huis en ook de rest van de joodse gemeenschap behandelt haar als een paria. Ze trekt tijdelijk in bij haar zus Helena, tot dan toe haar enige bondgenoot.

1889-1892 Op 15 augustus 1889 vertrekt Emma Goldman [voortaan aangeduid met EG] met haar pas gekochte naaima-

chine naar New York. Onder de hoede van de Duitse anarchist Johann Most ontpopt ze zich al gauw tot een bekwaam politiek spreekster. Begin van haar levenslange vriendschap met Alexander Berkman, een eveneens joods-Russische immigrant. Met hem en twee andere anarchisten vormt ze een kleine commune. Een half jaar na aankomst in New York maakt ze haar eerste lezingentour (onder andere naar Rochester); haar toespraken (dan nog in het Duits) oogsten veel succes bij het – merendeels uit immigranten bestaande – publiek. Al gauw behoort ze tot de vooraanstaande figuren van de anarchistische beweging; ze is actief bij verscheidene stakingen en demonstraties en houdt veel toespraken. Tussen de bedrijven door werkt ze als naaister en fabrieksarbeidster.

1892 Een nieuwe golf van tsaristische terreur brengt EG en haar vrienden Sasha (Alexander Berkman) en Fedya (Modest Stein) tot de overtuiging dat ze het anarchisme beter kunnen dienen in hun vaderland. Ze verhuizen naar Worcester (Massachusetts), waar ze een cafetaria annex ijssalon beginnen; met de opbrengsten van hun kleine particuliere onderneming hopen ze de kostbare overtocht te kunnen bekostigen. De zaak loopt goed, maar de overtocht wordt vooreerst niet gemaakt.

In juni 1892 vindt er in Homestead (Pennsylvania) een arbeidsconflict plaats, dat door zijn hevigheid landelijke bekendheid krijgt. Onderhandelingen tussen arbeiders en directie van de Carnegie-metaalfabriek over een nieuw arbeidscontract worden door waarnemend directeur Henry Clay Frick afgebroken zonder dat er een overeenkomst is bereikt met de – destijds zeer sterke – vakbond der metaalarbeiders; Frick dreigt vervolgens alle bij de vakbond aangesloten arbeiders te ontslaan en alleen niet-vakbondsleden in dienst te nemen. Wat begonnen was als een loonconflict, verandert hierdoor in een strijd over het bestaansrecht van de vakbond. Als Frick zijn dreigement daadwerkelijk gaat uitvoeren, roepen de – inmiddels ontslagen – vakbondsleden een staking uit en verhinderen stakingbrekers het fabrieksterrein te betreden. Om de staking te breken zet Frick een driehonderd man sterke 'Pinkertonbrigade' (zie p. 103) in. In de grimmige strijd die daarop volgt, worden tien arbeiders en drie

Pinkertons gedood, honderden raken gewond. EG en Alexander Berkman achten de tijd gekomen om een daad te stellen en besluiten tot de aanslag op het leven van Henry Clay Frick. De aanslag, die door Berkman alleen wordt uitgevoerd, mislukt; Frick overleeft de geloste schoten en kan zijn werkzaamheden al snel hervatten. Berkman wordt na een schertsproces tot 22 jaar gevangenisstraf veroordeeld, waarvan hij er 14 zal uitzitten. De stakers van Homestead distantiëren zich van de aanslag, en ook in de rest van het land wordt hij scherp veroordeeld (in tegenstelling tot Rusland had Amerika – nog – geen traditie op dit gebied). Niet lang daarna worden de stakers alsnog verslagen door de Nationale Garde van de staat Pennsylvania; Fricks positie is veilig gesteld en de vakbondsmacht gebroken.

1892-1894 Hoewel haar medeplichtigheid onbewezen blijft, wordt EG enige tijd hardnekkig door de politie achtervolgd. De hele winter van 1892 voert ze, zonder veel steun (de meeste Duitse en joodse anarchisten hadden zich in navolging van Johann Most tegen Berkman gekeerd), een vergeefse campagne voor verkorting van Berkmans straf.

In 1893, het begin van een vier jaar durende crisis, waarin Amerika door een enorme werkloosheid wordt geteisterd, is ze vooral betrokken bij acties van stakers en werklozen. Wegens opruiend geachte toespraken wordt ze na een sensationeel proces, dat haar landelijke bekendheid bezorgt, tot een jaar gevangenisstraf veroordeeld. In de gevangenis krijgt ze eerst de leiding over het naaiatelier; later wordt ze te werk gesteld in het gevangenishospitaal, waar ze praktische ervaring als verpleegster opdoet.

augustus 1894 Na haar vrijlating komt ze in toenemende mate in contact met de 'inheemse' vleugel van de Amerikaanse progressieve beweging; haar immigrantenisolement wordt daardoor opgeheven en ze 'breekt door' naar het grotere publiek.

augustus 1895 EG gaat naar Wenen om een vroedvrouw- en verpleegstersopleiding te volgen. Op de heenreis houdt ze een lezingentour door Engeland en Schotland; in Londen ontmoet ze bekende anarchisten als Peter Kropotkin, Errico Malatesta en Louise Michel. In Wenen haalt ze het vroedvrouw- en verpleegstersdiploma, terwijl ze te-

vens haar intellectuele bagage verzwaart (met onder anderen Ibsen, Nietzsche, Wagner en Freud, van wie ze colleges bijwoont).

1896-1899 Terug in New York werkt ze met tussenpozen als verpleegster en vroedvrouw. In de – dikwijls langdurige – tussenpozen houdt ze lezingentours door heel Amerika (rond de eeuwwisseling was de redekunst een bloeiend bedrijf); haar toespraken – over anarchisme, christendom, vrouwenemancipatie, het huwelijk, enzovoort – worden massaal bezocht en niet zelden voortijdig afgebroken door de arrestatie van 'Rode Emma'.

1899-1901 Twee rijke bewonderaars bieden haar een toelage aan voor een medicijnenstudie in Zwitserland. Haar enige bedenking geldt Berkman. Hij adviseert haar echter het aanbod aan te nemen – hij is in die tijd een ontsnappingspoging aan het voorbereiden; om verdenking te voorkomen zou het beter zijn als zij het land uitging, na zijn ontsnapping zou hij zich bij haar kunnen voegen. In november 1899 gaat ze op weg naar Zwitserland. Onderweg stopt ze in Engeland, waar ze talloze redevoeringen houdt. Vervolgens gaat ze naar Parijs, waar ze onder andere – geheime – bijeenkomsten van de Neomalthusiaanse Bond bijwoont (in de VS zou ze één van de voorvechters van geboortenbeperking worden). De rijke bewonderaars zijn intussen weinig tevreden over de – uitblijvende – studieresultaten en staken de toelage. Als haar in december 1900 het bericht bereikt dat Berkmans ontsnappingspoging is mislukt, gaat ze ijlings terug naar New York.

6 september 1901 De als anarchist beschouwde Leon Czolgosz vermoordt president William McKinley. EG wordt van medeplichtigheid verdacht en gearresteerd; na vijftien dagen wordt ze wegens gebrek aan bewijs vrijgelaten. De aanslag heeft een golf van anti-anarchistische hysterie tot gevolg, die zich met name tegen de persoon EG richt. De vrijheid van meningsuiting en de Amerikaanse gastvrijheid worden drastisch ingeperkt (in 1903 wordt de zogenaamde Anarchist Exclusion Act aangenomen, op grond waarvan verklaarde anarchisten de toegang tot de VS geweigerd kan worden). Czolgosz wordt na een spoedproces, waarin alle rechtsregels inderhaast geschonden worden, op 29 oktober

1901 geëxecuteerd. EG's poging om haar radicale kameraden tot protestacties te bewegen zijn tevergeefs.

1901-1903 Verbitterd en gedeprimeerd over de affaire-Czolgosz, met name over de in haar ogen laffe passiviteit van de anarchistische beweging, raakt EG in een 'geloofs'-crisis. Ze trekt zich tijdelijk geheel terug en gaat full-time als verpleegster en vroedvrouw werken. De nationale hetzecampagne noodzaakt haar een schuilnaam (E.G. Smith) aan te nemen.

1903-1906 Opgeschrikt door kranteberichten over de hernieuwde terreur en pogroms in Rusland, herwint ze haar oude strijdlust. De komende jaren voert ze vooral actie voor de vrijheid van meningsuiting. In 1903 is ze een van de drijvende krachten achter de Free Speech League, die zich – met vertakkingen over heel Amerika – ook in ruimere zin voor de vrijheid inzet; naast anarchisten sluiten zich ook veel prominente links-liberalen bij de League aan (veelal zonder te weten wie achter de naam E.G. Smith schuilgaat).

1906-1908 In 1906 start EG het anarchistische maandblad *Mother Earth*. [Het blad, dat tot 1917 zou bestaan, had naast politieke ook literaire en artistieke aspiraties; de literaire en artistieke interesses van EG (en vooral ook van Berkman, die het blad van 1908 tot 1915 zou leiden) stonden echter te zeer in het teken van de sociaal-economische strijd om werkelijk avant-gardistisch te kunnen zijn.] Ze begint weer onder haar eigen naam toespraken te houden, waarbij ze nauwlettend in de gaten wordt gehouden door de politie.

In mei 1906 komt Berkman, na veertien jaar, vrij uit de gevangenis.

In de lente van 1907 woont EG het Internationale Anarchistische Congres in Amsterdam bij. Op dit congres staat de vraag naar de relatie individu – organisatie centraal; tijdens de discussies neemt EG een synthetische positie in door te betogen dat individu noch organisatie een ondergeschikte rol toebedeeld moet krijgen.

Ze reist terug via Parijs en Londen. In de VS worden ondertussen stappen ondernomen om haar terugkeer te verhinderen. Gewaarschuwd door vrienden trekt EG via Canada ongemerkt de grens over. De geërgerde autoriteiten geven de moed echter niet op en zetten een

ingewikkelde juridische procedure in gang om haar Amerikaans staatsburgerschap ongeldig te verklaren. Aangezien haar staatsburgerschap is gebaseerd op het – niet ontbonden – huwelijk met de genaturaliseerde Kershner, tracht men hem met terugwerkende kracht te denaturaliseren. Als men hier inderdaad in geslaagd is, kan EG (op grond van de Anarchist Exclusion Act) zodra ze zich over de grenzen begeeft als 'ongewenste vreemdeling' uit het land worden geweerd. De eerstkomende jaren blijft EG binnenslands.

1908-1916 EG maakt verschillende langdurige lezingentours door heel Amerika; ze houdt toespraken over anarchisme, literatuur, toneel, vrouwenemancipatie, huwelijk en vrije liefde, en, vanaf 1915, over geboortenbeperking. Het feit dat ze zich bij dit laatste onderwerp niet tot de theorie beperkt maar ook praktische aanwijzingen geeft, maakt haar toespraken extra riskant. Na diverse arrestaties in verband met andere toespraken, wordt ze begin 1916 tot vijftien dagen gevangenisstraf veroordeeld wegens een lezing over geboortenbeperking.

1916-1919 Na haar vrijlating spitsen haar activiteiten zich toe op antimilitaristische propaganda. Wanneer ook Amerika zich in de lente van 1917 in de oorlog begeeft en alle mannen tussen 21 en 30 jaar verplicht worden zich voor militaire dienst aan te melden, richt EG met Berkman en enkele anderen de No-Conscription League op (voor steunverlening aan gewetensbezwaarde dienstplichtigen). In juni wordt ze samen met Berkman gearresteerd in verband met hun activiteiten voor deze bond; beiden worden veroordeeld tot twee jaar gevangenisstraf.

De Amerikaanse oorlogsbemoeienissen brengen een nieuwe golf van verhevigd nationalisme, vreemdelingenhaat en – mede onder invloed van de Russische Revolutie – *Red Scare* teweeg. In 1918 wordt de zogenaamde Alien Exclusion Act aangenomen, op grond waarvan iedere niet-Amerikaan met staatsgevaarlijk geachte ideeën (louter verdenking was hiervoor al voldoende) het land uitgezet kon worden. Met deze nieuwe wet in de hand kost het de autoriteiten (onder de bezielende leiding van Edgar J. Hoover) betrekkelijk weinig moeite om EG en Berkman na hun vrijlating als 'ongewenste vreemdelingen' aan te merken; in decem-

ber 1919 worden ze samen met 247 andere bannelingen naar Sovjet-Rusland gedeporteerd.

1920-1921 Begin 1920 komen ze in Rusland aan. Aanvankelijk vol hoop en goede wil, raken ze in toenemende mate gedesillusioneerd; ook de bolsjevistische droom blijkt een mythe te zijn. De bloedige onderdrukking van de opstand in Kroonstad (maart 1921) door Trotski's Rode Leger (zie pag. 109[V]) en de arrestatie en executie van talloze anarchisten maken definitief een einde aan alle nog resterende hoop (met name Berkman had zich nog enige tijd voor de waarheid weten af te schermen door middel van het begrip 'historische noodzakelijkheid') en ze besluiten Rusland te verlaten.

1921-1924 Met hun vertrek uit Rusland begint het zoeken naar een nieuw toevluchtsoord; veel landen zijn in het geheel niet of slechts voor korte tijd genegen de beide bannelingen toe te laten (het feit dat ze niet van zins zijn hun ervaringen in Sovjet-Rusland voor zichzelf te houden vergroot de onwil). Na een kort verblijf in Stockholm kunnen ze naar Berlijn vertrekken, waar ze steun proberen te krijgen voor de Russische politieke gevangenen en ieder een boek schrijven (EG: *My Disillusionment in Russia*; Berkman: *The Bolshevik Myth*). Als haar van hogerhand te kennen wordt gegeven dat ze haar kritische uitlatingen over Rusland in het openbaar moet staken, besluit ze Duitsland te verlaten.

1924-1926 In november 1924 vertrekt EG naar Engeland; Berkman blijft in Berlijn om zijn werkzaamheden voor het verdedigingscomité voor Russische politieke gevangenen voort te zetten. In Engeland probeert EG een soortgelijk comité van de grond te krijgen, maar stuit daarbij op de gezamenlijke onwil van de socialistische partij en de vakbond.

In juni 1925 trouwt EG ter verkrijging van het Brits staatsburgerschap (een geldig paspoort) met de anarchistische mijnwerker James Colton; haar bewegingsvrijheid wordt hierdoor aanzienlijk vergroot. (Alexander Berkman, die in 1927 in het Franse dorpje St. Cloud zou gaan wonen, zou de rest van zijn leven elke drie maanden een nieuwe verblijfsvergunning moeten aanvragen; een werkvergunning was al helemaal uitgesloten.)

Naast haar activiteiten voor de Russische politieke

gevangenen houdt EG door heel Engeland lezingen over het moderne toneel (Ibsen, Strindberg, O'Neill en anderen); tevens werkt ze aan het – ongepubliceerd gebleven – boek *Foremost Russian Dramatists: Their Life and Work*.

1926-1928 In de herfst van 1926 vertrekt EG naar Canada voor een lezingentour door verscheidene grote steden. Ze houdt toespraken over Rusland, anarchisme, het moderne toneel en geboortenbeperking; ook blaast ze de Canadese anarchistische beweging, die bij haar aankomst op sterven na dood was, enig nieuw leven in.

1928-1931 In februari 1928 trekt EG zich terug in het Franse vissersdorpje St. Tropez, waar meer vermogende vrienden een huisje voor haar hebben gekocht. Ze begint haar autobiografie *(Living My Life)* te schrijven. Alexander Berkman houdt zich bezig met de revisie van het manuscript, hetgeen niet zonder conflicten tussen de beide kameraden gaat. Het boek verschijnt eind 1931 bij de Amerikaanse uitgever Alfred A. Knopf; het verkoopt slecht (te duur), maar wordt betrekkelijk veel gelezen.

1932-1934 In verscheidene Europese steden houdt EG toespraken over de dreiging van het fascisme. Vooral na maart 1933 wordt het haar dikwijls verboden haar mening in vrijheid te uiten (in Nederland wordt ze na drie redevoeringen over de oostelijke nabuur onder politiebegeleiding het land uitgeloodst).

1934-1935 Op voorwaarde dat ze alleen lezingen zal houden over toneel en literatuur wordt EG, voor het eerst sinds haar deportatie in 1919 en na herhaalde pogingen, toegelaten in de VS (ze krijgt een visum voor negentig dagen). Haar Amerikaanse tour is geen overwegend succes; haar lezingen, waarin ze zich niet altijd even strikt aan de voorgeschreven onderwerpen houdt, worden geboycot door de Communistische Partij, terwijl ze ook bij de radicale en liberale groeperingen weinig weerklank vindt. Anarchisme is in veler ogen een anachronisme geworden. Als de negentig dagen om zijn, gaat ze naar Canada; ook daar houdt ze toespraken, onderwijl de ijdele hoop koesterend voor langere tijd in de VS te worden toegelaten. In mei 1935 gaat ze terug naar St. Tropez.

1936- Op 28 juni 1936 maakt Alexander Berkman, na twee

1940 operaties en aanhoudende pijnaanvallen, een einde aan zijn leven (vermoedelijk hebben ook de constante dreiging het land te worden uitgezet en gedurig geldgebrek hierbij een rol gespeeld).

In september 1936 gaat EG op uitnodiging van Spaanse anarchisten naar Spanje; in Barcelona wordt ze door duizenden leden van de anarcho-syndicalistische respectievelijk anarchistische CNT (Confederación Nacional del Trabajo) en FAI (Federación Anarquista Ibérica) hartelijk verwelkomd. Sinds de nationalistische aanval op de republiek onder leiding van generaal Franco (17 juli 1936) was er in Spanje zowel een burgeroorlog (republikeinen, socialisten, communisten en anarchisten versus nationalisten/fascisten) als een sociale revolutie (gedragen door de anarchisten) aan de gang. Na enige maanden in Spanje te hebben rondgereisd, waarbij ze voor het eerst haar eigen idealen in aanzet verwezenlijkt kon zien (in landbouwcoöperaties, gecollectiviseerde fabrieken en onderwijsexperimenten), vertrekt ze in december 1936 naar Londen. Daar heeft ze de leiding over het pers- en propagandabureau van de CNT-FAI en doet ze onvermoeibare maar goeddeels vergeefse pogingen om de Engelsen tot daadwerkelijke steun aan de Spaanse anarchisten te bewegen. [In de hoop een groot Europees conflict te voorkomen weigerden democratische landen als Engeland, Frankrijk, Nederland en de VS steun te verlenen aan de wettige republikeinse regering. Aangezien de nationalisten/fascisten – officieus, maar grootscheeps – militaire steun kregen van Duitsland en Italië, betekende deze 'neutraliteit' der democratische staten feitelijk hulp aan Franco. De enige hulp van betekenis die de republikeinen kregen, kwam van de USSR; Stalin probeerde hiermee de – tot dan toe geringe – communistische invloed in de republiek te vergroten, een invloed die gericht was tegen de sociale revolutie. Aan anarchistische zijde werd dus, ondanks de enorme aanhang bij het Spaanse volk, een dubbel verlies geleden: niet alleen werd de burgeroorlog verloren (dank zij Hitler en Mussolini), maar ook de sociale revolutie (dank zij Stalin).]

Na een laatste bezoek aan Spanje in september/oktober 1938, gaat EG begin 1939 naar Amsterdam, waar ze

Essays

Anarchisme: wat het werkelijk betekent (1911)

Anarchie

Immer vervloekt, beschimpt en misverstaan,
Zijt gij de grauwe schrik van onze tijd.
'Chaoot en Saboteur,' zo schimpt de brave onderdaan,
'Gij brengt ons oorlog, eind'loos moord en strijd.'
Ach, laat hem razen. Wie nimmer werd vervuld
Met het verlangen Waarheid achter 't woord te vinden
Zal nooit de ware zin des woords worden onthuld,
Voort zal hij gaan als blinde onder blinden.
Maar u, o woord, zo helder, sterk en klaar,
Gij zegt het al, wat 'k eens mijn doel wenste te maken.
Ik geef u aan de toekomst! Die is aan u voorwaar
Zodra een ieder tot zichzelf tenminste zal ontwaken.
Komt gij in zonneschijn of in der stormen gril?
Ik weet het niet – doch d'aarde zal het zien!
Ik ben een Anarchist! En daarom wil
En zal ik niet gebieden, noch mij doen gebiên!

John Henry MACKAY[1]

De geschiedenis van de menselijke groei en ontwikkeling is eveneens de geschiedenis van de zware strijd die elk nieuw idee moest voeren dat de komst van een lichtere dageraad inluidde. Het Oude is er met zijn ijzeren greep op de traditie nooit voor teruggedeinsd om de komst van het Nieuwe – in welke vorm of tijd dan ook – met de laaghartigste en wreedste middelen tegen te gaan. We hoeven niet eens zo diep in het verleden te graven om een idee te krijgen van de geweldige tegenstand, moeilijkheden en ontberingen waarmee elk progressief idee te kampen heeft gehad. De pijnbank, de duimschroef en de knoet; het gevangenispak en de toorn der maatschappij – al die elementen die samenspannen tegen de geest die onverstoorbaar voorwaarts trekt, behoren nog allerminst tot het verleden.

1. Vertaling Liesbeth van der Sluijs.

Natuurlijk is het anarchisme hetzelfde lot beschoren als elke andere vernieuwingsgedachte. Aangezien het anarchisme de meest revolutionaire en compromisloze vernieuwing voorstaat, stuit het onherroepelijk op zowel de onwetendheid als het venijn van de wereld die het wil veranderen.

Om al het verzet in woord en daad tegen het anarchisme ook maar bij benadering te kunnen behandelen, zou ik een heel boekwerk moeten volschrijven. Daarom zal ik me hier tot twee fundamentele bezwaren beperken; aan de hand daarvan zal ik proberen duidelijk te maken wat het anarchisme werkelijk betekent.

Een eigenaardig verschijnsel van het verzet tegen het anarchisme is dat het de relatie tussen zogeheten kennis en onwetendheid aan het licht brengt. En toch is dit, de betrekkelijkheid van alles in aanmerking genomen, niet eens zo erg vreemd.

Het strekt de onwetende massa tot voordeel dat ze geen aanspraak maakt op kennis of verdraagzaamheid. Aangezien ze altijd louter impulsief handelt, verschillen haar beweegredenen niet van die van een kind. 'Waarom?' 'Daarom.' En toch verdient het verzet van de onwetende massa evenzeer onze aandacht als dat van de intelligente mens.

Welke zijn dan die bezwaren? Ten eerste dat het anarchisme een mooi maar onpraktisch ideaal is. Ten tweede dat anarchisme geweld en verwoesting betekent, en dan ook als kwaadaardig en gevaarlijk moet worden afgewezen. Zowel de intelligente mens als de onwetende massa baseert zijn oordeel niet op gedegen kennis van zaken maar op kletspraatjes of verkeerde interpretaties.

Een praktisch plan, zo zegt Oscar Wilde, is ofwel iets dat al bestaat, ofwel een plan dat onder de gegeven omstandigheden zou kunnen worden uitgevoerd; maar onze bezwaren gelden nu juist die gegeven omstandigheden, en elk plan dat zich bij deze omstandigheden neerlegt, is dan ook verkeerd en dom. Om te beslissen of iets al dan niet praktisch is, moet men zich dan ook niet afvragen of het verkeerde en domme ermee in stand kan blijven; neen, veeleer gaat het om de vraag of het betreffende plan levenskrachtig genoeg is om de brakke wateren van het oude achter zich te laten en een nieuwe wereld op te bouwen en in stand te houden. Zo beschouwd is het anarchisme inderdaad praktisch. Meer dan elk ander ideaal stelt het zich teweer tegen het verkeerde en het domme; meer dan elk ander ideaal is het gericht op het opbouwen en in stand houden van een nieuwe wereld.

De gevoelens van de onwetende massa worden voortdurend opgezweept door de meest sensationele verhalen over het anarchisme. In de strijd tegen deze filosofie en haar exponenten wordt

ieder middel te baat genomen. In de ogen van de onwetende massa betekent anarchisme dan ook hetzelfde als de spreekwoordelijke boze man voor een kind – een zwart monster dat alles wil verslinden; kortom, verwoesting en geweld.

Verwoesting en geweld! Hoe zou de gewone man ook kunnen weten dat onwetendheid het meest gewelddadige element in onze maatschappij is; dat het anarchisme juist strijdt tegen de verwoestende kracht der onwetendheid? Hij weet al evenmin dat het anarchisme – dat bij wijze van spreken wortelt in de natuurkrachten – geen gezond weefsel vernietigt, maar parasitaire gezwellen die de levenskracht der maatschappij aanvreten. Het maakt de aarde enkel onkruidvrij, opdat ze gezonde vruchten dragen kan.

Iemand heeft eens gezegd dat het minder geestelijke inspanning vergt om iets te veroordelen dan om ergens over na te denken. Uit de wijdverspreide geestelijke traagheid, die zo'n grote maatschappelijke invloed is, blijkt hoeveel waarheid er in deze uitspraak schuilt. In plaats van een bepaald idee grondig te onderzoeken, haar oorsprong en betekenis na te gaan, geven de meeste mensen er de voorkeur aan om het ofwel totaal te veroordelen, ofwel af te gaan op oppervlakkige of bevooroordeelde definities van bijzaken.

Het anarchisme dwingt de mens ertoe zelf na te denken, zelf te onderzoeken en iedere bewering te analyseren; maar om de verstandelijke vermogens van de gemiddelde lezer niet al te zeer te belasten zal ook ik beginnen met een definitie, waar ik vervolgens nader op zal ingaan.

ANARCHISME: *De filosofie van een nieuwe maatschappelijke orde, gebaseerd op een niet door menselijke wetten beperkte vrijheid; de theorie dat elke vorm van gezag berust op geweld en daarom zowel verkeerd en schadelijk als overbodig is.*

Vanzelfsprekend stoelt deze nieuwe maatschappelijke orde op de materialistische levensbeschouwing; maar hoewel alle anarchisten het erover eens zijn dat de economische situatie vandaag de dag het grootste kwaad is, stellen zij dat dat kwaad alleen maar verholpen kan worden door *alle facetten* van het leven in aanmerking te nemen – het individuele zowel als het collectieve; het innerlijke zowel als het uitwendige.

Een gedegen onderzoek naar de geschiedenis van de menselijke ontwikkeling geeft de verbitterde strijd te zien tussen twee elementen; twee elementen waarvan men nu pas begint te beseffen dat ze niet vreemd aan elkaar, maar in ware harmonie met elkaar

Anarchisme: wat het werkelijk betekent (1911)

Anarchie

Immer vervloekt, beschimpt en misverstaan,
Zijt gij de grauwe schrik van onze tijd.
'Chaoot en Saboteur,' zo schimpt de brave onderdaan,
'Gij brengt ons oorlog, eind'loos moord en strijd.'
Ach, laat hem razen. Wie nimmer werd vervuld
Met het verlangen Waarheid achter 't woord te vinden
Zal nooit de ware zin des woords worden onthuld,
Voort zal hij gaan als blinde onder blinden.
Maar u, o woord, zo helder, sterk en klaar,
Gij zegt het al, wat 'k eens mijn doel wenste te maken.
Ik geef u aan de toekomst! Die is aan u voorwaar
Zodra een ieder tot zichzelf tenminste zal ontwaken.
Komt gij in zonneschijn of in der stormen gril?
Ik weet het niet – doch d'aarde zal het zien!
Ik ben een Anarchist! En daarom wil
En zal ik niet gebieden, noch mij doen gebiên!

John Henry MACKAY[1]

De geschiedenis van de menselijke groei en ontwikkeling is eveneens de geschiedenis van de zware strijd die elk nieuw idee moest voeren dat de komst van een lichtere dageraad inluidde. Het Oude is er met zijn ijzeren greep op de traditie nooit voor teruggedeinsd om de komst van het Nieuwe – in welke vorm of tijd dan ook – met de laaghartigste en wreedste middelen tegen te gaan. We hoeven niet eens zo diep in het verleden te graven om een idee te krijgen van de geweldige tegenstand, moeilijkheden en ontberingen waarmee elk progressief idee te kampen heeft gehad. De pijnbank, de duimschroef en de knoet; het gevangenispak en de toorn der maatschappij – al die elementen die samenspannen tegen de geest die onverstoorbaar voorwaarts trekt, behoren nog allerminst tot het verleden.

1. Vertaling Liesbeth van der Sluijs.

Natuurlijk is het anarchisme hetzelfde lot beschoren als elke andere vernieuwingsgedachte. Aangezien het anarchisme de meest revolutionaire en compromisloze vernieuwing voorstaat, stuit het onherroepelijk op zowel de onwetendheid als het venijn van de wereld die het wil veranderen.

Om al het verzet in woord en daad tegen het anarchisme ook maar bij benadering te kunnen behandelen, zou ik een heel boekwerk moeten volschrijven. Daarom zal ik me hier tot twee fundamentele bezwaren beperken; aan de hand daarvan zal ik proberen duidelijk te maken wat het anarchisme werkelijk betekent.

Een eigenaardig verschijnsel van het verzet tegen het anarchisme is dat het de relatie tussen zogeheten kennis en onwetendheid aan het licht brengt. En toch is dit, de betrekkelijkheid van alles in aanmerking genomen, niet eens zo erg vreemd.

Het strekt de onwetende massa tot voordeel dat ze geen aanspraak maakt op kennis of verdraagzaamheid. Aangezien ze altijd louter impulsief handelt, verschillen haar beweegredenen niet van die van een kind. 'Waarom?' 'Daarom.' En toch verdient het verzet van de onwetende massa evenzeer onze aandacht als dat van de intelligente mens.

Welke zijn dan die bezwaren? Ten eerste dat het anarchisme een mooi maar onpraktisch ideaal is. Ten tweede dat anarchisme geweld en verwoesting betekent, en dan ook als kwaadaardig en gevaarlijk moet worden afgewezen. Zowel de intelligente mens als de onwetende massa baseert zijn oordeel niet op gedegen kennis van zaken maar op kletspraatjes of verkeerde interpretaties.

Een praktisch plan, zo zegt Oscar Wilde, is ofwel iets dat al bestaat, ofwel een plan dat onder de gegeven omstandigheden zou kunnen worden uitgevoerd; maar onze bezwaren gelden nu juist die gegeven omstandigheden, en elk plan dat zich bij deze omstandigheden neerlegt, is dan ook verkeerd en dom. Om te beslissen of iets al dan niet praktisch is, moet men zich dan ook niet afvragen of het verkeerde en domme ermee in stand kan blijven; neen, veeleer gaat het om de vraag of het betreffende plan levenskrachtig genoeg is om de brakke wateren van het oude achter zich te laten en een nieuwe wereld op te bouwen en in stand te houden. Zo beschouwd is het anarchisme inderdaad praktisch. Meer dan elk ander ideaal stelt het zich teweer tegen het verkeerde en het domme; meer dan elk ander ideaal is het gericht op het opbouwen en in stand houden van een nieuwe wereld.

De gevoelens van de onwetende massa worden voortdurend opgezweept door de meest sensationele verhalen over het anarchisme. In de strijd tegen deze filosofie en haar exponenten wordt

ieder middel te baat genomen. In de ogen van de onwetende massa betekent anarchisme dan ook hetzelfde als de spreekwoordelijke boze man voor een kind – een zwart monster dat alles wil verslinden; kortom, verwoesting en geweld.

Verwoesting en geweld! Hoe zou de gewone man ook kunnen weten dat onwetendheid het meest gewelddadige element in onze maatschappij is; dat het anarchisme juist strijdt tegen de verwoestende kracht der onwetendheid? Hij weet al evenmin dat het anarchisme – dat bij wijze van spreken wortelt in de natuurkrachten – geen gezond weefsel vernietigt, maar parasitaire gezwellen die de levenskracht der maatschappij aanvreten. Het maakt de aarde enkel onkruidvrij, opdat ze gezonde vruchten dragen kan.

Iemand heeft eens gezegd dat het minder geestelijke inspanning vergt om iets te veroordelen dan om ergens over na te denken. Uit de wijdverspreide geestelijke traagheid, die zo'n grote maatschappelijke invloed is, blijkt hoeveel waarheid er in deze uitspraak schuilt. In plaats van een bepaald idee grondig te onderzoeken, haar oorsprong en betekenis na te gaan, geven de meeste mensen er de voorkeur aan om het ofwel totaal te veroordelen, ofwel af te gaan op oppervlakkige of bevooroordeelde definities van bijzaken.

Het anarchisme dwingt de mens ertoe zelf na te denken, zelf te onderzoeken en iedere bewering te analyseren; maar om de verstandelijke vermogens van de gemiddelde lezer niet al te zeer te belasten zal ook ik beginnen met een definitie, waar ik vervolgens nader op zal ingaan.

ANARCHISME: *De filosofie van een nieuwe maatschappelijke orde, gebaseerd op een niet door menselijke wetten beperkte vrijheid; de theorie dat elke vorm van gezag berust op geweld en daarom zowel verkeerd en schadelijk als overbodig is.*

Vanzelfsprekend stoelt deze nieuwe maatschappelijke orde op de materialistische levensbeschouwing; maar hoewel alle anarchisten het erover eens zijn dat de economische situatie vandaag de dag het grootste kwaad is, stellen zij dat dat kwaad alleen maar verholpen kan worden door *alle facetten* van het leven in aanmerking te nemen – het individuele zowel als het collectieve; het innerlijke zowel als het uitwendige.

Een gedegen onderzoek naar de geschiedenis van de menselijke ontwikkeling geeft de verbitterde strijd te zien tussen twee elementen; twee elementen waarvan men nu pas begint te beseffen dat ze niet vreemd aan elkaar, maar in ware harmonie met elkaar

verweven zijn, mits ze in de juiste omgeving worden geplaatst. De elementen waar ik hier op doel, zijn de individuele en maatschappelijke instincten. Het individu en de samenleving zijn eeuwenlang verwikkeld geweest in een genadeloze en bloedige strijd, waarbij ieder voor zich op de heerschappij uit was, omdat ze allebei blind waren voor de waarde en het belang van de ander. De individuele en de sociale instincten – het eerste is een zeer machtige factor voor het individuele streven, voor persoonlijke groei, verlangens en zelfontplooiing; het laatste is een al even machtige factor voor wederzijds hulpbetoon en maatschappelijk welzijn.

Men hoeft niet ver te zoeken om een verklaring te vinden voor de storm die woedt in het individu en tussen hem en zijn omgeving. De primitieve mens, niet in staat om zijn eigen wezen, laat staan de eenheid van al wat leeft te doorgronden, voelde zich volkomen overgeleverd aan blinde, verborgen krachten die er steeds op uit waren om hem te bespotten en te tergen. Hier ligt de grondslag voor allerlei religieuze opvattingen waarin de mens wordt afgeschilderd als louter speelbal van hogere hemelse machten, die zich alleen door een totale overgave laten verzoenen. Alle oude sagen berusten op dat idee, dat tevens het *Leitmotiv* vormt van de bijbelse verhalen over de relatie van de mens tot God, de staat, de maatschappij. Steeds weer treffen we dit motief aan: *de mens is niets, het gezag is alles.* Zo kon Jehovah de mens alleen verdragen mits hij zich volledig aan hem zou overgeven. De mens mag zich aan alle aardse heerlijkheden te goed doen, zolang hij zich maar niet van zichzelf bewust wordt. De staat, de maatschappij en de zedelijke voorschriften zingen allemaal hetzelfde refrein: De mens mag zich aan alle aardse heerlijkheden te goed doen, zolang hij zich maar niet van zichzelf bewust wordt.

Het anarchisme is de enige filosofie die de mens zelfbewust maakt; die stelt dat God, de staat en de maatschappij niet bestaan, dat hun beloften ijdel en leeg zijn omdat ze alleen maar vervuld kunnen worden als de mens zich ondergeschikt maakt. Het anarchisme leert dan ook dat al wat leeft een eenheid vormt, niet alleen in de natuur, maar ook in de mens zelf. Tussen de individuele en sociale instincten is evenmin een conflict als tussen het hart en de longen; het hart is de zetel van de kostbare levenskern, de longen zorgen ervoor dat deze kern zuiver en sterk blijft. Het individu is het hart van de samenleving, de kern van het sociale leven; de samenleving is de longen, die er voor zorgen dat de kern van het leven – dat wil zeggen het individu – zuiver en sterk blijft.

Emerson zegt: 'De actieve ziel is het enige waardevolle in de wereld; ieder mens draagt haar met zich mee. De actieve ziel aan-

schouwt de absolute waarheid en spreekt en schept de waarheid.' Met andere woorden: waar het in de wereld om gaat, is het individuele instinct. De levende waarheid wordt aanschouwd en geschapen door de zuivere ziel, en hieruit zal een nog grotere waarheid voortkomen: de herboren maatschappelijke ziel.

Het anarchisme bevrijdt de mensheid van de spookbeelden die haar gevangen hebben gehouden; het brengt de verzoening tot stand tussen de twee elementen die te zamen zorgen voor individuele en sociale harmonie. Om die eenheid tot stand te brengen heeft het anarchisme de oorlog verklaard aan de hardnekkige invloeden die tot dusverre het harmonieuze samengaan der individuele en sociale instincten, van het individu en de maatschappij, in de weg hebben gestaan.

Godsdienst – de knechting van het menselijk verstand; Eigendom – de knechting der menselijke behoeften; en het Staatsgezag – de knechting van het menselijk handelen; te zamen belichamen zij het bolwerk van de menselijke slavernij en alle gruwelen die daaruit voortvloeien.

Godsdienst! Hoezeer overheerst hij het menselijk verstand; hoezeer vernedert en krenkt hij zijn ziel! God is alles, de mens is niets, zegt de godsdienst. Maar uit dat niets heeft God een koninkrijk geschapen dat zo despotisch, zo tiranniek, zo wreed en zo veeleisend is, dat niets dan droefenis en bloed en tranen de wereld geregeerd hebben sinds de goden met hun werk zijn begonnen. Het anarchisme wekt de mens op tot rebellie tegen dit zwarte monster. Verbreek je geestelijke kluisters, zegt het anarchisme tegen de mens, want alleen als je zelf leert denken en oordelen, zul je je kunnen bevrijden van de macht der duisternis, het grootste obstakel voor iedere vooruitgang.

Eigendom, de knechting der menselijke behoeften, de loochening van het recht om zijn behoeften te bevredigen. Er is een tijd geweest dat de eigendom zich goddelijke rechten aanmatigde en de mens met hetzelfde refrein bestookte als de godsdienst: 'Offer u op! Verloochen uzelf! Onderwerp u!' De geest van het anarchisme heeft de mens uit zijn onderdanige positie verheven. Nu staat hij rechtop, met zijn gelaat naar het licht gewend. Hij is zich bewust geworden van de onverzadigbare, verslindende, verwoestende aard van de eigendom en hij maakt aanstalten om dit monster een dodelijke slag toe te brengen.

'Eigendom is diefstal,' zei de grote Franse anarchist Proudhon. Jawel, maar voor de dief zijn er geen gevaren aan verbonden. De eigendom, die beslag legt op alle vruchten van de arbeid, heeft de mens van zijn geboorterecht beroofd en hem als armoedzaaier en

verschoppeling aan zijn lot overgelaten. De eigendom kan niet eens het afgezaagde excuus aanvoeren dat de mens niet genoeg produceert om aan ieders behoeften te kunnen voldoen. Iedereen die de grondbeginselen der economie kent, weet dat de produktie gedurende de afgelopen twintig jaar de normale vraag veruit heeft overtroffen. Maar wat betekenen normale behoeften voor een abnormale instelling? De enige behoefte waar de eigendom oog voor heeft, is zijn eigen gulzige begeerte naar nog meer rijkdom, want rijkdom betekent macht; macht om te onderwerpen, te krenken, te vernederen. Amerika gaat met name prat op haar grote macht, haar reusachtige nationale rijkdom. Arm Amerika, waartoe dient haar al die rijkdom, zolang haar inwoners straatarm zijn? Zolang zij een smerig, misdadig leven vol kommer en kwel moeten lijden als een leger van opgejaagde, ontheemde en berooide mensen?

Algemeen wordt toegegeven dat een onderneming waarbij de lasten de baten overschrijden, onherroepelijk bankroet gaat. Maar degenen die zich bezighouden met de produktie van rijkdom, kennen zelfs deze simpele waarheid nog niet. Ieder jaar worden de produktiekosten verhoogd door het verlies aan mensenlevens (vorig jaar [1910] werden er in Amerika 50.000 gedood, 100.000 raakten gewond); voor de grote arbeidersmassa, die de rijkdom helpt vergroten, worden de baten steeds kleiner. En toch is Amerika nog steeds blind voor het onafwendbare bankroet van ons produktiesysteem. En dat is niet de enige misdaad van dit systeem. Nog fataler is het misdadige feit dat de arbeiders worden gereduceerd tot louter verlengstuk van de machine, met nog minder inbreng en beslissingsbevoegdheid dan hun meesters van staal en ijzer. De mens wordt niet alleen beroofd van de produkten van zijn arbeid, maar ook van de macht van het vrije initiatief, van oorspronkelijkheid en belangstelling of liefde voor de dingen die hij maakt.

Echte rijkdom is gelegen in dingen die nuttig en mooi zijn, dingen die bijdragen tot de vorming van een krachtig en mooi lichaam en een inspirerende leefomgeving. Maar zolang de mens gedoemd is om dertig jaar van zijn leven garen om een spoel te winden, kolen te delven of wegen te bouwen kan er van dat soort rijkdom geen sprake zijn. Zijn arbeid levert de wereld alleen maar grauwe, afzichtelijke dingen op, die de weerspiegeling vormen van een saai, afzichtelijk leven – te zwak om te leven, te laf om te sterven. Vreemd genoeg zijn er lieden die dit dodelijke systeem van gecentraliseerde produktie verheerlijken als gold het de grootste verworvenheid van onze tijd. Zij beseffen totaal niet dat

wij, als er geen einde komt aan onze onderworpenheid aan de machine, in een nog slaafsere positie zullen geraken dan onder de Monarch het geval was. Zij sluiten hun ogen voor het feit dat centralisatie niet alleen de genadeslag toebrengt aan de vrijheid, maar ook aan gezondheid en schoonheid, aan kunst en wetenschap; dat wordt immers allemaal onmogelijk gemaakt in een werktuiglijk, mechanisch bestaan.

Voor het anarchisme is zo'n produktiemethode volstrekt onaanvaardbaar; het streeft naar de zo vrij mogelijke ontplooiing van alle verborgen krachten van het individu. Oscar Wilde geeft de volgende definitie van een volmaakte persoonlijkheid: 'Iemand die zich onder volmaakte omstandigheden kan ontplooien, die niet gewond, verminkt of bedreigd wordt.' Een volmaakte persoonlijkheid is dan ook slechts mogelijk in een samenleving waarin de mens zijn werk en werkomstandigheden in volle vrijheid kan kiezen en waarin hij vrij is om te werken. Zo iemand kan in het maken van een tafel, het bouwen van een huis of het ploegen der aarde een zelfde bevrediging vinden als een kunstenaar in zijn schilderij en een wetenschapper in zijn onderzoekswerk – voor hem is zijn werk de vrucht van inspiratie, van een intens verlangen en een diepe behoefte om zijn creatieve vermogens in zijn werk tot uitdrukking te brengen. Omdat dat het ideaal is van het anarchisme, moet zijn economische organisatie bestaan uit vrijwillige produktie- en distributie-associaties, want dat is de beste produktiemethode, met de minste verspilling van menselijke energie; hieruit zal zich geleidelijk aan een vrije communistische samenleving ontwikkelen. Het anarchisme erkent echter ook het recht van het individu of een groep individuen om te allen tijde, al naar gelang de eigen voorkeur en verlangens, andere werkvormen op te zetten.

Aangezien een dermate vrije ontplooiing van de menselijke energie alleen maar mogelijk is in een situatie van volstrekte individuele en sociale vrijheid, stelt het anarchisme zich teweer tegen de derde en tevens grootste vijand van alle sociale gelijkheid; namelijk de staat, het georganiseerde gezag, de rechterlijke macht – de knechting van het menselijk handelen.

Zoals de godsdienst het verstand heeft gekneveld en de eigendom of het monopoliebezit de menselijke behoeften aan zich onderworpen en verstikt heeft, zo heeft de staat de menselijke wilskracht geknecht door iedere handeling aan strenge bepalingen te onderwerpen. 'Iedere vorm van staatsgezag is in wezen tirannie,' zo zegt Emerson. Het maakt niet uit of het gezag van God gegeven is of op de wil van de meerderheid berust. Altijd streeft het ernaar

om het individu absoluut aan zich te onderwerpen.

Doelend op de Amerikaanse regering heeft de grote Amerikaanse anarchist David Thoreau gezegd: 'De regering is niet meer dan een traditie, zij het een van recente datum, die tracht zichzelf integraal aan het nageslacht over te dragen, maar in toenemende mate haar integriteit verliest; ze heeft nog niet eens de vitaliteit en daadkracht van één enkel levend mens. De wet heeft de mens nimmer een greintje rechtvaardigheidsgevoel bijgebracht; en door hun respect voor de wet worden zelfs welmenende lieden dagelijks werktuigen der onrechtvaardigheid.'

Inderdaad, onrechtvaardigheid is de grondtrek van iedere regering. Met de arrogantie en zelfgenoegzaamheid van een soevereine vorst bekritiseren, beoordelen, veroordelen en straffen regeringen de nietigste vergrijpen; voor hun eigen zelfbehoud maken ze zich echter schuldig aan het grootste vergrijp – de vernietiging van de individuele vrijheid. Ouida[2] heeft dan ook gelijk als ze stelt dat 'de staat er louter op uit is om zijn publiek zodanig te vormen dat zijn eisen worden ingewilligd en zijn schatkist wordt gevuld. Zijn grootste prestatie is de reductie van de mens tot een automaat. In zijn nabijheid verdorren en verrotten alle wat meer verfijnde en kwetsbare vrijheden, die zorg en ruimte behoeven, onherroepelijk. De staat heeft een belastingsysteem nodig waaraan geen ontsnappen mogelijk is, een schatkist waarin nooit een tekort is en een eentonig, gehoorzaam, kleurloos en geesteloos publiek, dat zich met de volgzaamheid van een kudde schapen over een rechte straatweg tussen twee muren voortbeweegt.'

Maar zelfs een kudde schapen zou zich het gevit van de staat niet laten welgevallen, om nog maar te zwijgen van de corrupte, tirannieke en onderdrukkingsmiddelen die hij ten eigen dienste aanwendt. Bakoenins kritiek op de staat geldt dan ook het feit dat hij het einde betekent van de vrijheid van het individu en kleine minderheden – de vernietiging van solidariteit, de beknotting of zelfs algehele ontkenning van het leven; en dat alles om zijn eigen macht te vergroten. De staat is het altaar waarop de politieke vrijheid geofferd wordt, en net als het religieuze altaar wordt hij in stand gehouden om mensenoffers te brengen.

Alle moderne denkers zijn het er in feite over eens dat de regering, het georganiseerde gezag of de staat er louter toe dient om het eigendom en het monopoliebezit in stand te houden en te beschermen. Op geen enkele andere manier heeft deze instelling ooit enig nut bewezen.

2. Pseudoniem van de schrijfster Louise de la Ramée.

Zelfs George Bernard Shaw, die toch wonderen verwacht van de staat op fabianistische grondslag[3], geeft toe dat de staat 'in de huidige situatie een reusachtig apparaat is dat ertoe dient om de armen met bruut geweld te bestelen en als slaven op te drijven'. Hiervan uitgaande valt moeilijk in te zien waarom deze zo pientere schrijver de staat nog in stand wil houden als armoede eenmaal verleden tijd is geworden.

Helaas verkeren er nog steeds mensen in de veronderstelling dat het staatsgezag op natuurlijke wetten berust, dat het de sociale orde en harmonie in stand houdt, dat het de misdaad doet afnemen en de luilak ervoor behoedt te teren op de zak van zijn medemensen. Ik zal dan ook nader ingaan op deze beweringen.

Een natuurlijke wet is datgene in de mens dat vrij en spontaan, zonder druk van buitenaf en in harmonie met de natuurlijke behoeften tot uitdrukking komt. Zo is bijvoorbeeld de behoefte aan voeding, aan sexuele bevrediging, aan licht, lucht en beweging een natuurlijke wetmatigheid. Maar voor de bevrediging van die behoeften is er geen staatsapparaat nodig, geen knuppels, geweren, handboeien of gevangenissen. Om zulke wetten te gehoorzamen, zo we hier al van gehoorzaamheid kunnen spreken, is er slechts spontaniteit en vrijheid nodig. Dat het staatsgezag zich niet op een dergelijke harmonieuze wijze in stand houdt, blijkt uit de afschuwelijke hoeveelheid gewelddadige, machts- en dwangmiddelen waarover iedere staat beschikt om zich in stand te kunnen houden. Blackstone heeft dan ook gelijk als hij zegt: 'Menselijke wetten zijn gebrekkig, want ze druisen in tegen de wetten van de natuur.'

Afgezien van het soort orde dat in Warschau heerste na de slachting van duizenden mensen, kan men het staatsgezag moeilijk enig vermogen tot het scheppen van orde en sociale harmonie toeschrijven. Orde die berust op onderwerping en door terreur wordt gehandhaafd, biedt weinig veiligheidswaarborgen; toch is dat de enige 'orde' die regeringen ooit hebben gehandhaafd. Waarachtige sociale harmonie ontwikkelt zich echter als vanzelf uit gemeenschappelijkheid van belangen. In een maatschappij waarin degenen die altijd werken nooit iets bezitten, terwijl degenen die nooit werken overal de vruchten van plukken, kan geen

3. G.B. Shaw was een vooraanstaand lid van de Fabian Society, een vereniging van socialistische intellectuelen die in 1884 in Londen werd opgericht; stond een evolutionair (niet-marxistisch) socialisme voor; was van mening dat haar streven – 'het grootste geluk voor het grootste aantal' – verregaande bemoeienis van de staat vereiste.

sprake zijn van gemeenschappelijkheid van belangen; in zo'n maatschappij is sociale harmonie dan ook een mythe. Het georganiseerde gezag treedt deze ernstige situatie tegemoet door nog grotere privileges toe te kennen aan degenen die zich de hele aarde al hebben toegeëigend, en door de slavernij van de bezitloze massa nog te vergroten. Zo probeert de staat met alle tot zijn beschikking staande machtsmiddelen – wetten, politie, leger, rechtbanken, wetgevende macht, gevangenissen – voortdurend de meest tegenstrijdige elementen in de maatschappij met elkaar 'in harmonie te brengen'.

De meest belachelijke verontschuldiging voor gezag en wet is wel dat zij de misdaad zouden verminderen. Afgezien van het feit dat de staat zelf de grootste misdadiger is, die alle geschreven en natuurlijke wetten overtreedt, die steelt in de vorm van belastingen, die moordt in de vorm van oorlog en doodstraf, zit er absoluut geen schot in de misdaadbestrijding. De staat is er totaal niet in geslaagd om deze gruwelijke plaag, die hij zelf heeft veroorzaakt, uit te roeien of zelfs maar terug te dringen.

Misdaad is niets anders dan ontspoorde energie. Zolang alle hedendaagse instellingen economisch, politiek en moreel samenspannen om de menselijke energie in verkeerde banen te leiden; zolang de meeste mensen niet op de goede plaats zitten, werk doen dat ze haten en de pest aan hun leven hebben, zal de misdaad onvermijdelijk zijn, en alle wetten en verordeningen kunnen de misdaad alleen maar doen toenemen, ze kunnen haar nooit uit de wereld helpen.

De maatschappij in haar huidige vorm heeft geen flauw benul van de wanhoop, de armoede, de gruwelen en de vreselijke strijd die een mens moet doormaken voordat hij tot misdaad en zelfvernedering overgaat. Wie zich dit alles wel bewust is, zal de volgende uitspraak van Peter Kropotkin zeker beamen:

'Zij die bereid zijn om de voordelen die worden toegeschreven aan wet en straf af te wegen tegen de vernederende uitwerking die deze laatste heeft op de betreffende personen; ... zij die bereid zijn om zelf de gevangenismuren binnen te treden en te zien wat er van mensen wordt wanneer ze van hun vrijheid worden beroofd, wanneer ze worden onderworpen aan de zorg van wrede bewakers, aan grove, ruwe woorden en talloze pijnlijke, diepe vernederingen, zullen het met ons eens zijn dat het hele systeem van opsluiting en straf een gruwel is, waaraan nodig een eind gemaakt dient te worden.'

De veronderstelling dat de wet een afschrikkende werking zou hebben op luie figuren, kan nauwelijks serieus worden genomen.

Zodra de maatschappij eenmaal verlost zou zijn van de verspilling en de onkosten die het onderhoud van een klasse van luilakken met zich meebrengt, en van de al even hoge onkosten die de omslachtige bescherming van deze klasse vereist, zou er voor iedereen – inclusief die enkele luie individuen – geld in overvloed zijn. Men moet zich bovendien realiseren dat luiheid ofwel uit bijzondere privileges, ofwel uit lichamelijke en geestelijke afwijkingen voortkomt. Ons huidige waanzinnige produktiesysteem geeft beide ruimschoots de kans en het is eigenlijk dan ook een wonder dat er nog steeds mensen zijn die willen werken. Het anarchisme wil de arbeid ontdoen van zijn geestdodende en saaie karakter, van zijn naargeestigheid en plichtmatigheid. Het wil werken tot een bron van vreugde, van kracht, kleur en ware harmonie maken, opdat zelfs allerminst begaafde mensen plezier en hoop in hun werk kunnen vinden.

Om de samenleving zodanig te kunnen inrichten, moet het staatsgezag met al zijn onrechtvaardigheid, willekeur en onderdrukking worden afgeschaft. Zelfs in het gunstigste geval heeft het slechts één levenswijze aan alle mensen opgelegd, zonder rekening te houden met individuele en maatschappelijke verschillen en behoeften. Door het gezag van staat en wet te vernietigen wil het anarchisme het zelfrespect en de onafhankelijkheid van het individu van iedere dwang en bemoeienis van bovenaf bevrijden. Alleen in vrijheid kan de mens zich volledig ontplooien. Alleen in vrijheid zal hij leren nadenken en handelen en zichzelf van zijn beste kant laten zien. Alleen in vrijheid zal hij de kracht van de sociale banden die alle mensen verenigen en die de ware grondslag vormen voor een normaal maatschappelijk leven, beseffen.

Maar hoe zit het dan met de menselijke natuur? Kan die veranderd worden? En zo niet, zal zij zich kunnen handhaven onder het anarchisme?

Arme menselijke natuur, hoeveel afgrijselijke misdaden zijn al in uw naam gepleegd! Iedere dwaas, van de koning tot de politieman, van de bekrompen dominee tot de halfbakken wetenschapper, stuk voor stuk wanen zij zich een autoriteit op het gebied van de menselijke natuur. Maar hoe kan men vandaag de dag spreken van 'menselijke natuur'? Onder de huidige omstandigheden is immers iedere ziel gekluisterd, ieder hart geketend, gewond en verminkt!

John Burroughs heeft vastgesteld dat wetenschappelijke experimenten met dieren in gevangenschap volkomen zinloos zijn. Hun aard, hun gewoonten, verlangens en behoeften ondergaan een totale verandering als ze worden weggehaald uit de natuurlijke

omgeving van velden en bossen. Wat kunnen we dan zeggen over de mogelijkheden van de menselijke natuur, nu zij in een nauwe ruimte is gekooid en dagelijks met geweld tot onderdanigheid wordt gedwongen?

Alleen vrijheid, ruimte, kansrijkheid en bovenal vrede en rust kunnen ons inzicht verschaffen in de werkelijk belangrijke elementen van de menselijke natuur en haar geweldige mogelijkheden.

Het anarchisme wil het menselijk verstand dus bevrijden van de heerschappij der godsdienst; het wil het menselijk lichaam bevrijden van de heerschappij van de eigendom; het wil het menselijk handelen bevrijden van de kluisters en dwang van het staatsgezag. Het anarchisme streeft naar een samenleving die is gebaseerd op de vrijwillige samenwerking van individuen, met als doel de produktie van waarachtige maatschappelijke rijkdom; een samenleving waarin ieder mens vrij gebruik kan maken van de vruchten der aarde en zijn levensbehoeften, al naar gelang zijn persoonlijke verlangens, voorkeur en aard, ten volle kan bevredigen.

Dit is geen wilde fantasie of geestelijke dwaling. Het is de conclusie die talloze intelligente mannen en vrouwen overal ter wereld hebben getrokken; een conclusie die berust op de nauwkeurige bestudering van de huidige maatschappelijke ontwikkelingen: persoonlijke vrijheid en economische gelijkheid, de twee krachten die gezamenlijk het goede en ware in de mens aan het licht zullen brengen.

En nu over de methoden. Het anarchisme is niet, zoals sommige mensen wellicht veronderstellen, een toekomstdroom die door goddelijke inspiratie verwezenlijkt zal worden. Het is een levende kracht in onze samenleving, die voortdurend veranderingen teweegbrengt. De methoden van het anarchisme behelzen dan ook geen onwrikbaar programma dat onder alle omstandigheden moet worden uitgevoerd. De methoden moeten bepaald worden door de economische behoeften van de betreffende plaats en streek en door de geestelijke en natuurlijke behoeften van het individu. Een rustig en bedaard man als Tolstoj zal andere methoden voor de wederopbouw van de samenleving voorstaan dan heftige en gedreven figuren als Michael Bakoenin en Peter Kropotkin. Evenzo moet het duidelijk zijn dat de economische en politieke behoeften van een land als Rusland drastischer maatregelen vereisen dan die van landen als Engeland of Amerika. Het anarchisme is geen voorstander van kadaverdiscipline en gelijkvormigheid; wél echter van opstandigheid, in welke vorm dan ook, tegen alles wat de mens in zijn groei belemmert. Op dat punt zijn

alle anarchisten het met elkaar eens, zoals ze ook allemaal van mening zijn dat deze grote maatschappelijke omwenteling niet via het politieke bedrijf teweeggebracht kan worden.

'Stemmen,' zo zegt Thoreau, 'is altijd een soort spel, zoals schaken of triktrak, een spel met goed en kwaad, waarbij het eigenbelang altijd de doorslag geeft. Zelfs al stemt men voor een goede zaak, dan richt dat nog niets uit. Een verstandig mens laat het goede niet aan de beschikkingen van het lot over en evenmin aan de macht van de meerderheid.' Een gedegen onderzoek naar de aard van het politieke bedrijf en zijn verworvenheden zal Thoreaus bewering bevestigen.

Wat geeft de geschiedenis van het parlementarisme ons te zien? Niets dan mislukkingen en nederlagen, niet ook maar één enkele hervormingsmaatregel om de economische en sociale lasten van het volk te verlichten. Er zijn wetten aangenomen en verordeningen uitgevaardigd om de positie van de arbeiders te verbeteren en te beschermen. Maar vorig jaar werd nog aangetoond dat in Illinois, een staat met een zeer strenge wetgeving op het gebied van de bedrijfsveiligheid in de mijnen, de grootste mijnrampen hebben plaatsgevonden. Juist in die staten waar de wet op de kinderarbeid geldt, worden kinderen het meest uitgebuit; en hoewel de arbeiders in ons land volledige politieke vrijheid genieten, heeft het kapitalisme hier het toppunt van schaamteloosheid bereikt.

Zelfs al zouden de arbeiders hun eigen vertegenwoordigers kunnen kiezen – onze brave socialistische politici maken zich er sterk voor – hoe kan men dan van hun eerlijkheid en betrouwbaarheid op aan? Wanneer men de regels van het politieke bedrijf niet uit het oog verliest, beseft men al gauw dat zijn weg van goede bedoelingen bezaaid is met valkuilen: touwtrekkerij, intriges, gefemel, leugens en bedrog – ja, iedere denkbare vorm van zwendel waarmee de ambitieuze politicus succes kan boeken, wordt toegepast. Voeg daaraan toe het volslagen verlies van persoonlijkheid en idealen, en het is duidelijk dat men van dergelijke oplichters niets te verwachten heeft. Keer op keer zijn de mensen zo dom geweest om hun laatste duiten aan ambitieuze politici toe te vertrouwen, hen te geloven en te steunen – keer op keer werden ze verraden en bedrogen.

Men zou kunnen veronderstellen dat integere mensen zich niet door het politieke raderwerk laten corrumperen. Dat mag dan zo zijn, maar dergelijke lieden zouden hoegenaamd niets kunnen uitrichten voor de arbeiders, hetgeen inderdaad al talloze malen is gebleken. De staat is de broodheer van zijn dienaren. Goede mensen – zo die daar al te vinden zijn – blijven ofwel trouw aan

hun politieke overtuigingen en verliezen hun inkomen, ofwel ze klampen zich vast aan hun broodheer en zijn totaal niet in staat ook maar iets goeds te doen. In de politieke arena heeft men geen alternatief: men kan alleen maar een domkop of een schurk zijn.

Het politieke bijgeloof leeft nog steeds in de harten en hoofden van de grote massa, maar zij die de vrijheid werkelijk liefhebben, willen er niets meer mee te maken hebben. Net als Stirner geloven zij daarentegen dat de mens net zoveel vrijheid heeft als hij bereid is te nemen.[4] Het anarchisme staat dan ook voor directe actie, voor openlijk verzet tegen alle wetten en bepalingen. Maar verzet is toch illegaal! Daarin is dan ook de redding van de mens gelegen. Alles wat illegaal is, vereist integriteit, zelfvertrouwen en moed. Er zijn kortom vrije, onafhankelijke lieden voor nodig, 'mannen die mannen zijn, en die een ruggegraat hebben waar je niet je hand doorheen kunt steken'.

Het algemeen kiesrecht heeft zijn bestaan te danken aan directe actie. Het is te danken aan de opstandigheid, het verzet van de Amerikaanse revolutionaire voorvaderen, dat hun nageslacht niet meer onder het juk van het koningschap gebukt gaat. Dank zij de directe actie van mannen als John Brown[5] en diens kameraden handelt Amerika nu niet meer in zwart mensenvlees. De handel in blank mensenvlees is weliswaar nog steeds gaande, maar ook daaraan zal door directe actie een eind moeten worden gemaakt. Het vakbondswezen, de economische arena der hedendaagse gladiatoren, dankt zijn bestaan aan directe actie. Pas sinds kort proberen de rechterlijke macht en de regering de vakbondsbeweging kapot te maken en de voorvechters van het recht op organisatie tot gevangenisstraffen te veroordelen. Als ze geprobeerd hadden hun zaak kracht bij te zetten door gebedel, gesmeek en geschipper, zou het vakbondswezen nu van geen enkele betekenis zijn. In Frankrijk, in Spanje, Italië, Rusland, ja zelfs in Enge-

4. Max Stirner (1806-1856), Duits filosoof; publiceerde in 1844 het uitermate revolutionaire en veel bestreden (met name door Marx en Engels, in *Die deutsche Ideologie*) boek *Der Einzige und sein Eigentum*, waarin hij zich uitspreekt voor een aan nihilisme grenzend individualisme. Vanwege zijn verzet tegen Staat en Kerk en zijn oproep tot individuele rebellie (niet: georganiseerde revolutie) zou hij als een der eerste anarchisten kunnen worden beschouwd, al onderscheidt hij zich van de meeste van hen door zijn volstrekt individualistische moraal.

5. Amerikaanse boer (1809-1859), voorvechter van de negerbevrijding; gevangen genomen en vervolgens opgehangen na een poging om slaven in de staat Virginia in opstand te brengen; hoewel zijn opzet mislukte, hadden zijn daad en dood emotioneel een enorme invloed.

land (getuige het groeiend verzet van de Engelse vakverenigingen) is de directe, revolutionaire, economische actie zo'n krachtdadig middel geworden in de strijd voor industriële vrijheid, dat de wereld de enorme macht van de arbeidersbeweging niet langer kan ontkennen. De algemene werkstaking, het opperste bewijs van het economisch bewustzijn der arbeiders, werd kort geleden in Amerika nog belachelijk gemaakt. Vandaag de dag moet elke grote staking, wil ze kans van slagen hebben, het belang onderkennen van het solidaire algemene protest.

De methodiek der directe actie, die op economisch terrein haar nut heeft bewezen, is een al even machtig middel in het persoonlijk leven. Ook daar wordt de vrijheid van het individu op talloze manieren aangetast, en alleen door zich voortdurend hiertegen te verzetten zal hij zich uiteindelijk kunnen vrijmaken. Directe actie tegen de bazen in de bedrijven, directe actie tegen het wettig gezag, directe actie tegen het opdringerige en bemoeizieke gezag van onze zedenwet is de logische en consequente methodiek van het anarchisme.

Zal het niet tot de revolutie leiden? Dat zal het zeker. Zonder een revolutie is er nog nooit enige maatschappelijke verandering van betekenis teweeggebracht. De mensen die dat niet weten, kennen hun eigen geschiedenis niet, of ze zijn er nog niet achter gekomen dat revolutie niets anders is dan in praktijk gebrachte theorie.

Het anarchisme, die grootse geestelijke stimulans, dringt vandaag de dag door tot alle gebieden van het menselijk kunnen. Wetenschap, kunst, literatuur, theater, de strijd voor economische vooruitgang, ja, elke vorm van individueel en gezamenlijk verzet tegen de bestaande orde wordt geleid door het geestelijk licht van het anarchisme. Het is de filosofie van de soevereiniteit van het individu. Het is de theorie van de sociale harmonie. Het is de grote, stuwende, levende waarheid die de wederopbouw van de wereld en de nieuwe dageraad zal inluiden.

Huwelijk en liefde
(1911)

Volgens de gangbare opvattingen is het zo dat huwelijk en liefde dezelfde betekenis hebben, dat ze uit dezelfde motieven voortkomen en dezelfde menselijke behoeften bevredigen. Zoals de meeste gangbare opvattingen, berust ook deze niet op werkelijke feiten maar op bijgeloof.

Huwelijk en liefde hebben niets met elkaar gemeen; ze zijn even ver van elkaar verwijderd als de beide polen; in feite zijn ze elkaars tegendeel. Ongetwijfeld worden sommige huwelijken uit liefde gesloten. De reden daarvan is echter niet dat liefde zich enkel in een huwelijk kan ontplooien, maar veeleer dat slechts weinig mensen zich volkomen van een gangbaar gebruik weten los te maken. Er zijn tegenwoordig massa's mannen en vrouwen voor wie het huwelijk niet meer dan een schertsvertoning is, maar die zich er omwille van de publieke opinie toch aan onderwerpen. En hoewel sommige huwelijken inderdaad uit liefde worden gesloten, en de liefde in sommige gevallen tijdens het huwelijk standhoudt, blijf ik er toch bij dat dat dan gebeurt ondanks en niet dank zij het huwelijk.

Anderzijds is het absoluut niet waar dat liefde zou voortvloeien uit het huwelijk. Een enkele keer hoort men wel eens van het wonderlijke geval dat een getrouwd stel na hun trouwen verliefd op elkaar werd, maar bij nadere beschouwing blijkt dan veelal dat men zich slechts had neergelegd bij het onvermijdelijke. In elk geval is het proces van aan-elkaar-gewend-raken van geheel andere orde dan de spontaniteit, de heftigheid en de schoonheid van de liefde, en als het daaraan ontbreekt, kan de intimiteit van het huwelijksleven voor de vrouw én de man alleen maar een vernedering zijn.

Het huwelijk is bovenal een economische schikking, een verzekeringsovereenkomst. Het verschilt van een gewone levensverzekering alleen in zoverre dat het bindender is en meer verplichtingen met zich meebrengt. De baten vallen geheel in het niet bij de investeringen. Wanneer je een verzekeringspolis neemt, betaal je ervoor met dollars en centen en het staat je te allen tijde vrij de betalingen stop te zetten. Wanneer een vrouw zich daarentegen van een man verzekert, betaalt ze daarvoor met haar naam, haar

persoonlijke vrijheid, haar zelfrespect, ja met haar leven, 'tot de dood hen scheidt'. De huwelijksverzekering veroordeelt haar bovendien tot levenslange afhankelijkheid, tot parasitisme, tot volkomen nutteloosheid, zowel persoonlijk als maatschappelijk. Ook de man betaalt zijn tol, maar omdat zijn levenssfeer ruimer is, legt het huwelijk hem minder aan banden dan de vrouw. Zijn ketenen doen zich meer in economisch opzicht gelden.

Wat er volgens Dantes *Inferno* boven de hellepoort geschreven staat, is dan ook evenzeer van toepassing op het huwelijk: 'Laat af van alle hoop, gij die hier binnentreedt.'

Men moet wel zeer dom zijn om niet toe te geven dat het huwelijk een fiasco is. Eén blik in de echtscheidingsstatistieken is genoeg om de bittere tragiek van dit fiasco ten volle te beseffen. En ook de verbeten filisters die dit alles toeschrijven aan de soepelheid van de echtscheidingswetten en de toenemende losbandigheid van de vrouw, hebben daarmee toch nog geen verklaring geleverd voor het feit dat: ten eerste, één op de twaalf huwelijken op een echtscheiding uitloopt; ten tweede, sinds 1870 het aantal echtscheidingen per 100.000 inwoners van 28 tot 73 gestegen is; ten derde, sinds 1867 overspel als echtscheidingsgrond met 270,8 procent is toegenomen; ten vierde, kwaadwillige verlating met 369,8 procent is toegenomen.

Afgezien van deze opzienbarende cijfers is er een grote hoeveelheid toneelstukken en romans die een nader licht op deze zaak werpen. Robert Herrick in *Together*; Pinero in *Mid-Channel*; Eugene Walter in *Paid in Full*, en talloze andere schrijvers vestigen de aandacht op de leegte, de sleur en de platvloersheid van het huwelijk en de gebrekkige mogelijkheden die het biedt om tot harmonie en begrip te komen.

Wie zich serieus met maatschappelijke problemen bezighoudt, zal geen genoegen nemen met de oppervlakkige verklaring waarmee men dit verschijnsel gewoonlijk afdoet. Om er achter te kunnen komen waarom het huwelijk zo'n rampzalige instelling is, zal men zich achter de schermen van het huwelijksleven moeten begeven.

Edward Carpenter stelt dat elk huwelijk wordt bepaald door de omgevingen waarin de partners hun beider levens slijten; omgevingen die zozeer van elkaar verschillen dat man en vrouw wel vreemden voor elkaar moeten blijven. Doordat de echtelieden in een huwelijk van elkaar worden gescheiden door een onoverbrugbare kloof van bijgeloof, gebruiken en gewoonten, biedt het huwelijk geen voedingsbodem voor wederzijds begrip en respect – en als het daaraan ontbreekt, is elke verbintenis tot mislukken gedoemd.

Henrik Ibsen, die alle maatschappelijke schijn verfoeide, heeft deze grote waarheid waarschijnlijk als eerste onderkend. Nora[6] verlaat haar echtgenoot, niet – zoals onnozele critici beweren – omdat ze genoeg heeft van haar verantwoordelijkheden of wil gaan strijden voor de rechten van de vrouw, maar omdat ze tot het inzicht is gekomen dat ze acht jaar lang met een vreemde heeft geleefd en hem kinderen heeft gebaard. Is er iets vernederender en krenkender dan levenslang in de nabijheid van een vreemde te moeten verkeren? Het enige dat een vrouw over een man hoeft te weten is zijn inkomen. En wat dient men over een vrouw te weten – behalve of ze er leuk uitziet? We hebben nog steeds niet afgerekend met de theologische mythe dat de vrouw geen ziel heeft, dat ze niet meer dan een aanhangsel van de man is, geschapen uit zijn rib, ten gerieve van die Heer die zo sterk was dat zijn eigen schaduw hem vrees inboezemde.

Wellicht valt de minderwaardigheid van de vrouw wel terug te voeren op de inferieure kwaliteit van het materiaal waaruit zij geschapen is. Hoe dan ook, de vrouw heeft geen ziel – wat valt er over haar te weten? Trouwens, hoe minder ziel een vrouw heeft, des te geschikter is zij voor haar taak als echtgenote, des te gretiger zal zij zich in haar echtgenoot verliezen. Deze slaafse berusting in de superioriteit van de man verklaart waarom het huwelijk, althans ogenschijnlijk, zo'n lange tijd heeft kunnen standhouden. Nu de vrouw zichzelf is gaan ontdekken, nu ze werkelijk een eigen zelfbewustzijn is gaan ontwikkelen en tot het besef is gekomen dat ze niet slechts bestaat bij de gratie van haar meester, wordt de heiligheid van het huwelijk geleidelijk aan ondermijnd, en deze ontwikkeling kan niet meer stopgezet worden, hoezeer sommige sentimentele lieden dat ook zullen betreuren.

Vrijwel van jongs af aan wordt het jonge meisje voorgehouden dat het huwelijk haar eindbestemming is; haar onderwijs en opvoeding moeten daarop dan ook afgestemd zijn. Zoals het stomme vee wordt vetgemest voor de slacht, zo wordt zij voorbereid op haar taak. Toch wordt zij vreemd genoeg veel gebrekkiger voorbereid op haar taak als echtgenote en moeder dan de doorsnee ambachtsman op zijn beroepspraktijk. Een fatsoenlijk meisje mag niets afweten van de huwelijksrelatie, want dat is onbehoorlijk en vies. Ach, de grillige wetten van het burgerlijk fatsoen! Met behulp van de huwelijksgelofte kunnen ze iets smerigs omtoveren in de meest zuivere en heilige aangelegenheid, die boven elke twijfel en kritiek verheven is. En toch is dat typisch de

6. Vgl. *Het Poppenhuis*.

instelling van de meeste voorstanders van het huwelijk. De toekomstige echtgenote en moeder wordt in volslagen onwetendheid gehouden omtrent haar enige troef in de concurrentieslag – sex. En zo gaat ze dan een levenslange relatie aan, om al gauw tot in het diepst van haar wezen geschokt, afgestoten en vernederd te worden door het meest natuurlijke en gezonde instinct – sex. We kunnen gerust stellen dat een groot deel van de ellende, het leed, de smart en het lichamelijk lijden in het huwelijk toegeschreven moet worden aan deze misdadige onwetendheid op sexueel gebied, die wordt aangeprezen als een grote deugd. En ik overdrijf niet wanneer ik zeg dat er meer dan één huwelijk is stukgelopen op deze betreurenswaardige toestand.

Wanneer de vrouw daarentegen zo vrij en sterk is dat ze de geheimen van de sexualiteit wil leren kennen zonder de goedkeuring van staat of Kerk, dan zal men haar veroordelen en zeggen dat ze te enen male ongeschikt is als echtgenote van een 'goede' man – waarbij diens goedheid dan bestaat uit een leeg hoofd en een goedgevulde beurs. Kan men zich iets weerzinwekkenders voorstellen dan een gezonde, volwassen vrouw, vol levenslust en hartstocht, die geen gehoor mag geven aan haar natuurlijke behoeften, die haar diepste verlangens het zwijgen op moet leggen, haar gezondheid moet ondermijnen en haar geestkracht moet breken, haar gezichtsveld moet vernauwen en zich de rijkdom en de grootsheid van de sexuele ervaring moet ontzeggen in afwachting van een 'goede' man die haar tot vrouw zal nemen? En toch is dat precies de inhoud van het huwelijk. Zoiets moet wel op een mislukking uitdraaien. Dit is een van de punten waarop huwelijk en liefde van elkaar verschillen, en zeker niet het minst belangrijke.

Wij leven in een praktische tijd. De tijd dat Romeo en Julia zich voor hun liefde de toorn van hun vaders op de hals durfden halen, dat Gretchen zich uit liefde blootstelde aan de roddelpraat van haar buren, is voorbij. Wanneer zich het zeldzame geval voordoet dat jongelui zich de luxe van een romance veroorloven, dan worden ze door de zorgzame handen van hun ouders net zolang gedrild en bewerkt tot ze 'verstandig' zijn geworden.

De moraal die het meisje wordt bijgebracht, is niet of de man haar liefde heeft opgewekt, maar veeleer 'Hoeveel?'. De enige belangrijke god van het praktische Amerikaanse leven: Kan de man de kost verdienen? Kan hij een vrouw onderhouden? Dat is de enige goede grond voor een huwelijk. Geleidelijk aan raakt elke gedachte van het jonge meisje van dit besef doortrokken; ze droomt niet van maanlicht en zoenen, van gelach en tranen; ze

droomt van winkelen en toonbanken met koopjes. Een dergelijke zielsverarming en platvloersheid zijn onlosmakelijk met het huwelijk verbonden. Staat en Kerk hechten hun goedkeuring aan geen enkel ander ideaal, om de doodeenvoudige reden dat geen ander ideaal het toezicht van Kerk en staat over mannen en vrouwen zozeer noodzakelijk maakt.

Er zijn ongetwijfeld nog steeds mensen die liefde belangrijker vinden dan geld. Dit geldt met name voor de klasse die economisch gedwongen is in haar eigen onderhoud te voorzien. Dat deze machtige factor inderdaad een fenomenale verandering teweeggebracht heeft in de positie van de vrouw, wordt duidelijk wanneer we bedenken dat ze nog slechts kort geleden in de industriële arena is binnengetreden. Zes miljoen vrouwelijke loontrekkers; zes miljoen vrouwen die dezelfde rechten hebben als mannen om uitgebuit en beroofd te worden, om te staken – ja, zelfs om te verhongeren. Anders nog iets van uw dienst, mijnheer? Ja, zes miljoen loonarbeidsters in alle beroepssectoren, van het moeilijkste hersenwerk tot de zwaarste lichamelijke arbeid in de mijnen en aan de spoorwegen; ja, zelfs rechercheurs en politieagenten. Voorzeker, de emancipatie is een voldongen feit.

En desondanks beschouwt slechts een zeer klein gedeelte van dat grote leger vrouwelijke loonarbeiders haar werk als iets blijvends, zoals mannen dat doen. Een man heeft, ook al is hij nog zo'n grote sukkel, geleerd onafhankelijk te zijn, zijn eigen kost te verdienen. Ach, natuurlijk weet ik wel dat niemand in onze economische tredmolen werkelijk onafhankelijk kan zijn, en toch wil zelfs het armzaligste exemplaar van het mannelijke geslacht nog voor geen goud een parasiet zijn, of althans als zodanig bekend staan.

Een vrouw beschouwt haar positie als arbeidster als iets tijdelijks, iets dat afgelopen is zodra de eerste huwelijkskandidaat zich aandient. En daarom is het zo oneindig veel moeilijker om vrouwen te organiseren dan mannen. 'Waarom zou ik lid worden van een vakbond? Ik ga toch trouwen, een gezin stichten.' Is haar niet van jongs af aan bijgebracht dat daar haar ware bestemming ligt? Maar al snel komt ze er achter dat het huis, al is het dan niet zo'n grote gevangenis als de fabriek, nog steviger deuren en tralies heeft. Het heeft een bewaker die zo waakzaam is dat niets hem ontgaat. Het droevigste van de zaak is echter dat het gezin haar niet meer vrijwaart voor loonslavernij; haar taak wordt er juist door verzwaard.

Volgens de meest recente statistische gegevens, voorgelegd aan een 'Commissie inzake arbeid, lonen en overbevolking', is alleen

al in New York tien procent van de loonarbeidsters getrouwd, terwijl ze nochtans gedwongen zijn de laagstbetaalde arbeid ter wereld te blijven verrichten. En wanneer men aan dit afgrijselijke feit het sloofwerk van het huishouden toevoegt, wat blijft er dan nog over van de beschutting en de zegeningen van het huiselijk leven? In feite kan zelfs een vrouw uit de middenklasse de echtelijke woning niet echt haar thuis noemen, want het is de man die daar de atmosfeer bepaalt. Of de man nu een bruut is of een schat, dat doet niet ter zake. Wat ik wil aantonen is dat het van de goedgunstigheid van haar echtgenoot afhangt of de vrouw een eigen thuis heeft. Jaar in jaar uit loopt ze rond in *zijn* huis, en tenslotte is haar kijk op het leven en de mensen net zo vlak, benepen en kleurloos geworden als haar omgeving. Geen wonder dat ze een vitterig, kleinzielig, twist- en roddelziek wezen wordt en haar man zijn heil elders gaat zoeken. Maar ook al zou ze willen, zelf zou ze nergens anders heen kunnen gaan. Zij heeft geen uitwijkmogelijkheid. Daar komt nog bij dat de meeste vrouwen na hun trouwen – de volledige verzaking van al hun bekwaamheden – binnen de kortste keren totaal niet meer in staat zijn zich staande te houden in de buitenwereld. Ze gaat haar uiterlijk verwaarlozen, gaat zich onbeholpen bewegen, raakt ontwend zelf beslissingen te nemen en durft geen eigen mening meer te geven; ze wordt een lastpost en een zeurkous, die door de meeste mannen wordt verafschuwd en veracht. Een uitermate inspirerende omgeving om je leven in door te brengen, nietwaar?

Maar het kind dan, dat kan toch alleen maar in een huwelijk de nodige bescherming krijgen? Dat is toch uiteindelijk het belangrijkste punt van overweging? Wat een bedotterij, wat een huichelarij! Het huwelijk dat het kind zou beschermen, terwijl er ondertussen duizenden kinderen verwaarloosd en dakloos rondlopen. Het huwelijk dat het kind zou beschermen, terwijl ondertussen de weeshuizen en opvoedingsgestichten overvol zitten, en de kinderbescherming druk bezig is de kleine slachtoffertjes uit handen van hun 'liefhebbende' ouders te houden en ze aan de liefdevolle zorg van de Gerry Society toe te vertrouwen. O ironie!

Het mag dan zo zijn dat het huwelijk 'het paard in het water kan trekken', maar heeft het het paard ooit kunnen dwingen te drinken? De wet kan de vader arresteren en hem een gevangenispak aantrekken, maar is daarmee ooit de honger van een kind gestild? Als de ouder geen werk heeft of zich schuilhoudt, wat helpt een huwelijk dan? Het doet een beroep op de rechterlijke macht om de man 'op het rechte pad' te brengen, om hem veilig achter de tralies te zetten; de opbrengst van zijn arbeid gaat dan echter niet

naar het kind maar naar de staat. Het kind houdt er niets anders aan over dan de ellendige herinnering aan zijn vaders streepjespak.

En dan de bescherming van de vrouw – dat is wel de grootste vloek van het huwelijk. Niet dat het haar werkelijk enige bescherming biedt, maar het idee alleen al is zo weerzinwekkend, zo schandelijk en beledigend voor het leven, zo'n vernedering van de menselijke waardigheid, dat deze parasitaire instelling voor eens en altijd uit de weg geruimd zou moeten worden.

Het is net als met die andere patriarchale instelling – het kapitalisme. Eerst berooft het de man van zijn geboorterecht, belemmert hem in zijn ontplooiing, vergiftigt zijn lichaam en houdt hem in een positie van onwetendheid, armoede en afhankelijkheid, en vervolgens worden er dan liefdadigheidsinstellingen opgericht die teren op de laatste resten van 's mans zelfrespect.

Het huwelijk maakt van de vrouw een parasiet, het maakt haar volstrekt afhankelijk. Het maakt haar ongeschikt voor de strijd om het bestaan, vernietigt haar maatschappelijk bewustzijn, verlamt haar verbeeldingskracht en neemt haar vervolgens welwillend in bescherming – een bescherming die in feite een valstrik is, een bespotting van het menselijk karakter.

Als het moederschap werkelijk de diepste vervulling is voor de vrouw, dan kan het toch alleen maar beschermd worden door liefde en vrijheid? Het enige dat het huwelijk doet, is die vervulling bezoedelen, schenden en besmeuren. Zegt het huwelijk niet tegen de vrouw: Alleen als u zich aan mij onderwerpt, zult u nieuw leven voortbrengen? Het legt haar aan de ketting, vernedert haar en maakt haar te schande als ze weigert zichzelf te verkopen om zich het recht op moederschap te verwerven. Wordt het moederschap niet uitsluitend door het huwelijk gewettigd, zelfs als het kind met haat en onder dwang is verwekt? Als het moederschap daarentegen voortkomt uit eigen vrije keuze, uit liefde en verrukking, uit tomeloze hartstocht, dan plaatst het een doornenkroon op het hoofd van de onschuldige, waarin met letters van bloed de scheldnaam 'Bastaard' gekerfd staat. Zelfs als het huwelijk werkelijk al die deugden zou bezitten die men eraan toeschrijft, dan nog zouden de in zijn naam gepleegde misdaden tegen het moederschap het voor eeuwig uit het rijk der liefde moeten weren.

De liefde, het sterkste en diepste element van heel het leven, de voorbode van de hoop, van vreugde, van verrukking; de liefde, die alle wetten en alle gebruiken trotseert; de liefde, de meest vrije, machtige lotsbepaler der menselijke wederwaardigheden; hoe kan zo'n voor niets wijkende kracht gelijk worden gesteld met

dat armetierige produkt van staat en Kerk dat huwelijk heet?

Vrije liefde? Alsof liefde ooit anders dan vrij kan zijn! De mens heeft kennis kunnen kopen, maar de liefde laat zich voor geen goud ter wereld kopen. De mens heeft lichamen aan zich kunnen onderwerpen, maar geen macht ter wereld kan de liefde aan zich onderwerpen. De mens heeft hele naties veroverd, maar geen legermacht kan de liefde veroveren. De mens heeft de geest geketend en gekluisterd, maar hij staat geheel machteloos tegenover de liefde. Hoog op zijn troon gezeten, omgeven door alle pracht en praal die hij met zijn goud kan kopen, is de mens toch arm en eenzaam wanneer de liefde hem overslaat. En als de liefde blijft, dan straalt zelfs het schamelste hutje van warmte, levenslust en kleur. Zo bezit de liefde de magische kracht om een bedelaar tot koning te maken. Ja, de liefde is vrij; alleen in vrijheid kan de liefde gedijen. De liefde geeft zich in vrijheid, zonder voorbehoud, mateloos en volledig. Alle wetten in het wetboek, alle gerechtshoven ter wereld kunnen de liefde niet uitrukken als ze eenmaal wortel heeft geschoten. Maar hoe kan een huwelijk steriele grond vruchten doen dragen? Het is als het laatste, wanhopige gevecht van een ten dode opgeschrevene.

De liefde behoeft geen bescherming; zij beschermt zichzelf. Zolang het nieuwe leven geboren wordt uit liefde, wordt er geen kind in de steek gelaten, hoeft er geen kind honger te lijden of te verkommeren wegens gebrek aan genegenheid. Ik wéét dat dat zo is. Ik ken vrouwen die in vrijheid een kind gekregen hebben bij de man waarvan ze hielden. Weinig wettige kinderen genieten zoveel zorg, bescherming en aandacht als de vrije moeder vermag te geven.

De gezagsdragers vrezen de komst van het vrije moederschap omdat het hen van hun prooi zal beroven. Wie zouden de oorlogen moeten uitvechten? Wie zou het geld voor de rijken moeten verdienen? Wie zou politieagenten en gevangenisbewaarders leveren als de vrouwen zouden weigeren aan de lopende band kinderen te baren? Het ras, het ras! roepen de koning, de president, de kapitalist en de priester in koor. Het ras moet in stand gehouden worden, ook al wordt de vrouw erdoor verlaagd tot louter machine – en het huwelijk is het enige middel waarmee wij ons kunnen beveiligen tegen het verderfelijke sexuele ontwaken van de vrouw. Maar deze verwoede pogingen om een toestand van slavernij in stand te houden zijn tevergeefs. Tevergeefs ook zijn de verordeningen van de Kerk en de dolzinnige aanvallen der heersers; zelfs de arm der wet is krachteloos. De vrouw is niet langer bereid een aandeel te leveren in de produktie van een ras van zie-

kelijke, zwakke, aftandse en armetierige wezens, die de kracht noch de moed hebben om het juk van armoede en slavernij af te werpen. In plaats daarvan wil ze minder en betere kinderen, met liefde en uit vrije keuze verwekt en grootgebracht; niet onder dwang, zoals in het huwelijk. De pseudo-moralisten hebben nog geen weet van de diepe betekenis van het verantwoordelijkheidsgevoel ten opzichte van het kind dat de vrije liefde heeft opgewekt in de boezem der vrouwen. Liever zouden ze voor altijd gespeend blijven van de zegeningen van het moederschap dan leven voort te brengen in een atmosfeer die louter vernietiging en dood uitwasemt. En als ze toch moeder worden dan is dat om het kind te laten delen in het diepste en beste dat in hun wezen schuilgaat. Met het kind meegroeien, dat is hun devies; ze weten dat ze alleen op die manier mannen en vrouwen in de ware zin des woords tot ontplooiing kunnen helpen brengen.

Toen Ibsen, op meesterlijke wijze, het portret van Mrs Alving tekende,[7] moet hem het beeld van een vrije moeder voor ogen hebben gestaan. Zij was de ideale moeder omdat ze haar kluisters verbroken had, omdat ze het huwelijk met al zijn verschrikkingen[8] achter zich had gelaten en haar geest de vrije loop gegeven had totdat ze als een herboren en sterke persoonlijkheid kon terugkeren. Helaas was het al te laat om haar zoon Oswald, de vreugde van haar leven, nog te kunnen redden, maar het was niet te laat om tot het besef te komen dat de vrije liefde de enige voorwaarde is voor een gelukkig leven. Degenen die, zoals Mrs Alving, met bloed en tranen voor hun geestelijk ontwaken hebben betaald, verwerpen het huwelijk als bedrog, als een laaghartige holle leugen. Zij weten dat de liefde – of ze nu slechts kort duurt of een eeuwigheid – de enige scheppende, bezielende, stimulerende basis is voor een nieuwe mensheid, een nieuwe wereld.

Aangezien het mensdom nog in een stadium van verregaande onvolgroeidheid verkeert, is de liefde voor de meeste mensen inderdaad een vreemde. Onbegrepen en geschuwd, schiet de liefde zelden wortel; en waar ze dat wel doet, kwijnt ze al snel weg en sterft af. Haar tere gestel is niet opgewassen tegen de spanning en de druk van de dagelijkse beslommeringen. Haar ziel is te complex om zich te kunnen aanpassen aan het glibberig netwerk van

7. In *Spoken*.
8. Dat Ibsens kijk op het huwelijk wellicht niet zo eenduidig was als EG het hier voorstelt, zou kunnen blijken uit het feit dat de op p. 85 genoemde Dr. Stockmann, uit Ibsens *Een vijand van het volk*, een gelukkig getrouwd man is.

onze maatschappelijke structuren. Zo weent en lijdt de liefde mee met al diegenen die behoefte aan haar hebben maar toch het vermogen missen om het hooggebergte van de liefde te beklimmen.

Maar eens, op een dag, zullen mannen en vrouwen omhoogklimmen, ze zullen de bergtop bereiken, zij zullen elkaar ontmoeten als grote en sterke en vrije mensen, bereid om te nemen en te geven en zich te koesteren in de gouden stralen van de liefde. En zelfs het meest zinrijke, fantasievolle en poëtische genie kan nog niet bij benadering de mogelijkheden van zo'n kracht in het leven van man en vrouw voorzien. Als de wereld ooit het leven zal schenken aan waarachtige kameraadschap en saamhorigheid, dan zal niet het huwelijk maar de liefde daarvan de verwekker zijn.

Mijn opvattingen over het huwelijk
(± 1927)

Sinds mijn aankomst in Canada hebben veel mensen hun verbazing erover uitgesproken dat ik, die al zo vele jaren lang het huwelijk als instelling bekritiseerd heb, me er tenslotte toch aan heb onderworpen.[9] En steeds opnieuw wordt mij de vraag gesteld of mijn opvattingen over het huwelijk nu ook veranderd zijn, of ik de relatie tussen twee mensen nu niet meer beschouw als een strikt persoonlijke aangelegenheid. Ik kan niet genoeg benadrukken dat ik er nog steeds evenzeer van overtuigd ben dat het huwelijk als zodanig niets kan toevoegen aan de fundamentele gevoelens die man en vrouw verenigen.

Deze opvatting, die jaren geleden als schokkend en revolutionair werd beschouwd, wordt nu door vrijwel iedereen geaccepteerd. Zelfs conservatieve mensen beginnen te beseffen dat het huwelijk, afgezien van de praktische voordelen die het bieden kan, hoegenaamd niets te maken heeft met de gevoelsmatige of sexuele kant van intermenselijke relaties. Het huwelijksritueel heeft absoluut niets te maken met de levenswijze en gewoonten van mensen. In het gunstigste geval is het huwelijk niet meer dan een opzichtige maatschappelijke bevestiging van wat er zich privé tussen twee

9. Om het Brits staatsburgerschap en een paspoort te verkrijgen (sinds haar deportatie uit de VS was ze statenloos geweest) trad EG in juni 1925 – louter formeel – in het huwelijk met James Colton, een anarchistische mijnwerker uit Wales; haar bewegingsvrijheid werd hierdoor aanzienlijk vergroot.

Niet gestoord door de feiten, getroostten sommige kranten zich veel moeite om deze weinig sensationele huwelijksrelatie op te blazen tot een ware romance. Zo wist de *New York Times* (21 november 1926) te melden dat de Goldman-Coltonaffaire al twintig jaar aan de gang was; om de geloofwaardigheid van deze bewering te verhogen, voegde men daaraan toe dat 'Cupido gewapend was met een pikhouweel toen hij zich een weg baande naar het hart van Emma Goldman'. Een redacteur van de *New York World* zag in het huwelijk een bewijs dat Emma Goldman haar revolutionaire verleden de rug had toegekeerd. 'Is het niet duidelijk,' zo mijmerde hij, 'waarom zij eindelijk zo'n voor de hand liggende troost als het huwelijk heeft gezocht?' (Zie Richard Drinnon, *Rebel in Paradise. A Biography of Emma Goldman.* Chicago 1961.)

mensen afspeelt. De invloed van de staat heeft nooit verder kunnen reiken dan deze bevestiging, aangezien het altijd de liefde is geweest en zal blijven waardoor dergelijke menselijke verhoudingen bepaald worden.

Vandaag de dag onderwerpen mensen zich aan het huwelijksceremonieel, niet omdat ze in het huwelijk geloven, maar omdat het hen beschermt tegen platvloers gesnuffel in hun persoonlijk leven. De heiligheid van de persoonlijke vrijheid wordt nog het meest aangetast door de staat. Sinds de Wereldoorlog, toen het conservatisme hoogtij begon te vieren, heeft de staat het merendeel van zijn overige activiteiten veronachtzaamd om zich geheel en al te kunnen toeleggen op de genadeloze achtervolging van het individu. Vrijheid van beweging of smaak behoren tot het verleden. Dag en nacht wordt het individu geconfronteerd met talloze beperkende maatregelen. Wat hij eet, drinkt, leest, ziet, met wie hij omgaat, wat voor meningen hij hoort, wat voor bijeenkomsten hij bijwoont – alles staat voortdurend onder toezicht. Het individu wordt dan ook aanhoudend geconfronteerd met de noodzaak methoden te ontwikkelen om aan die bemoeizuchtige en hinderlijke tentakels te kunnen ontsnapen.

Elke belemmering van buitenaf roept een ontsnappingspoging van binnenuit op. Zo heeft bijvoorbeeld het drankverbod de Amerikanen alleen maar dorstig gemaakt. Waar de literatuur aan banden wordt gelegd, worden alleen nog maar meer revolutionaire boeken geschreven. De belangstelling voor de verboden werken neemt er trouwens alleen maar door toe. Paspoorten en visa, die het vrij reizen voortdurend belemmeren, dwingen de mensen ertoe al hun vernuft te gebruiken om de Chinese muur waardoor de landen sinds de oorlog van elkaar gescheiden worden, te doorbreken. Dat hoeft echter geenszins te betekenen dat de mensen de staat aan hun hart drukken.

Hetzelfde geldt in zekere zin voor het huwelijk. Elk weldenkend mens weet dat het geen bovenaardse krachten maar de direct betrokkenen zelf zijn die een huwelijk inhoud moeten geven. De mensen blijven echter trouwen, om dezelfde redenen als men zich een paspoort of visum aanschaft – om meer bewegingsvrijheid te krijgen en hun persoonlijk leven te beschermen.

De tragiek van de vrouwenemancipatie (1906)

Laat ik dit vooropstellen: alle politieke en economische theorieën over de fundamentele verschillen tussen allerlei groepen binnen het menselijk ras ten spijt, alle klasse- en rasverschillen en alle kunstmatige scheidslijnen tussen vrouwen- en mannenrechten ten spijt, ben ik er niettemin van overtuigd dat al deze verschillen zich op een bepaald moment tot één volmaakt geheel zullen samenvoegen.

Dit is niet bedoeld als een vredesvoorstel. Ons maatschappelijk leven staat vandaag de dag geheel en al in het teken van de sociale strijd; deze is veroorzaakt door de bestaande tegengestelde en strijdige belangen en zal afgelopen zijn wanneer de herordening van ons maatschappelijk bestel op basis van economische rechtvaardigheid een feit geworden is.

Vreedzame of harmonieuze betrekkingen tussen de geslachten en individuen onderling vloeien niet noodzakelijkerwijs voort uit een oppervlakkige gelijkschakeling van de mensen; noch is de uitschakeling van persoonlijke kenmerken en eigenaardigheden een vereiste. Het probleem waar wij ons nu voor gesteld zien en dat in de nabije toekomst opgelost zal moeten worden, is hoe men zichzelf kan zijn en toch één met andere mensen; hoe men, met behoud van de persoonlijke kenmerken, zich toch diep verbonden kan voelen met andere mensen. Dit is in mijn ogen de basis waarop de massa en het individu, de ware democraat en de ware individualist, man en vrouw, elkaar zonder strijd en vijandigheid de hand kunnen reiken. Niet 'Vergeeft elkaar', maar 'Begrijpt elkaar' zou het motto moeten zijn. De dikwijls aangehaalde uitspraak van Madame de Staël: 'Alles begrijpen is alles vergeven', heeft mij nooit bijzonder aangesproken; ze riekt mij te veel naar de biechtstoel; het hele idee van 'de medemens vergeven' getuigt van farizeïsche hoogmoed. Het is voldoende de medemens te begrijpen. Deze stelling geeft ten dele de kern weer van mijn opvattingen over de emancipatie van de vrouw en haar invloed op het gehele geslacht.

Emancipatie moet de vrouw de mogelijkheid bieden om mens te zijn in de ware zin des woords. Al haar verborgen verlangens en mogelijkheden moeten zo volledig mogelijk tot ontplooiing kun-

nen komen; alle kunstmatige scheidslijnen moeten worden opgeheven, en de weg naar waarachtige vrijheid moet van alle sporen van eeuwenlange onderdrukking en slavernij ontdaan worden.

Dit was aanvankelijk het doel van de beweging voor vrouwenemancipatie. Maar de tot dusverre bereikte resultaten hebben de vrouw in het isolement gedreven en haar beroofd van de elementen die zo'n wezenlijk onderdeel vormen van haar levensgeluk. Louter uiterlijke emancipatie heeft van de moderne vrouw een gekunsteld wezen gemaakt, dat doet denken aan de maaksels van de Franse boomsierkunst met hun arabeske bomen en heesters in de vorm van piramiden, wagenwielen en guirlandes; niets is onmogelijk, behalve de vormen die zouden ontstaan wanneer haar innerlijke wezen tot ontplooiing zou komen. Onder vrouwen wemelt het van dergelijke kunstmatig opgekweekte planten, vooral in zogenaamd intellectuele kringen.

Vrijheid en gelijkheid voor de vrouw! Wat een verwachtingen en verlangens werden door deze woorden opgewekt toen ze voor het eerst werden uitgesproken door enkele der edelmoedigste figuren uit die tijd. De zon zou met al haar licht en stralenpracht opgaan boven een nieuwe wereld; in die wereld zou de vrouw in volle vrijheid haar eigen lot kunnen bepalen – een doel dat alleszins de grote geestdrift, moed, hardnekkigheid en onvermoeibare pogingen waardig was van de geweldige massa mannelijke en vrouwelijke wegbereiders die alles op het spel durfden zetten voor een wereld zonder vooroordelen en onwetendheid.

Persoonlijk zou ik dat doel ook graag verwezenlijkt zien, maar ik ben van mening dat het soort emancipatie dat heden ten dage gepropageerd en in praktijk gebracht wordt er niet in geslaagd is dat grote einddoel naderbij te brengen. Om werkelijk vrij te kunnen zijn, zullen vrouwen zich nu dan ook moeten emanciperen van de emancipatie. Dat mag dan paradoxaal klinken, het is niettemin maar al te waar.

Wat heeft de emancipatie haar opgeleverd? Gelijk kiesrecht in enkele staten. Heeft dat de politiek gezuiverd, zoals vele welmenende pleitbezorgsters voorspelden? Geenszins. Het wordt, tussen twee haakjes, zo langzamerhand hoog tijd dat mensen met een gezonde, heldere kijk op de dingen eens ophouden met hun infantiele gepraat over 'de corruptie in de politiek'. De corruptie in de politiek heeft niets te maken met de zeden, of losheid van zeden van bepaalde politici. Zij vloeit rechtstreeks voort uit de aard van de politiek zelf. Het politieke bedrijf vormt de afspiegeling van de zaken- en industriële wereld, en de aldaar gangbare leuzen luiden: 'Het is zaliger te nemen dan te geven', 'Goedkoop gekocht, duur

verkocht', 'De ene hand wast de andere schoon'. De kans dat vrouwen, ook al hebben ze kiesrecht, ooit de politiek kunnen zuiveren, is dan ook te verwaarlozen.

Door de emancipatie is de positie van de vrouw economisch gezien dezelfde als die van de man; zij kan althans haar eigen beroep of vak kiezen; aangezien zij door haar gebrekkige lichamelijke training echter niet sterk genoeg was en is om zich met mannen te kunnen meten, moet zij om zich op de arbeidsmarkt te handhaven dikwijls al haar energie gebruiken, al haar levenskracht inzetten en zich volkomen schrap zetten. Slechts een klein aantal slaagt daarin, want het is een feit dat vrouwelijke docenten, artsen, advocaten, architecten en ingenieurs zelden hetzelfde vertrouwen genieten – laat staan hetzelfde salaris verdienen – als hun mannelijke collega's. En wie die aanlokkelijke gelijkheid wel weten te bereiken, moeten daar over het algemeen met hun lichamelijk en geestelijk welzijn voor betalen. En wat betreft de grote massa meisjes en vrouwen uit de arbeidersklasse – wat baat ze hun onafhankelijkheid wanneer er voor de benauwdheid en onvrijheid van het gezinsleven niets anders in de plaats komt dan de benauwdheid en onvrijheid van fabriek, werkplaats, winkel of kantoor? En daar komt bij dat op vele vrouwen, naast hun zware dagtaak, ook nog de zorg rust voor de – kille, sombere, onopgeruimde en ongastvrije – 'huiselijke haard'. De zegeningen van het onafhankelijk bestaan! Geen wonder dat talloze meisjes ja zeggen tegen de eerste de beste huwelijkskandidaat; ze hebben immers schoon genoeg van hun 'onafhankelijkheid' achter toonbank, naai- of typemachine. Ze zien even reikhalzend uit naar een huwelijk als de meisjes uit de middenklasse, die maar al te graag het juk van het ouderlijk gezag willen afwerpen. Die zogenaamde onafhankelijkheid, die niets meer oplevert dan een bestaansminimum, is heus niet zo aanlokkelijk, niet zo ideaal, dat men kan verwachten dat een vrouw er alles voor over heeft. Onze hooggeroemde onafhankelijkheid is al met al niets anders dan een proces waarin persoonlijkheid, liefdesdrift en moederinstinct van de vrouw langzaam maar zeker worden afgestompt en gesmoord.

Niettemin verkeert het arbeidersmeisje in een veel natuurlijker en menselijker positie dan haar zusters in de intellectuele beroepen, die slechts ogenschijnlijk beter af zijn: leraressen, artsen, advocaten, ingenieurs et cetera – stuk voor stuk moeten ze de schijn van waardigheid en fatsoen ophouden, terwijl hun gevoelsleven met de dag leger en doodser wordt.

De bekrompenheid van de gangbare opvattingen omtrent onafhankelijkheid en emancipatie van de vrouw; de angst om van een

man te houden die maatschappelijk gezien haar gelijke niet is; de vrees dat de liefde haar zal beroven van haar vrijheid en onafhankelijkheid; de angst dat liefde of de vreugde van het moederschap haar alleen maar in de weg zullen staan bij de uitoefening van haar beroep – al deze factoren dragen ertoe bij dat de moderne geëmancipeerde vrouw noodgedwongen als maagd door het leven gaat en dat het leven met zijn grote, louterende smarten en zijn diepe gelukzalige vreugden aan haar voorbij gaat zonder dat ze er werkelijk door geraakt of gegrepen wordt.

De meeste aanhangsters en voorvechtsters van de vrouwenbeweging houden er een dermate benepen opvatting over het begrip emancipatie op na, dat ze geen bestaansrecht toekennen aan de tomeloze liefde en vervoering die besloten liggen in de ervaringswereld van een echt vrije vrouw, geliefde en moeder.

De tragiek van de zichzelf onderhoudende of economisch onafhankelijke vrouw is niet dat haar ervaringswereld te ruim, maar dat die te beperkt is. Voor wat betreft haar kennis van de wereld en de menselijke natuur is zij dan weliswaar de meerdere van haar zuster uit vorige generaties; juist daardoor is zij zich des te scherper bewust van haar gebrek aan wezenlijke levenservaringen – ervaringen die de geest verrijken – en doordat het het merendeel der vrouwen daaraan ontbreekt, zijn zij louter beroepsautomaten geworden.

Dat het daar vroeg of laat wel op moest uitdraaien, werd al voorzien door degenen die beseften dat er op het gebied van de ethiek nog steeds veel ruïnes uit het tijdperk van de onbetwiste mannelijke superioriteit zijn blijven staan; ruïnes die nog steeds bruikbaar geacht worden. En, nog belangrijker, heel wat vrouwen zouden zich erzonder geen raad weten. Elke beweging die zich de vernietiging van de bestaande orde ten doel stelt en daar iets vooruitstrevenders, iets beters voor in de plaats wil stellen, telt onder haar volgelingen lieden die met de mond de meest radicale ideeën belijden, maar zich in hun dagelijks leven gedragen als de eerste de beste kruidenier – ze doen zich respectabel voor en willen voor geen goud de achting van hun tegenstanders verliezen. Zo zijn er bijvoorbeeld socialisten, en zelfs anarchisten, die de idee verkondigen dat eigendom diefstal is maar zich erover opwinden als ze nog een dubbeltje van iemand te goed hebben.

Diezelfde kruideniersmentaliteit kan men aantreffen in de vrouwenbeweging. Sensatiejournalisten en sentimentele literatoren hebben geëmancipeerde vrouwen afgeschilderd op een wijze die de brave burgerman en diens saaie gezellin de haren te berge doen rijzen. Elk lid van de beweging voor vrouwenkiesrecht werd

gekenschetst als een George Sand die alle normen aan haar laars lapte. Niets was heilig voor haar. Zij nam een loopje met de heilige man-vrouwverhouding. Kortom, emancipatie werd geïdentificeerd met een lichtzinnig leven van lust en zonde, zonder eerbied voor maatschappij, godsdienst en moraal. De voorvechtsters van het vrouwenkiesrecht waren hogelijk verontwaardigd over een dergelijke verdraaiing van de feiten, en, omdat gevoel voor humor niet hun sterkste punt is, deden ze al het mogelijke om te bewijzen dat ze helemaal niet zo verdorven waren als ze werden afgeschilderd, maar integendeel juist heel fatsoenlijk. Zolang de vrouw de slavin van de man was, kon ze natuurlijk niet goed en zuiver zijn, maar nu ze dan vrij en onafhankelijk was, zou ze wel eens bewijzen hoe goed ze kon zijn en wat een zuiverende werking ze kon hebben op alle maatschappelijke instellingen. Het valt niet te ontkennen dat de vrouwenbeweging veel oude ketenen verbroken heeft; zij heeft echter op haar beurt weer nieuwe gesmeed. De grote beweging voor *werkelijke* emancipatie heeft slechts weinig aanhangsters gevonden die de vrijheid onbevreesd in het gelaat durfden zien. Met hun benepen, puriteinse opvattingen hebben ze de man als storend en dubieus element uit hun gevoelsleven verbannen. Een man kan absoluut niet geduld worden, behalve misschien als vader van een kind – zonder vader is de verwekking van een kind immers ietwat problematisch. Gelukkig zullen zelfs de strengste puriteinen nooit de kracht hebben om het moederinstinct te doden. Maar de vrijheid van de vrouw is nauw verweven met de vrijheid van de man, en veel van mijn zogenaamd geemancipeerde zusters schijnen weinig oog te hebben voor het feit dat een in vrijheid geboren kind de liefde en genegenheid nodig heeft van alle mensen uit zijn omgeving, van vrouwen èn van mannen. Jammer genoeg zijn deze bekrompen opvattingen over menselijke relaties de bron van veel ellende in het leven van de moderne man en vrouw.

Ongeveer vijftien jaar geleden verscheen van de hand van de scherpzinnige Noorse schrijfster Laura Marholm het boek *De Vrouw, een karakterstudie*. Als een der eersten vestigde zij de aandacht op de leegheid en bekrompenheid van de bestaande opvattingen inzake vrouwenemancipatie, en hun tragische invloed op het innerlijk leven van de vrouw. In haar boek beschrijft Laura Marholm de levens van diverse begaafde, internationaal befaamde vrouwen: de geniale Eleonora Duse; de grote wiskundige en schrijfster Sonja Kovalevskaja; de dichterlijk aangelegde, jonggestorven kunstenares Marie Basjkirtsev. Door de levensbeschrijvingen van al deze uitzonderlijke vrouwen loopt als een

rode draad het onbevredigde verlangen naar een vervuld, afgerond, volledig en gelukkig leven, en het onbehagen en de eenzaamheid als gevolg van het ontbreken daarvan. Bij het lezen van deze meesterlijke psychologische schetsen komt men onherroepelijk tot de conclusie dat hoe meer een vrouw zich geestelijk ontwikkelt, des te moeilijker het voor haar wordt om een geschikte levensgezel te vinden – een die haar niet enkel als sexobject ziet maar ook als mens, vriendin, kameraad en sterke persoonlijkheid, die zichzelf op geen enkele manier geweld kan of moet aandoen.

De doorsnee man, met zijn eigenwaan, zijn belachelijke superioriteitsgevoel tegenover het vrouwelijke geslacht, is voor de door Laura Marholm in haar *Karakterstudie* beschreven vrouwen als partner uitgesloten. Net zozeer als de man die haar als louter vergeestelijkt wezen en genie beschouwt en de vrouw in haar niet vermag aan te spreken.

Geestelijke rijkdom en fijngevoeligheid worden gewoonlijk beschouwd als kenmerken van hoogstaande en edele persoonlijkheden. Bij een moderne vrouw vormen dergelijke eigenschappen echter een belemmering voor haar volledige ontplooiing. Al meer dan honderd jaar lang wordt het traditionele huwelijk, gebaseerd op het bijbelse 'tot de dood u scheidt', aan de kaak gesteld omdat het de overheersing van de vrouw door de man inhoudt, waarbij zij weerloos is overgeleverd aan zijn luimen en bevelen en volledig afhankelijk is van zijn naam en steun. Herhaaldelijk is bewezen dat de vrouw in de traditionele huwelijksrelatie enkel dient als huissloof en moeder van zijn kinderen. Desondanks zijn er veel geëmancipeerde vrouwen die het huwelijk, met al zijn mankementen, verkiezen boven de beperkingen van een leven als ongetrouwde vrouw; een leven dat beperkt en ondraaglijk is door de ketenen van de zedelijke en maatschappelijke vooroordelen die haar beknellen en aan banden leggen.

Deze tegenstrijdigheid in het leven van veel vooruitstrevende vrouwen kan worden verklaard uit het feit dat zij nooit echt begrepen hebben wat emancipatie werkelijk inhoudt. Ze dachten dat het alleen maar ging om de uitwendige tirannieën; de inwendige tirannen, veel schadelijker voor leven en ontwikkeling – ethische en maatschappelijke conventies – bleven onaangetast; en dat hebben ze geweten. In de hoofden en harten van de vurigste voorvechtsters der vrouwenemancipatie vonden ze een even warme broedplaats als in de hoofden en harten van onze grootmoeders.

De inwendige tirannen, of het nu gaat om de publieke opinie of de vraag: Wat zal m'n moeder zeggen, of m'n broer, vader, tante

of een ander familielid; wat zal de buurvrouw, Mr. Comstock, de baas, het ministerie van onderwijs zeggen? Al deze bemoeials, zedenpredikers, cipiers van de menselijke geest – wat zullen ze zeggen? Zolang een vrouw niet heeft geleerd om zich geen zier van dat hele zooitje aan te trekken, stevig op eigen benen te staan en vast te houden aan haar eigen grenzeloze vrijheid en te luisteren naar de stem van haar eigen innerlijk – of die nu roept om haar dierbaarste schat, de liefde voor een man, of haar grootste voorrecht, een kind ter wereld te mogen brengen – kan zij zich niet geëmancipeerd noemen. Slechts weinig geëmancipeerde vrouwen hebben het lef te erkennen dat het de stem van de liefde is die roept, die wild bonst in haar boezem, die gehoord, bevredigd wil worden.

De Franse schrijver Jean Reibrach tracht in één van zijn romans, *Nieuwe Schoonheid*, een portret te schilderen van de ideale, goede, geëmancipeerde vrouw. Dit ideaal wordt belichaamd door een jonge vrouwelijke arts. Ze praat heel verstandig en wijs over kindervoeding; ze is goedhartig en verstrekt gratis medicijnen aan armlastige moeders. Met een bevriende jongeman wisselt ze van gedachten over het gezondheidsbeleid van de toekomstige maatschappij en over de uitroeiing van allerlei bacillen en ziektekiemen door het gebruik van stenen muren en vloeren en het afschaffen van vloerkleden en wandtapijten. Vanzelfsprekend gaat ze zeer sober en praktisch gekleed – meestal in het zwart. De jongeman, die bij hun eerste ontmoeting diep onder de indruk was van de wijsheid van zijn geëmancipeerde vriendin, leert haar langzamerhand beter kennen, en op zekere dag beseft hij dat hij van haar houdt. Ze zijn jong, zij is vriendelijk en mooi en hoewel ze zich altijd stijf kleedt, geven haar vlekkeloos witte kraagje en manchetten haar uiterlijk en zachtere aanblik. Men zou verwachten dat hij haar zijn liefde zou bekennen, maar hij is er de man niet naar om zich te buiten te gaan aan romantische capriolen. Poëzie en de gloed van de liefde wenden vol schaamte hun gezicht af bij het zien van de zuivere schoonheid van deze dame. De jongeman maant de stem van zijn gemoed tot stilte, en hij blijft zich keurig gedragen. Ook zij is steeds correct, steeds verstandig en gedraagt zich steeds keurig. Ik vrees dat de jongeman, als deze twee een paar gevormd zouden hebben, de bevriezingsdood geriskeerd zou hebben. Ik moet bekennen dat ik niets schoons kan ontwaren in deze nieuwe schoonheid, die zo koud is als de stenen muren en vloeren waar het meisje van droomt. Geef mij dan maar liever de liefdesliederen uit romantische tijden; Don Juan en Madame Venus, of een schaking met ladder en touw in de maneschijn,

gevolgd door gevloek van de vader, jammerklachten van de moeder en afkeurend commentaar van de buren – alles liever dan correctheid en fatsoen op de vierkante centimeter. Als de liefde zich niet mateloos laat geven, is er geen sprake van liefde maar van een overeenkomst, waarbij alle plus- en minpunten voortdurend tegen elkaar worden afgewogen.

De grootste tekortkomingen van de huidige emancipatiebeweging zijn haar gekunstelde stijfheid en benepen fatsoensnormen; deze hebben een leemte in het vrouwelijk gemoed doen ontstaan die haar belet zich aan de levensbron te laven. Ik heb eens ergens gezegd dat de ouderwetse moeder en gastvrouw – steeds gespitst op het geluk van haar kleintjes en het welzijn van haar geliefden – en de werkelijk moderne vrouw een diepere verwantschap vertonen dan laatstgenoemde en het merendeel van haar geëmancipeerde zusters. De rechtgeaarde ijveraarsters voor vrouwenemancipatie zeiden dat een ketter als ik maar het beste op de brandstapel geworpen kon worden. Door hun blinde geloofsijver zagen ze niet dat ik met mijn vergelijking tussen de ouderwetse en de moderne vrouw alleen maar wilde zeggen dat onze grootmoeders over het algemeen meer hart in hun lijf hadden, heel wat humoristischer en geestiger, en zeker een stuk natuurlijker, hartelijker en ongekunstelder waren dan het merendeel der hedendaagse geemancipeerde vrouwen die de colleges, universiteiten en kantoren bevolken. Dat wil niet zeggen dat ik alles bij het oude wil houden of dat ik de vrouw naar haar oude domein, de keuken en kinderkamer, terug wil sturen.

Onze enige redding is gelegen in de kloeke mars voorwaarts naar een zonniger en lichtere toekomst. We moeten ons van alle oude tradities en gebruiken die onze ontplooiing in de weg staan, bevrijden. De beweging voor vrouwenemancipatie heeft tot dusverre slechts de eerste stap in die richting gezet. Hopelijk zal ze de kracht vinden om ook de volgende stap te zetten. Kiesrecht of gelijke burgerrechten moge dan een redelijke eis zijn, de ware emancipatie begint in de stemlokalen noch in de rechtszalen, maar in de ziel van de vrouw zelf. De geschiedenis leert ons dat elke onderdrukte klasse zich alleen zelf van haar onderdrukkers kan bevrijden. Vrouwen moeten deze les ter harte nemen, ze moeten beseffen dat hun vrijheid even ver reikt als hun vermogen zich die vrijheid te bemachtigen. Daarom is het voor hen allereerst zaak om met hun innerlijke wedergeboorte te beginnen en zich los te maken van de last van vooroordelen, tradities en conventies. Het opeisen van gelijke rechten op elk gebied is rechtvaardig en redelijk; uiteindelijk gaat het echter om het recht liefde te krijgen

en te geven. Inderdaad, als we willen dat de gedeeltelijke emancipatie uitgroeit tot een volledige en waarachtige emancipatie zullen we moeten afrekenen met de belachelijke veronderstelling dat geliefd te worden, als minnares, als moeder, identiek is aan slavin zijn of ondergeschikte. We zullen moeten afrekenen met de dwaze opvatting over de kloof tussen de geslachten, als zouden man en vrouw twee vijandelijke werelden belichamen.

Kleinzieligheid drijft uiteen; grootmoedigheid verenigt. Laten we ruimdenkend en grootmoedig zijn. Laten we bij alle trivialiteiten waarmee we worden geconfronteerd de wezenlijke zaken niet uit het oog verliezen. Bij een waarachtige verhouding tussen man en vrouw is er geen sprake van overwinnaars en overwonnenen; het gaat daarbij slechts om één groot goed: zichzelf mateloos te geven om een rijker, intenser, beter mens te worden. Alleen zo kan de leemte gevuld worden, en alleen zo kan de tragiek van de vrouwenemancipatie worden omgezet in vreugde, tomeloze vreugde.

Het fiasco van het christendom
(1913)

In hun poging de grens tussen waarheid en leugen te vervagen, vinden de valsemunters en gifmengers van ideeën een waardevolle bondgenoot in het behoudzuchtige karakter van de taal.

Begrippen en woorden die al lang hun oorspronkelijke betekenis verloren hebben, blijven de mensheid eeuwenlang in hun greep houden. Dit is met name het geval als dergelijke begrippen gemeengoed geworden zijn, als ze ons vanaf onze jongste jaren zijn ingeprent als grote en onweerlegbare waarheden. De mensen stellen zich over het algemeen snel tevreden met overgeërfde en aangeleerde dingen, want nabootsen is aanzienlijk eenvoudiger dan scheppen.

Onze tijd heeft twee intellectuele reuzen voortgebracht, die zich tot taak hebben gesteld de dode maatschappelijke en zedelijke waarden van het verleden te herzien – met name die van het christendom. Friedrich Nietzsche en Max Stirner hebben slag op slag toegebracht aan het bolwerk van het christendom; zij zagen hoezeer het christendom beheersd wordt door een verderfelijke slavenmoraal, zich richt tegen het leven en alles vernietigt dat bijdraagt tot de ontwikkeling van wilskracht en persoonlijkheid. Toegegeven, Nietzsche heeft de slavenmoraal die besloten ligt in het christendom en waar hij zich tegen keerde, vervangen door een meestermoraal van een bevoorrechte minderheid. Ik waag het echter te beweren dat zijn 'meester'-idee niets te maken had met vulgaire begrippen als stand, rang of rijkdom. Veeleer doelde hij ermee op het meesterlijke der menselijke mogelijkheden, het meesterlijke in de mens, waarmee hij de verouderde tradities en afgesleten waarden zou kunnen overwinnen om nieuwe en schone dingen te leren scheppen.

Zowel Nietzsche als Stirner beschouwde het christendom als een instelling die het menselijk ras naar beneden haalt en de menselijke durf en wilskracht breekt. Alle instellingen die stoelen op de christelijke moraal en ethiek beschouwden ze als even zovele pogingen om de slavernij te bestendigen in plaats van af te schaffen. Zij verzetten zich dan ook uit alle macht tegen deze instellingen.

Of ik het nu wel of niet volledig met deze beeldenstormers eens

ben daargelaten, mét hen ben ik van mening dat het christendom bij uitstek is afgestemd op het africhten van slaven, op de bestendiging van een maatschappij van slaven; kortom, op al die toestanden waar wij vandaag de dag mee te maken hebben. Inderdaad, zonder de hulp van het christendom zou de maatschappij nimmer op zo'n weerzinwekkende manier ontaard zijn. Al lang geleden beseften de heersers der aarde dat de christelijke religie een uitermate werkzaam vergif bevat. Daarom koesteren ze haar; daarom ook hebben ze er alles voor over om het bloed van het volk ermee te doordrenken. Ze weten maar al te goed dat de verfijnde middelen van de christelijke leer een effectiever bescherming bieden tegen rebellie en onlusten dan knuppels of geweren.

Men zal mij ongetwijfeld voorhouden dat er, hoewel godsdienst vergif is en het geïnstitutionaliseerde christendom het grootste obstakel vormt voor vooruitgang en vrijheid, in het christendom 'als zodanig' toch wel enig goeds schuilt. Hoe zit het dan met de leer van Christus en het vroegere christendom, zo zou men mij kunnen vragen; vinden we daarin niet de ware menselijkheid en rechtvaardigheid?

Juist deze dikwijls gehoorde bewering heeft me ertoe gebracht dit onderwerp te kiezen, om te kunnen aantonen dat de wandaden van het christendom rechtstreeks voortvloeien uit het christendom zelf en niet toegeschreven moeten worden aan de vertegenwoordigers van het geloof. Christus en zijn leer vormen de belichaming van onderworpenheid, lijdzaamheid en verloochening van het leven; daarom ook zijn zij het die verantwoordelijk gesteld moeten worden voor de daden die in hun naam verricht zijn.

Ik ben niet geïnteresseerd in de theologische Christus. Scherpzinnige figuren als Bauer, Strauss, Renan, Thomas Paine en anderen hebben die mythe lang geleden al weerlegd. Ik wil zelfs nog wel toegeven dat de theologische Christus nog niet half zo gevaarlijk is als de ethische en sociale Christus. Naarmate kennis de plaats inneemt van blind geloof, verliest de theologie haar greep. Onze levens zijn echter zo diepgaand doortrokken van de ethische en poëtische Christusmythe, dat het zelfs zeer vooruitstrevende lieden soms nog moeilijk valt om zich uit haar greep te bevrijden. Ze hebben wel afgerekend met de letter, maar niet met de geest van het christendom; toch ligt daar de grondslag van alle misdaden en gruwelen die door het orthodoxe christendom zijn bedreven. De Kerkvaders kunnen zich gemakkelijk veroorloven om het evangelie van Christus te prediken. Het vormt geen enkele bedreiging voor het regime van macht en rijkdom; het staat voor zelfontkenning en zelfverloochening, voor boetedoening en

berouw en is volstrekt krachteloos ten overstaan van elke belediging, elke aantijging tegen de mensheid.

Hier moet ik terugkomen op de valsemunters van ideeën en woorden. Veel mensen die anderszins een oprechte haat koesteren jegens slavernij en onrechtvaardigheid, verwarren de leer van Christus op hoogst onrustbarende wijze met de grote strijd voor maatschappelijke en economische bevrijding. Deze twee vormen een onherroepelijke en eeuwigdurende tegenstelling. De ene vereist moed, durf, onverschrokkenheid en wilskracht. De andere predikt het evangelie der lijdzaamheid, der slaafse berusting in de wil van anderen, en is de volledige veronachtzaming van wilskracht en zelfvertrouwen en dus gericht tegen vrijheid en welzijn.

Een ieder die oprecht streeft naar een radicale maatschappelijke omwenteling, een ieder die de mensheid wil bevrijden van de gesel van afhankelijkheid en ellende, moet zich van het christendom afwenden – zowel in zijn oude als in zijn huidige vorm.

Sinds het allereerste begin heeft het christendom de aarde overal en altijd in een tranendal veranderd; steeds heeft het het leven verzwakt en verziekt, steeds heeft het de mens vrees ingeboezemd en hem veranderd in een tweeslachtig wezen, dat zijn levenskrachten verspilt in de strijd tussen lichaam en ziel. Door het lichaam af te schilderen als iets verdorvens, het vlees als de verleider tot de zonde, heeft de mens zichzelf verminkt in de ijdele poging zijn ziel zuiver te houden terwijl zijn lichaam wegrotte door het onrecht en de kwellingen die hem werden aangedaan.

De christelijke religie en moraal prijzen de glorie van het hiernamaals en tonen zich derhalve onverschillig voor de gruwelen van het aardse bestaan. Zelfverloochening en de ontkenning van alles wat pijn en verdriet veroorzaakt, is dan ook de christelijke toetssteen der menselijke waardigheid, het christelijk paspoort voor de hemel.

De armen zullen de hemel bezitten en de rijken zullen naar de hel gaan. Dat zou een verklaring kunnen zijn voor de wanhopige pogingen van de rijken om het ijzer te smeden terwijl het heet is, om zoveel mogelijk uit hun aardse bestaan te slepen: te baden in weelde en overvloed, hun ijzeren greep op de gezegende slaven te vergroten, ze te beroven van hun geboorterecht en elke minuut van de dag te vernederen en te krenken. Wie kan het de rijken kwalijk nemen dat ze zich wreken op de armen, want nu zijn zij aan de beurt, en alleen de barmhartige christelijke God weet hoe bedreven en niets ontziend de rijken dat doen.

En de armen? Die klampen zich vast aan de belofte van de christelijke hemel, als een onderkomen voor de oude dag, een sanato-

rium voor kreupele lichamen en zwakke geesten. Ze oefenen geduld en onderwerpen zich, ze lijden en wachten, tot ze al hun zelfrespect verloren hebben, tot hun lichamen uitgemergeld en verschrompeld zijn en hun geest gebroken is door het wachten, het slopende, eindeloze wachten op de christelijke hemel.

Christus maakte zijn opwachting als de leider van het volk, hij zou de joden verlossen van de Romeinse heerschappij; maar toen hij met zijn activiteiten begon, bleek al meteen dat hij geen belangstelling had voor het aardse bestaan, voor de dringende, directe noden van de armen en bezitlozen van zijn tijd. Hij predikte sentimentele mystiek, duistere en verwarde ideeën zonder originaliteit of zeggingskracht.

Toen de joden zich, zoals de evangeliën zeggen, van Jezus afkeerden, toen ze hem aan het kruis hingen, waren ze misschien wel bitter teleurgesteld in deze man die hun zoveel beloofde en zo weinig gaf. Hij beloofde vreugde en zaligheid in een andere wereld, terwijl de mensen voor zijn eigen ogen verhongerden, leden en wegkwijnden.

Ook is het mogelijk dat de Romeinen, met name Pilatus, Christus welgezind waren omdat ze inzagen dat hij totaal geen bedreiging vormde voor hun macht en heerschappij. Misschien beschouwde de filosoof Pilatus Christus' 'eeuwige waarheden' wel als tamelijk bloedeloos en doods vergeleken met de sterke en slagvaardige legermacht die ze probeerden te bestrijden. Sterk en onbevreesd als ze waren, hebben de Romeinen vast en zeker in hun vuistje gelachen om die man die sprak van berouw en geduld in plaats van op te roepen tot gewapend verzet tegen de plunderaars en onderdrukkers van zijn volk.

Christus begon zijn publieke loopbaan met het gebod: 'Hebt berouw, want het Koninkrijk der Hemelen is nabijgekomen.'[10]

Waarom moest men berouw, spijt hebben in afwachting van iets dat verlossing zou brengen? Hadden de mensen nog niet genoeg geleden en te verduren gehad; hadden ze door hun lijden nog niet hun recht op verlossing verdiend? Neem nu bijvoorbeeld de Bergrede. Daarin wordt de mens toch alleen maar voorgehouden dat hij zich moet schikken in zijn lot, in de onvermijdelijkheid der dingen?

10. De vertaling van deze en andere bijbelfragmenten is afkomstig uit: *Bijbel.* Vertaling in opdracht van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, bewerkt door de daartoe benoemde commissies. Amsterdam 1970.

'Zalig de armen van geest, want hunner is het Koninkrijk der Hemelen.'

De hemel moet wel een vreselijk saai oord zijn als de armen van geest daar leven. Hoe kunnen de armen van geest ook maar iets scheppends, levenskrachtigs, opbouwends en moois tot stand brengen? Deze gedachte, die in de Bergrede wordt uitgesproken, brengt de leer van Christus het duidelijkst in diskrediet, want ze merkt armoede van geest en lichaam als een deugd aan en tracht deze deugd in stand te houden door beloning en straf. Ieder weldenkend mens beseft dat armoede van geest onze ergste vloek is, dat ze de wortel is van alle kwaad en ellende, van alle onrechtvaardigheid en misdaden in de wereld. Iedereen weet dat de armen van geest nooit iets goeds tot stand hebben gebracht of kunnen brengen; laat staan vrijheid, rechtvaardigheid en gelijkheid.

'Zalig de zachtmoedigen, want zij zullen de aarde beërven.'

Wat een belachelijk idee! Wat een prachtig excuus voor slavernij, ledigheid en parasitisme! Het is trouwens niet waar dat de zachtmoedigen ook maar iets kunnen erven. Juist doordat het mensdom zo zachtmoedig is geweest, is de aarde haar ontstolen!

De gesel der zachtmoedigheid is door het kapitalisme en de heersende machten gebruikt om de mens tot afhankelijkheid, tot slaafsheid te dwingen. Zelfs de trouwste dienaren van de staat, van de rijken, van de geprivilegieerde minderheid hadden geen bruikbaarder evangelie kunnen prediken dan deze Christus, de 'verlosser' van het volk.

'Zalig die hongeren en dorsten naar de gerechtigheid, want zij zullen verzadigd worden.'

Maar maakte Christus niet elke kans op gerechtigheid onmogelijk toen hij zei: 'De armen hebt gij altijd bij u'? Maar ach, Christus was een meester in het uitvaardigen van geboden, ongeacht of ze elkaar totaal tegenspraken. Nergens wordt dit treffender aangetoond dan in zijn bevel: 'Geef dan de keizer wat des keizers is, Gode wat Gods is.'

De schriftgeleerden beweren dat Christus door de toenmalige machthebbers tot dit soort concessies gedwongen was. Dat kan wel zo zijn, maar met dit ene compromis heeft hij de onderdrukkers toch maar een absoluut meedogenloos wapen in handen gegeven, een schrikwekkende gesel, een vrijbrief voor genadeloze belastingen, voor uitbuiting, slavernij en vernedering van juist diegenen voor wie Christus zogenaamd gestorven is. En wanneer ons de verzekering wordt gegeven: 'Zalig die hongeren en dorsten naar de gerechtigheid, want zij zullen verzadigd worden', zegt hij er dan ook bij hoe? Hoe? Christus neemt niet de moeite om dat

uit te leggen. Gerechtigheid komt niet uit de hemel vallen, zelfs niet als Christus het zo gewild heeft. Gerechtigheid is het resultaat van vrijheid, van maatschappelijke en economische mogelijkheden en gelijkheid. Maar hoe kunnen de zachtmoedigen, de armen van geest ooit zo'n situatie tot stand brengen?

'Zalig zijt gij, wanneer men u smaadt en vervolgt en liegende allerlei kwaad van u spreekt om Mijnentwil. Verblijdt u en verheugt u, want uw loon is groot in de hemelen.'

Het hemels loon is het eeuwige lokaas, een lokaas dat de mens in een ijzeren net gevangen heeft, een dwangbuis die ontwikkeling en groei onmogelijk maakt. Alle pioniers der waarheid zijn gesmaad, en worden dat nog steeds; ze zijn vervolgd, en worden dat nog steeds. Maar hebben zij hun medemensen gevraagd de prijs daarvoor te betalen? Hebben zij geprobeerd hun medemensen om te kopen om hun ideeën te aanvaarden? Ze wisten maar al te goed dat iemand die door omkoperij een waarheid accepteert, diezelfde waarheid aan de eerste de beste hogere bieder zal versjacheren.

Goed en kwaad, straf en beloning, zonde en boete, hemel en hel – al deze zaken, die de drijvende kracht zijn achter het evangelie van Christus, hebben iedere ontwikkeling in het wereldgebeuren in de weg gestaan. Aan geboden en bevelen geen gebrek, maar als het gaat om onze directe behoeften geeft het geen enkele aanwijzing.

Een arbeider die de oorzaak van zijn ellende kent, die begrijpt hoe ons onbillijke maatschappelijke en industriële stelsel in elkaar zit, kan meer voor zichzelf en zijn lotgenoten doen dan Christus en diens volgelingen ooit gedaan hebben; in elk geval meer dan zachtmoedig geduld, onwetendheid en onderworpenheid.

Wat is het extreme individualisme van Stirner en Nietzsche dan oneindig veel weldadiger dan de ziekenhuislucht van het christelijk geloof! Zo zij altruïsme als kwalijk verwerpen, is dat vanwege het voorbeeld dat door de christenen gegeven is; de christenen hebben parasitisme en ledigheid beloond en alle mogelijke maatschappelijke wantoestanden doen ontstaan, die ze vervolgens willen verhelpen door liefde en mededogen te prediken.

Trotse en onafhankelijke individuen verkiezen haat boven dergelijke walgelijke kunstmatige liefde. Niet omdat hij beloond wil worden zet een franke geest zich in voor een grote waarheid, noch heeft angst voor straf zo iemand ooit kunnen weerhouden.

'Meent niet dat Ik gekomen ben om de wet of de profeten te ontbinden; Ik ben niet gekomen om te ontbinden, maar om te vervullen.'

Precies. Christus was een hervormer, altijd bereid om de gevestigde orde op te lappen, te vervullen, in stand te houden; nooit om te vernietigen en weer op te bouwen. Dat verklaart wellicht waarom alle hervormers hem zulke collegiale gevoelens toedragen.

Wanneer we de geschiedenis van de staat, het kapitalisme en de Kerk nagaan, dan blijkt inderdaad dat al deze instellingen zichzelf in stand hebben kunnen houden dank zij de idee: 'Ik ben niet gekomen om de wet te ontbinden.' Dat is de sleutel tot macht en onderdrukking. En dat spreekt vanzelf, want werd armoede door Christus niet geprezen als een deugd; propageerde hij niet lijdzaamheid tegenover het kwade? Waarom zou armoede en kwaad dan een halt toegeroepen moeten worden in hun heerschappij over de wereld?

Hoezeer ik ook gekant ben tegen elke godsdienst, hoezeer ik elke godsdienst ook beschouw als een inbreuk op en misdaad tegen redelijkheid en vooruitgang, ik geloof toch dat geen enkele andere godsdienst zoveel schade heeft berokkend, zoveel heeft bijgedragen aan de slavernij van de mens als de godsdienst van deze Christus.

Ga maar eens na hoe Christus zich tegenover zijn aanklagers gedroeg. Wat een gebrek aan waardigheid, wat een gebrek aan vertrouwen in zichzelf en zijn ideeën! Zo zwak en hulpeloos was deze 'Verlosser der Mensheid' dat de hele mensheid, tot in de eeuwigheid, voor hem moet boeten, omdat hij 'gestorven is voor hen'. Verlossing door het kruis is erger dan de verdoemenis, vanwege de verschrikkelijke last die ze de mensheid oplegt, vanwege de invloed die ze heeft op de menselijke ziel, die gekluisterd en verlamd wordt door de last die ze moet torsen door de dood van Christus.

Duizenden martelaars zijn omgebracht, maar weinige, of geen, hebben zich daarbij zo hulpeloos betoond als de grote christelijke God. Duizenden zijn de dood ingegaan met meer vastberadenheid, moed, en meer geloof in hun eigen ideeën dan de Nazareeër. En zij verwachtten al evenmin eeuwige dankbaarheid van hun medemensen voor wat zij voor hen doorstonden.

Vergeleken met Socrates en Bruno[11], met de grote Russische martelaars, de Anarchisten van Chicago[12], Francisco Ferrer[13] en

11. Giordano Bruno (1548-1600), homo universalis uit de late Renaissance; in 1593 wegens ketterij gearresteerd en na een lang proces in 1600 verbrand.
12. zie p. 126.
13. Spaans anarchist en onderwijshervormer; in 1909 na de opstand in Barcelona gefusilleerd vanwege zijn politieke activiteiten.

talloze anderen slaat Christus inderdaad maar een armzalig figuur. Vergeleken met de tengere, broze Spiridonova[14], die de meest afschuwelijke martelingen, de meest gruwelijke mishandelingen doorstond zonder het vertrouwen in zichzelf of haar ideaal te verliezen, valt Jezus totaal in het niet. Zij zwichtten niet en kwamen hun beulen met onverschrokken vastberadenheid onder ogen, en hoewel ook zij stierven voor hun volk, vroegen ze niets terug voor hun grote offer.

Werkelijk, we moeten ons verlossen van de slavernij, de dodelijke zwakheid en vernederende afhankelijkheid van de christelijke moraal.

De leer van Christus en zijn volgelingen is een fiasco omdat ze niet levenskrachtig genoeg is om de schouders van de mensheid te ontlasten; ze is een fiasco omdat de kern van die leer zich tegen het leven keert zodra ze in aanraking komt met de manifestaties van de natuur, met de kracht en schoonheid van de liefde.

Het christendom kan ons, in welke vermomming dan ook – Nieuw Liberalisme, Spiritualisme, Christian Science, de Nieuwe Gedachte en duizend en één andere vormen van hysterie en zenuwzwakte – nooit bevrijden van de verschrikkelijke last van de maatschappelijke situatie, van de drukkende armoede en de gruwelen van ons onrechtvaardige stelsel. Het christendom is de samenzwering van onwetendheid tegen gezond verstand, van duisternis tegen licht, van onderwerping en slavernij tegen onafhankelijkheid en vrijheid; van de loochening van kracht en schoonheid tegen de bevestiging van de vreugde en glorie van het leven.

14. Maria Spiridonova, Russisch Sociaal-Revolutionaire; na haar geslaagde moordaanslag op gouverneur Loechanovski, die in zijn provincie (Tambov) een schrikbewind voerde tegen de opstandige boeren, werd ze gruwelijk mishandeld en naar Siberië verbannen; vrijgekomen na de Februarirevolutie, speelde ze een belangrijke rol in de boerenbeweging; vooral wegens haar verzet tegen de vrede van Brest-Litovsk en de hegemonie van de bolsjeviki werd ze eind 1919 in een 'sanatorium' gevangen gezet, waar ze navenant verpleegd werd.

Intellectuele proletariërs
(1914)

De proletarisering reikt vandaag de dag veel verder dan het gebied van de handenarbeid; ja, in ruimere zin is iedereen die met werken – of dat nu handen- of hoofdarbeid is – in zijn levensonderhoud voorziet, iedereen die zijn bekwaamheden, kennis, ervaring en vaardigheden moet verkopen, een proletariër. Aldus beschouwd is onze gehele maatschappij, met uitzondering van een zeer beperkte klasse, geproletariseerd.

Ons hele maatschappelijk bestel wordt in stand gehouden door de inspanningen van hoofd- en handarbeiders. In ruil voor hun arbeid lijden de intellectuele proletariërs, net als fabrieksarbeiders en mijnwerkers, een onzeker en karig bestaan, terwijl ze nog afhankelijker zijn van hun meesters dan de handarbeiders.

Het jaarinkomen van iemand als Brisbane[15] is ontegenzeggelijk hoger dan dat van een mijnwerker in Pennsylvania. Maar ook al bevindt eerstgenoemde zich, te zamen met zijn collega's in de redactieburelen, theaters, scholen en universiteiten, materieel gezien in een comfortabele positie en geniet hij maatschappelijk aanzien, toch zijn ook zij, ondanks dat alles, proletariërs vanwege hun slaafse afhankelijkheid van de Hearsts, de Pulitzers, de schouwburgdirecteuren, de uitgevers en, bovenal, van de stompzinnige en vulgaire publieke opinie. Deze afschuwelijke afhankelijkheid van degenen die de prijs en de voorwaarden voor de intellectuele werkzaamheden kunnen vaststellen, is vernederender dan de positie van de arbeiders in alle andere sectoren. Het trieste van de zaak is dat degenen die in intellectuele beroepen werkzaam zijn, hoe gevoelig ze in het begin misschien ook waren, verharden; ze worden cynisch en onverschillig over hun vernederende situatie. Zo is het in ieder geval Brisbane vergaan; zijn ouders waren idealisten die met Fourier[16] in de eerste coöperatieve ondernemin-

15. Arthur Brisbane was een invloedrijke journalist van het Hearstkrantenconcern.

16. Charles Fourier (1772-1837), de grootste Franse utopist; zijn volgelingen ontdeden zijn ideeën van hun poëzie, maakten het fourierisme tot een vorm van coöperatief socialisme en ondernamen verschillende kolonistische experimenten, ook in de VS.

gen hebben samengewerkt. Brisbane, zelf ook begonnen als een man met idealen, heeft zich zo laten meeslepen door materieel succes, dat hij alle principes uit zijn jonge jaren heeft afgezworen en verraden.

En hoe kan het ook anders. Succes dat met de meest verachtelijke middelen bereikt wordt, moet wel een vernietigende werking hebben op de ziel. En toch is succes het grote streven van deze tijd. De innerlijke corruptie wordt erdoor versluierd en geleidelijk aan legt het het zwijgen op aan de stem van het geweten; degenen die met een of ander hooggestemd ideaal beginnen, kunnen dan ook met geen mogelijkheid – hoe graag ze ook zouden willen – iets oorspronkelijks tot stand brengen.

Met andere woorden, zij die in posities geplaatst worden waarin het opgeven van je persoonlijkheid een vereiste is, waarin men zich nauwlettend dient te voegen naar politieke programma's en standpunten, moeten wel ontaarden; onherroepelijk worden zij kille automaten waar geen enkele creatieve prestatie van te verwachten valt. De wereld is vergeven van dergelijke armzalige schepsels. Ze dromen van succes, tegen elke prijs. Wie eens nagaat wat dat 'succes' eigenlijk inhoudt, ziet dat hier slechts medelijden past met de ongelukkige slachtoffers. Maar nee, in plaats daarvan beschouwen we de 'succesvolle' kunstenaar, dichter, auteur, toneelschrijver en denker als de hoogste autoriteit op elk gebied; in feite is hun 'succes' echter niets anders dan middelmatigheid, de verloochening en het verraad van alles wat aanvankelijk misschien oprecht en idealistisch was.

'Succesvolle' kunstenaars zijn dode zielen aan de intellectuele horizon. Compromisloze en moedige figuren hebben nooit 'succes'. Hun leven is een eindeloos gevecht tegen de domheid en lamlendigheid van hun tijd. Ze moeten wat Nietzsche noemt 'ontijdig' blijven, want al wat zoekt naar nieuwe vormen, nieuwe uitdrukkingsmiddelen en nieuwe waarden is immer gedoemd ontijdig te zijn. De echte voortrekkers op het gebied van ideeën, kunst en literatuur bleven steeds vreemden voor hun tijd, ze werden veracht en niet begrepen. En als hun tijdgenoten hen wel moesten erkennen, zoals in het geval van Zola, Ibsen en Tolstoj, dan was dat te danken aan hun uitzonderlijk grote talent en in nog belangrijker mate aan het ontwaken van een kleine minderheid die zocht naar nieuwe waarheden, waarbij deze mensen dienden als inspiratie en intellectuele steun. Desalniettemin is Ibsen tot op de dag van vandaag niet populair, en Poe, Whitman en Strindberg hadden nooit 'succes'.

De logische conclusie is deze: zij die het gouden kalf niet wensen

te aanbidden hoeven niet op erkenning te hopen. Daar staat tegenover dat zij ook niet andermans gedachten hoeven te denken of andermans politieke kleding hoeven te dragen. Zij behoeven geen leugens als waarheid te verkopen, noch beestachtigheid als menselijk aan te prijzen. Ik ben me ervan bewust dat het aantal mensen dat de moed heeft de economische en maatschappelijke gesel te trotseren, sterk in de minderheid is – en we hebben te doen met de meerderheid.

Welnu, het staat vast dat de meerderheid der intellectuele proletariërs in de economische tredmolen zit en minder vrijheid heeft dan fabrieksarbeiders of mijnwerkers. In tegenstelling tot laatstgenoemden kunnen ze geen overall aantrekken en naar de volgende stad trekken om werk te zoeken. Ten eerste hebben ze zich hun leven lang gespecialiseerd in één beroep, ten koste van al hun andere mogelijkheden. Daardoor zijn ze voor ieder ander werk ongeschikt, behalve voor wat ze – als papegaaien – geleerd hebben eindeloos af te draaien. We weten allemaal dat het in alle sectoren afgrijselijk moeilijk is een baan te vinden. Maar voor iemand die als vreemdeling zonder relaties in een vreemde stad komt, is het vrijwel onbegonnen werk om als leraar, schrijver, musicus, boekhouder, actrice of verpleegster een betrekking te vinden.

Heeft de intellectuele proletariër echter wel relaties, dan moet hij toonbaar bij hen voor de dag komen; hij moet de schijn ophouden. Daar is geld voor nodig, en daaraan ontbreekt het de meeste intellectuelen al evenzeer als de arbeiders, want zelfs in hun 'goede tijd' verdienen ze zelden genoeg om rond te komen.

Daarbij komen nog de tradities, de conventies der intellectuele proletariërs: het feit dat ze in een bepaalde wijk moeten wonen, dat ze van bepaalde gemakken voorzien moeten zijn, dat ze kleren van een bepaalde kwaliteit moeten kopen. Dat alles heeft hen krachteloos gemaakt, waardoor ze niet opgewassen zijn tegen de spanning en druk van het bohémien-bestaan. Als ze 's nachts koffie drinken, kunnen ze niet slapen. Als ze wat langer dan normaal opblijven, kunnen ze de volgende dag niet goed werken. Kortom, het ontbreekt hun aan levenskracht en ze zijn niet bestand tegen de ontberingen van het zwerversbestaan. Daardoor zijn ze op talloze manieren gebonden aan de meest schadelijke, vernederende toestanden. Maar ze zijn zo blind voor hun eigen lot dat ze zichzelf beschouwen als superieur aan en beter en gelukkiger dan hun kameraden uit de arbeidersklasse.

Dan zijn er ook nog de vrouwen die prat gaan op hun schitterende economische prestaties en hoog opgeven van het feit dat ze

nu zelf in hun onderhoud kunnen voorzien. Elk jaar worden op scholen en beroepsopleidingen duizenden mededingsters klaargestoomd voor de intellectuele markt, en overal is het aanbod groter dan de vraag. Om in leven te kunnen blijven, moeten ze flemen en kruipen en smeken om een baan. De arbeidsbureaus worden overspoeld door gestudeerde vrouwen, die daar urenlang moeten rondhangen, vermoeid en duizelig worden door het gezoek naar een baan en zichzelf voor de gek houden met het waanidee dat ze superieur aan het arbeidersmeisje of economisch onafhankelijk zouden zijn.

Ze verspillen hun jeugdjaren aan het zoeken naar een baan, en tenslotte zijn ze dan afhankelijk van het ministerie van onderwijs, de plaatselijke krant, een uitgever of schouwburgdirecteur. De geëmancipeerde vrouw ontvlucht de verstikkende huiselijke sfeer, maar kan vervolgens alleen maar heen en weer rennen tussen arbeidsbureau en literair agentschap. Met morele verachting wijst ze het meisje in de rosse buurt na, maar ze is zich er niet van bewust dat ook zij zingen, dansen, schrijven en spelen of zichzelf anderszins duizendmaal verkopen moet om in haar levensonderhoud te kunnen voorzien. Ja, het hele verschil tussen een arbeidersmeisje en een vrouwelijke of mannelijke intellectuele proletariër is slechts een kwestie van vier uur. Om vijf uur 's morgens staat het arbeidersmeisje in de rij voor het arbeidsbureau, waar voor het loket maar al te vaak het bordje 'Geen handen gevraagd' hangt. Om negen uur 's morgens ziet de gestudeerde vrouw het bordje 'Geen hersens gevraagd' hangen.

Wat kan er onder dergelijke omstandigheden nog terechtkomen van de hoge roeping der intellectuelen, dichters, schrijvers, componisten en al die anderen? Hoe denken ze hun eigen kluisters te kunnen verbreken, en hoe durven ze te beweren dat ze de massa helpen? En toch weten we dat ze bezig zijn met scholingswerk. Wat een lachertje! Die lieden wier eigen slaafse positie zo deernis-wekkend en vernederend is, die zelf zo afhankelijk en hulpeloos zijn! De waarheid is dat het volk niets te leren heeft van deze intellectuelen, terwijl het hun wel van alles te bieden heeft. Als die intellectuelen maar eens van hun verheven voetstuk af zouden komen en zouden beseffen hoe nauw ze verbonden zijn met het volk! Maar dat doen ze niet, zelfs niet de radicale en liberale intellectuelen.

Gedurende de afgelopen tien jaar hebben vooruitstrevende intellectuele proletariërs zich bij alle mogelijke radicale bewegingen aangesloten. Als ze wilden, zouden ze van enorm groot belang kunnen zijn voor de arbeiders. Maar tot dusverre heeft het hun

ontbroken aan helder inzicht, diepe overtuiging en de moed de wereld onder ogen te zien. Niet dat ze de vernietigende werking op lichaam en geest van al hun compromissen niet zouden voelen, of dat ze de corruptie, de vernedering in ons maatschappelijk, politiek, zaken- en gezinsleven niet zouden kennen. Praat maar eens met hen in klein gezelschap of onder vier ogen: altijd zullen ze toegeven dat geen enkele maatschappelijke instelling het waard is om in stand gehouden te worden. Maar dat zul je ze alleen privé horen zeggen. In het openbaar blijven ze dezelfde platgetreden paden bewandelen als hun conservatieve collega's. Ze schrijven stukken die goed in de markt liggen en wijken geen centimeter af van de smaak van het publiek. Behoedzaam spreken ze hun gedachten uit, bang iemand voor het hoofd te stoten, en ze richten hun leven naar de meest stompzinnige gewoonten. Zo zijn er juristen die, intellectueel bevrijd van het geloof in het staatsgezag, toch lonken naar de vleespotten van een rechtersfunctie; mensen die de corruptie der politiek kennen en toch lid zijn van een politieke partij en Mr. Roosevelt promoten. Lieden die de geestelijke prostitutie der journalistiek ten volle beseffen en daarin toch een verantwoordelijke positie bekleden. Vrouwen die zich terdege bewust zijn van de ketens van het huwelijk en de nietswaardigheid der zedelijke voorschriften en zich er toch aan onderwerpen; die ofwel hun ware aard verstikken ofwel heimelijk buitenechtelijke relaties hebben – maar God verhoede dat het ontdekt zou worden en ze zouden moeten zeggen: 'Bemoei je met je eigen zaken!'

Zelfs als ze met de arbeidersklasse sympathiseren – en sommige doen dat oprecht – blijven de intellectuele proletariërs burgerlijk, respectabel en afstandelijk. Dit mag overdreven en onterecht klinken, wie deze groeperingen kent, weet dat ik geen woord te veel zeg. In groten getale kwamen vrouwen uit alle beroepssectoren naar Lawrence, naar Little Falls, naar Paterson en de stakingen in deze stad toegestroomd. Deels uit sensatiezucht, deels uit belangstelling. Maar ze hebben niet gebroken met hun burgerlijke afkomst. Steeds hebben ze zichzelf en de arbeidsters voor de gek gehouden met de gedachte dat ze, om de zaak te helpen, met hun aanwezigheid de staking een respectabel aanzien moesten geven.

Tijdens de staking van de hemdennaaisters moesten gestudeerde vrouwen zich met hun mooiste bontmantels en duurste juwelen uitdossen als ze de meisjes wilden helpen. Moet ik nog zeggen dat massa's meisjes afgerost werden en ruw in patrouillewagens gesmeten terwijl de goedgeklede poststers vol respect behandeld werden en naar huis konden teruggaan? Zo hadden ze hun sensatiezucht weer bevredigd, en alleen maar de zaak van de arbeidersklasse geschaad.

De politie is dan weliswaar niet al te pienter, maar ze ziet wel degelijk het verschil in gevaar voor henzelf en hun bazen tussen degenen die uit noodzaak tot staken gedreven worden en degenen die naar een staking toegaan als tijdverdrijf of voor 'kopij'. Het verschil is niet gelegen in de mate van betrokkenheid, zelfs niet in de snit van de kleren, maar in de mate van felheid en moed; en wie zich in hun uiterlijke verschijning nog steeds compromitteren hebben geen moed.

De politie, de rechtbanken, de gevangenisbestuurders en de krantenmagnaten weten heel goed dat de liberale intellectuelen, net als de conservatieve, verslaafd zijn aan uiterlijkheden. Om die reden wordt hun ijverig gewroet in allerlei schandalen, hun speurwerk, hun sympathie voor de arbeiders nooit serieus genomen. Ja, het wordt zelfs toegejuicht door de pers, want het lezerspubliek is dol op sensatie en de schandaaljournalist is dan ook een goede investering voor het concern en voor zichzelf. Maar voor de heersende klasse zijn ze even bedreigend als het gemurmel van een kleuter.

Mr. Sinclair zou naamloos gestorven zijn als hij *The Jungle* niet had geschreven, een boek dat geen haar op de hoofden der Armours gekrenkt heeft, maar de auteur een grote som gelds en een gevestigde reputatie opleverde. Nu kan hij de grootste kolder neerschrijven, hij hoeft niet bang te zijn dat hij het niet kan verkopen. En toch is er geen arbeider die zich in zoveel bochten weet te wringen voor de establishment als Mr. Sinclair.

Mr. Kibbe Turner[17] zou zonder onze politieke roddelaars, die hem gebruikten om geld te slaan uit Tammany Hall[18], een broodschrijver gebleven zijn. En toch is de laagst betaalde arbeider onafhankelijker dan Mr. Turner, en in ieder geval een stuk eerlijker.

Mr. Hillquit[19] zou zonder de arbeiders die hem aan z'n reputatie als jurist geholpen hebben, nog steeds dezelfde worstelende revolutionair zijn die ik vierentwintig jaar geleden gekend heb. En toch is geen enkele Russische arbeider aan de East Side zo sterk gebonden aan de establishment en de publieke opinie als Mr. Hillquit.

17. Schandaal-journalist voor *McClure's Magazine*.
18. Zetel der Democratische Partij in New York; broeinest van politieke corruptie.
19. Morris H. Hillquit, leider van de Amerikaanse Socialistische Partij; stond in 1917 kandidaat voor het burgemeesterschap van New York City (dat EG's opinie over hem later enigszins veranderde, blijkt uit haar autobiografie, *Mijn leven, deel 2*, p. 131-132).

Zo zou ik nog eindeloos veel bewijzen kunnen aanvoeren voor het feit dat de intellectuelen, hoewel ze echte proletariërs zijn, dermate doortrokken zijn van burgerlijke tradities en conventies, er zozeer door gebonden en gekneveld zijn, dat ze geen stap durven verzetten.

De oorzaak hiervan moet naar mijn mening gezocht worden in het feit dat de Amerikaanse intellectuelen nog niet beseffen hoezeer ze verbonden zijn met de arbeiders, met de revolutionaire elementen die altijd en overal een bron van inspiratie zijn geweest voor de mannen en vrouwen die met hun hersens werkten. Ze denken blijkbaar dat *zij* en niet de arbeiders de dragers der cultuur zijn. Maar dat is een rampzalige misvatting, zoals in alle landen gebleken is. Pas toen de intellectuele krachten in Europa gemene zaak maakten met de strijdende massa's, toen ze in aanraking kwamen met de zelfkant van de maatschappij, konden ze de wereld cultuur in de ware zin des woords geven.

Hier in Amerika beschouwen de intellectuelen deze zelfkant alleen maar als een plaats om rond te neuzen, voor kopij, of, bij hoge uitzondering, voor enige theoretische sympathie. Deze sympathie was echter nooit sterk of diep genoeg om hen afstand van zichzelf te doen nemen of met hun traditie en omgeving te laten breken. Stakingen, arbeidsconflicten, het gebruik van dynamiet of de activiteiten van de IWW[20] zijn voor de intellectuele proletariërs een bron van avontuur maar, bezien vanuit het standpunt van de logisch denkende, nuchtere waarnemer, al met al erg dom. Natuurlijk voelen ze mee met de IWW-man die geslagen en wreed mishandeld wordt, en met de McNamara's, die het waanidee dat niemand in Amerika geweld behoeft te gebruiken uit de wereld hielpen.[21] De intellectuele proletariërs zijn zich maar al te pijnlijk bewust van hun eigen afhankelijkheid om in dergelijke gevallen niet hun sympathie te betuigen. Maar deze sympathie is nooit sterk genoeg om een band te smeden, om werkelijke solidariteit tussen hen en de onteigenden tot stand te brengen. Hun sympathie is afstandelijk, onbetrouwbaar.

Met andere woorden, al diegenen die nog steeds een zekere mate van comfort genieten en daardoor niet begrijpen waarom iemand zou inbreken bij een chic restaurant, worden slechts door theore-

20. Industrial Workers of The World, anarcho-syndicalistische vakbond.
21. De gebroeders McNamara waren militante maar conservatieve rooms-katholieke vakbondsleden die tijdens een geruchtmakend proces tot veler verbazing bekenden het gebouw van de *Los Angeles Times* te hebben opgeblazen (oktober 1910).

tische sympathie gedreven. Het is het soort sympathie van Mrs. Belmont, die naar nachtelijke rechtszittingen gaat. Of de sympathie van de Osbornes, Dotty's en Watsons, die zich voor een paar dagen in de gevangenis lieten opsluiten. De sympathie van de socialistische miljonair die de mond vol heeft van 'economisch determinisme'.

Radicale en liberale intellectuele proletariërs zijn nog steeds zozeer onderdeel van het burgerlijk regime dat hun sympathie voor de arbeiders hobbyistisch is en niet verder reikt dan het parloir, de zogenaamde salon, of Greenwich Village. Men kan dit tot op zekere hoogte vergelijken met de eerste bewustwordingsfase van de Russische intellectuelen, zoals die door Toergenjev in *Vaders en Zonen* [1862] beschreven is.

De toenmalige intellectuelen – al waren ze bij lange na niet zo oppervlakkig als die waar ik het nu over heb – zwijmelden in revolutionaire denkbeelden, deden tot vroeg in de ochtend aan intellectuele haarkloverijen, filosofeerden over allerlei vraagstukken en begaven zich met hun superieure wijsheid onder het volk, terwijl ze nog aan alle kanten vastzaten aan de traditie. Natuurlijk faalden ze. Ze voelden zich door Toergenev beledigd en vonden dat hij Rusland had verraden. Maar hij had gelijk. Pas toen de Russische intellectuelen volledig met hun tradities braken, pas toen ze zich ten volle ervan bewust waren dat de maatschappij gegrondvest is op een leugen en dat ze zich onvoorwaardelijk aan de toekomst moesten geven – toen werden ze pas een belangrijke factor in het leven van het volk. De Kropotkins, de Perovskaja's, de Bresjkovskaja's en talloze anderen wezen rijkdom en stand af en weigerden Koning Mammon te dienen. Ze begaven zich onder het volk, niet om het te scholen maar om zelf geschoold te worden en zich als dank geheel aan het volk te wijden. Dat verklaart de heldhaftigheid, de kunst, de literatuur van Rusland, de verbroedering tussen het volk, de moezjiks en de intellectuelen. Dat verklaart tot op zekere hoogte de literatuur der Europese landen – het feit dat de Strindbergs, de Hauptmanns, de Wedekinds, de Brieux, de Mirbeaus, de Steinlens en Rodins zich nooit hebben afgezonderd van het volk.

Zal zoiets in Amerika ooit gebeuren? Zullen de Amerikaanse intellectuelen hun idealen ooit boven hun eigen comfortabele positie stellen, zullen ze ooit bereid zijn om uiterlijk succes op te geven ten bate van de wezenlijke zaken des levens? Ik denk van wel, en om twee redenen. Ten eerste zal hun proletarisering de intellectuelen onherroepelijk dichter bij de arbeidersklasse brengen. Ten tweede zal het strenge regime van het puritanisme een

geweldige reactie tegen de conventies en bekrompen moraal ontketenen. Strijdbare kunstenaars, auteurs en toneelschrijvers die waardevolle dingen willen scheppen, dragen hun steentje bij aan de ondermijning der heersende conventies; talloze vrouwen die hun eigen leven willen leiden, brengen de gevestigde moraal aan het wankelen door hun onverschrokken trotsering van de benepen fatsoensnormen. In hun eentje bereiken ze niet veel. Ze hebben de stoutmoedige onverschilligheid nodig van de revolutionaire arbeiders die met alle oude onzin gebroken hebben. Alleen samenwerking van de intellectuele proletariërs, die op zoek zijn naar nieuwe uitdrukkingsvormen, met de revolutionaire proletariërs, die het leven trachten om te vormen, kan de eenheid tot stand brengen waarmee wij in Amerika de gevestigde orde met succes zullen bestrijden.

Het kind en zijn vijanden
(1906)

Moet het kind worden beschouwd als een individu, of als een object dat al naar gelang de grillen en hobby's van zijn omgeving gevormd moet worden? Mij dunkt dat dit voor ouders en opvoeders de belangrijkste vraag is. Of het kind van binnenuit kan groeien, of alles dat hunkert naar ontplooiing daartoe de kans kan krijgen; of dat het kind als deeg gekneed wordt door invloeden van buitenaf – dit alles hangt af van het juiste antwoord op deze fundamentele vraag.

De sterkste individuen worden gedreven door de beste en edelmoedigste verlangens. Ieder gevoelig mens verafschuwt het idee louter als een machine of de spreekbuis van conventies en fatsoen te worden behandeld; de mens hunkert naar persoonlijke erkenning.

Men moet goed beseffen dat de ontwikkeling van de volwassen mens begint bij die van het kind, en dat de gangbare ideeën omtrent opvoeding en onderwijs die op school en thuis – zelfs door liberale en radicale ouders – gehanteerd worden, de natuurlijke ontwikkeling van het kind in de kiem smoren.

Alle bestaande instellingen – gezin, staat, moraal – beschouwen iedere sterke, zuivere, compromisloze persoonlijkheid als hun doodsvijand; alles is er dan ook op gericht de gevoelens en eigen gedachten van het individu vanaf zijn vroegste jeugd in een keurslijf te wringen; ieder individu volgens één en hetzelfde patroon te vormen; niet tot een afgeronde persoonlijkheid, maar tot een geduldige werkslaaf, een beroepsautomaat, een belastingbetalende burger of rechtschapen moralist. Als men niettemin werkelijke spontaniteit aantreft (een zeldzaam genoegen trouwens), is dat niet te danken aan onze onderwijs- en opvoedingsmethoden: dikwijls ontwikkelt het individu zich in weerwil van de barrières in het gezin en daarbuiten tot een zelfstandige persoonlijkheid. Zo'n ontdekking behoort als een ongebruikelijke gebeurtenis gevierd te worden, want de belemmeringen die de groei en ontwikkeling van het karakter in de weg gelegd worden, zijn zo talrijk dat het een wonder is als het kind zijn kracht en schoonheid behoudt en alle pogingen om het meest wezenlijke in hem kapot te maken, weet te doorstaan.

Inderdaad, wie zich heeft bevrijd van de kluisters der gangbare geesteloosheid en stompzinnigheid, wie zich staande kan houden zonder moralistische krukken, zonder de goedkeuring van de publieke opinie – 'persoonlijke luiheid', noemde Friedrich Nietzsche haar – mag wel degelijk uit volle borst een lied van onafhankelijkheid en vrijheid aanheffen; dat recht heeft hij zich verworven door een trotse en vurige strijd. Deze strijd neemt al op zeer jonge leeftijd een aanvang.

De persoonlijkheid van het kind komt tot uiting in zijn spel, in zijn vragen, in zijn omgang met mensen en dingen. Zijn gedachten- en gevoelswereld worden echter voortdurend verstoord door ingrijpen van buitenaf. Het kind moet zich vooral niet in overeenstemming met zijn aard, met zijn ontluikende persoonlijkheid gedragen. Het moet een ding, een object worden. Op zijn vragen krijgt het bekrompen, conventionele, belachelijke antwoorden terug, die veelal op leugens berusten; en als het met zijn grote, verbaasde, argeloze ogen de wonderen der wereld wil aanschouwen, sluiten zijn verzorgers al gauw de ramen en deuren, en zij laten het kwetsbare wezen verkommeren in een broeierige atmosfeer waarin het vrijuit kan ademen noch bewegen.

In zijn roman *Fécondité* beweert Zola dat talloze mensen het kind hebben doodverklaard, samengezworen hebben om de geboorte van het kind te verijdelen – een wel zeer gruwelijk beeld, maar de samenzwering tegen de groei en ontplooiing van het kind waarin de beschaafde wereld zich verwikkeld heeft, lijkt mij nog veel afschuwelijker en rampzaliger, want zij leidt tot de geleidelijke vernietiging van verborgen kwaliteiten en eigenschappen en heeft een afstompende en verlammende uitwerking op het maatschappelijk welzijn van het kind.

Aangezien onze opvoeding er in alles op gericht schijnt te zijn het kind van zichzelf te vervreemden, kan ze alleen maar individuen opleveren die vreemden voor elkaar zijn.

Het ideaal van de doorsnee-pedagoog is niet een compleet, afgerond, oorspronkelijk individu; nee, liever ziet hij als resultaat van zijn pedagogische bemoeienissen automaten van vlees en bloed, die zich volledig voegen naar de maatschappelijke tredmolen en de leegheid en saaiheid van ons leven. Ieder gezin, elke school, opleiding en universiteit wordt beheerst door een dorre, kille, utilitaristische mentaliteit en overspoelt de leerling met een ontzaglijke hoeveelheid denkbeelden, die van generatie op generatie zijn overgeleverd. 'Feiten en gegevens', zoals ze genoemd worden, bevatten een hoop informatie die wellicht zeer geschikt is om elke vorm van gezag te handhaven en een groot ontzag voor het belang

van eigendom aan te kweken, maar ze vormen een grote belemmering voor het ware begrip van de menselijke ziel en diens plaats in de wereld.

Waarheden die al lang dood en vergeten zijn, opvattingen over de wereld en haar bewoners die zelfs in de tijd van onze grootmoeders al met een laag schimmel waren bedekt, worden nog steeds in de hoofden van de jongere generatie ingepompt. Eeuwige verandering, ontelbare variaties, voortdurende vernieuwing – dat is de kern van het leven. De beroepspedagogen hebben daar geen flauw benul van; de opvoedingssystemen worden in ordners gerangschikt, geclassificeerd en genummerd. Ze missen het krachtige, vruchtbare zaad dat, als het in rijke aarde valt, tot grote hoogten kan uitgroeien; ze zijn versleten, en niet bij machte om spontaniteit op te wekken. Onderwijzers en leraren met dode zielen werken met dode waarden. Kwaliteit moet wijken voor kwantiteit. De gevolgen zijn onafwendbaar.

In welke richting men zich ook wendt, naarstig op zoek naar mensen die gedachten en gevoelens niet meten met de duimstok van het eigenbelang, overal treft men de produkten aan van massale tucht in plaats van de vruchten van natuurlijke kenmerken die zich spontaan en in vrijheid ontplooien.

Neen, 'k vind geen spoor van enig Geestenrijk,
't Is alles aangeleerd – gij hebt volmaakt gelijk.[22]

Deze woorden van Faust zijn bij uitstek van toepassing op onze pedagogische methoden. Neem bijvoorbeeld de manier waarop geschiedenis op school wordt onderwezen. De gebeurtenissen in de wereld worden voorgesteld als een derderangs poppentheater, waarin een paar marionettenspelers de ontwikkelingsgang van de hele wereld hebben bepaald.

En dan de geschiedenis van *ons eigen* land! Werd ons land niet door de Voorzienigheid uitverkoren om de heerschappij over de wereld te voeren? En torent het niet hemelhoog boven de andere landen uit? Is het niet de parel van de oceaan? Is het niet weergaloos deugdzaam, ideaal en heldhaftig? Het resultaat van dergelijk onderwijs is een dom, benepen patriottisme, dat blind is voor de eigen beperkingen, halsstarrig en totaal niet in staat om de verdiensten van andere landen te beoordelen. Op deze wijze wordt de geestkracht van de jeugd verzwakt en verdoofd door de overschatting van de eigen betekenis. Geen wonder dat de publieke

22. Vertaling J.J.L. ten Kate, Leiden 1901.

opinie zo makkelijk gevormd kan worden.

'Voorgekauwd voedsel', zo zou boven iedere onderwijsinstelling geschreven moeten staan als waarschuwing voor iedereen die zijn persoonlijkheid en oordeelskracht niet wil verliezen; die zich dan nog liever een grote hoeveelheid lege doppen zou laten voorzetten. In het bovenstaande zijn de veelvoudige belemmeringen die de onafhankelijke geestelijke ontwikkeling van het kind in de weg worden gelegd wel voldoende uiteengezet.

Even talrijk, en niet minder belangrijk, zijn de moeilijkheden waarmee het opgroeiende kind in zijn gevoelsleven te maken krijgt. Kan men niet veronderstellen dat ouders door de tederste en gevoeligste banden met hun kinderen verbonden zouden moeten zijn? Dat zou men inderdaad veronderstellen; en toch is het helaas een feit dat de ouders als eersten de innerlijke rijkdom van hun kinderen kapot maken.

De Schrift leert ons dat God de Mens naar Zijn beeld heeft geschapen, maar dat is allerminst een succes gebleken. Ouders volgen het slechte voorbeeld van hun hemelse gebieder; ze stellen alles in het werk om het kind naar hun beeld te vormen en te kneden. Ze klampen zich hardvochtig vast aan het idee dat het kind louter een onderdeel van henzelf is – een idee dat even onjuist is als schadelijk, en dat het onbegrip over de ziel van het kind en de daar noodzakelijkerwijs uit voortvloeiende slavernij en ondergeschiktheid alleen maar doet toenemen.

Zodra het eerste sprankje bewustzijn het verstand en het hart van het kind verlicht, gaat het zichzelf onwillekeurig vergelijken met de hem omringende mensen. Wat een hardheid en kilheid krijgen zijn grote verbaasde ogen te zien! Al gauw dringt het pijnlijke feit tot hem door dat hij voor zijn ouders en verzorgers niets meer is dan een stuk onbezielde materie, dat alleen op hun gezag gestalte en vorm mag krijgen.

De zware strijd die elke denkende man en vrouw moet voeren tegen de politieke, sociale en zedelijke conventies neemt een aanvang in het gezin, waar het kind voortdurend moet vechten tegen de dwang die daar allerwegen op hem wordt uitgeoefend. De categorische imperatieven: je zult! je moet! dit is goed! dat is fout! dit is waar! dat is onwaar! komen als een stortvloed op het argeloze hoofd van het jonge wezen neergedaald en doordringen zijn bewustzijn van de noodzaak zich gewonnen te geven voor de reeds lang gevestigde, onwrikbare begrippen en gevoelswaarden. En toch probeert het kind, met zijn nog verborgen eigenschappen en intuïtie, op zijn eigen, speciale manier de grondslag der dingen, het onderscheid tussen wat gewoonlijk verkeerd, waar en onwaar

wordt genoemd, te achterhalen. Het wil zijn eigen weg gaan, want het heeft dezelfde zenuwen, spieren en hetzelfde bloed als degenen die zijn lot menen te kunnen bepalen. Het is mij niet duidelijk hoe ouders kunnen hopen dat hun kinderen ooit zullen opgroeien tot onafhankelijke, zelfverzekerde individuen, als ze alles in het werk stellen om hen in al hun activiteiten – het extra aan talenten en persoonlijkheid, datgene waarin hun kroost zich onderscheidt van henzelf en waardoor het bij uitstek geschikt is om de dragers van nieuwe, stimulerende ideeën te worden – te beperken en te beknotten. Een jonge, kwetsbare boom die door de tuinman wordt gesnoeid en afgeknot om een kunstmatige vorm te krijgen, zal nooit dezelfde majestueuze hoogte en schoonheid bereiken als een boom die op natuurlijke wijze en in vrijheid kan groeien.

Als het kind de adolescentie bereikt, wordt het, afgezien van de beperkingen thuis en op school, geconfronteerd met een grote hoeveelheid gevestigde tradities en maatschappelijke zeden. Zijn verlangen naar liefde en sexualiteit wordt door de meeste ouders met volstrekt onbegrip tegemoet getreden; zij beschouwen dat verlangen immers als iets onbetamelijks en onfatsoenlijks, bijna misdadigs, dat onderdrukt en bestreden moet worden als gold het een verschrikkelijke ziekte. Door de stompzinnigheid van zijn omgeving worden de liefde en tedere gevoelens van het jonge wezen vulgair en smerig gemaakt, zodat ze ofwel totaal de kop ingedrukt, ofwel diep in het binnenste weggestopt worden, als een grote zonde die het daglicht niet mag aanschouwen.

Nog verbijsterender is het feit dat ouders bereid zijn zich alles te ontzeggen, alles op te offeren voor het lichamelijk welzijn van hun kind, dat ze nachtenlang waken en dodelijk ongerust zijn als het gaat om een lichamelijke kwaal van hun tederbeminde kind; gaat het echter om de innerlijke hunkering en verlangens van hun kind, dan laat dat diezelfde ouders koud en onverschillig, en tonen ze geen sprankje begrip – het luide gebons van de jonge geest die om erkenning vraagt, horen ze niet en willen ze niet horen. Integendeel: ze verstikken de welluidende stem van de lente, de stem van een nieuw leven vol van de schoonheid en luister der liefde; ze leggen de lange, magere vinger van het gezag op de jonge keel en smoren het zilveren lied van de individuele groei en schoonheid, van de kracht van liefde en vriendschap – van al die dingen waaraan het leven zijn waarde ontleent.

En toch menen deze ouders dat ze het beste met hun kinderen voorhebben, en voor zover ik weet, is dat bij sommigen inderdaad ook het geval; maar al die goede bedoelingen betekenen onherroepelijk dood en bederf voor de ontluikende knop. In over-

heids-, zakelijke, maatschappelijke en zedelijke aangelegenheden bootsen deze ouders tenslotte louter hun eigen meesters na door iedere onafhankelijke poging om de kwalen van de maatschappij te analyseren en te verhelpen met geweld te onderdrukken; nooit beseffen zij de eeuwige waarheid dat ze met dergelijke methoden het vrijheidsverlangen en de wil om voor die vrijheid te strijden alleen maar ten sterkste aanwakkeren.

Iedere ouder en onderwijzer zou moeten weten dat dwang altijd verzet oproept. Men toont zich hogelijk verbaasd over het feit dat de meeste kinderen van radicale ouders ofwel de ideeën van hun ouders totaal hebben afgezworen en veelal de oude, gebaande wegen bewandelen, ofwel onverschillig staan tegenover de nieuwe gedachten en de leer van de maatschappelijke vernieuwing. En toch is dat helemaal niet vreemd. Radicale ouders weten dan weliswaar dat geen enkel mens het eigendom van een ander kan zijn; zij houden zich echter krampachtig vast aan het idee dat zij hun kinderen zouden bezitten, en het recht zouden hebben hun gezag over hen te laten gelden. En zo trachten zij hun kinderen volgens hun eigen opvattingen omtrent goed en kwaad te kneden en te vormen en dringen zij hun ideeën niet minder hardhandig aan hun kinderen op dan de gemiddelde katholieke ouder. En evenals de laatstgenoemde houden ze de jongeren voor: 'Doe wat ik zeg, maar niet wat ik doe.' Maar met zijn ontvankelijke geest beseft het kind al gauw dat het leven van zijn ouders de ideeën die zij voorstaan, weerspreekt; dat die radicale ouders – net als de vrome christen die zich 's zondags aan vurige gebeden overgeeft, maar de goddelijke geboden de rest van de week overtreedt – God, priesterschap, Kerk, regering, huiselijk gezag met de mond veroordelen, maar zich in de praktijk blijven aanpassen aan de situatie die ze verafschuwen. En zo kan de vrijdenker er hoog van opgeven dat zijn zoontje van vier de portretten van Thomas Paine of Ingersoll al kan herkennen of weet dat godsdienst stompzinnig is. En de sociaal-democratische vader kan op zijn dochtertje van zes wijzen en vragen: 'Wie heeft *Das Kapital* geschreven, liefje?' – 'Karl Marx, pa!' En de anarchistische moeder kan vertellen dat haar dochtertje Louise Michel of Sofia Perovskaja[23] heet, of dat ze de revolutionaire gedichten van Her-

23. Russisch revolutionaire; pleegde, nadat haar kameraad Zjeljabov in verband met zijn zesde mislukte aanslag op Alexander II gevangen was genomen, op 1 maart 1881 samen met andere leden van de populistische beweging 'Volkswil' een succesvolle aanslag op dezelfde Alexander; werd opgehangen (idool van EG).

wegh, Freiligrath of Shelley al kan opzeggen, en dat ze de gezichten van Spencer, Bakoenin of Moses Harman overal tussenuit kan halen.

Dit zijn allerminst overdrijvingen; het zijn de droevige feiten waar ik in mijn omgang met radicale ouders op gestuit ben. Wat zijn de resultaten van dergelijke pogingen om kinderen bepaalde ideeën op te dringen? Niet zelden de volgende. Het kind, dat is volgestouwd met eenzijdige, vaste en onwrikbare ideeën, krijgt er al gauw genoeg van de denkbeelden van zijn ouders na te kauwen en gaat zelf op zoek naar nieuwe gewaarwordingen; hoe inferieur en platvloers deze nieuwe ervaringen ook mogen zijn, de menselijke geest kan geen gelijkvormigheid en monotonie verdragen. En zo belanden die meisjes of jongens die de maag vol hebben van Thomas Paine, in de armen van de Kerk, of ze stemmen voor de imperialisten, alleen maar om de sleur van het economisch determinisme en wetenschappelijk socialisme te ontvluchten; of ze beginnen een hemdenfabriek en houden zich verbeten vast aan hun recht eigendom te vergaren, alleen maar om zich los te maken van hun vaders ouderwetse communisme. Of het meisje trouwt met de eerste de beste, als hij tenminste genoeg verdient, alleen maar om van het eeuwige gezeur over verscheidenheid af te zijn.

Dergelijke ontwikkelingen mogen dan zeer pijnlijk zijn voor ouders die willen dat hun kinderen in hun voetsporen treden; persoonlijk zie ik ze echter als zeer verfrissende en bemoedigende psychische krachten.[24] Ze laten tenminste zien dat een onafhankelijk individu zich altijd zal verzetten tegen iedere druk die van buitenaf op zijn gevoelens en gedachten wordt uitgeoefend.

En, zo zullen sommige mensen vragen, hoe zit het dan met zwakkere figuren, moeten die niet worden beschermd? Jawel, maar om dat te kunnen doen moet men zich realiseren dat het opvoeden van kinderen iets anders is dan massale tucht en discipline. Als opvoeding werkelijk zin wil hebben, moet zij gericht zijn op de vrije ontplooiing en ontwikkeling van de natuurlijke vermogens en behoeften van het kind. Alleen zo kunnen we hopen op een vrije mens en uiteindelijk op een vrije samenleving, waarin het verstoren en dwingen van de menselijke groei onmogelijk zal zijn.

24. De op p. 67 genoemde Brisbane is wellicht een typisch voorbeeld van dit oppervlakkig gezien zo trieste verschijnsel, dat uiteindelijk kennelijk als 'bemoedigend' moet worden beschouwd.

Minderheden versus meerderheden
(1911)

Als ik kort zou moeten zeggen waar het in onze tijd om draait, dan zou ik zeggen: Kwantiteit. De menigte, de kuddegeest overheerst alles en vernietigt de kwaliteit. Ons hele leven – produktie, politiek en onderwijs – berust op kwantiteit, op aantallen. De arbeider die vroeger trots was op de degelijkheid en kwaliteit van zijn werk, is verdrongen door geesteloze, ongeschoolde automaten, die enorme hoeveelheden produceren van artikelen die voor henzelf geen enkele waarde hebben en veelal schadelijk zijn voor de rest van de mensheid. En zo heeft de kwantiteit, in plaats van het leven geriefllijker en vreedzamer te maken, de menselijke lasten alleen maar verzwaard.

In de politiek telt alleen kwantiteit. Naarmate de kwantiteit toeneemt, worden principes, idealen, rechtvaardigheid en oprechtheid echter volledig weggevaagd door de macht van het getal. In de strijd om de macht proberen de politieke partijen elkaar te overtroeven in bedotterij, bedrog, sluwheid en duister gekonkel, en ze zijn ervan overtuigd dat degene die daarin het best slaagt door de meerderheid als overwinnaar zal worden binnengehaald. Succes – dat is de enige god. Hoeveel geld, hoeveel huichelarij ermee gemoeid is, doet niet ter zake. De bewijzen voor dit trieste feit liggen voor het oprapen.

Nooit tevoren is de corruptie, de totale verrotting van ons landsbestuur zo duidelijk zichtbaar geweest; nooit tevoren werd het Amerikaanse volk dusdanig geconfronteerd met de judasstreken van dat politieke orgaan dat jarenlang heeft voorgegeven absoluut onfeilbaar te zijn, als de steunpilaar van onze democratische instellingen, de beschermer van de rechten en vrijheden van het volk.

Maar toen de misdaden van de regering zo schaamteloos werden dat ze zelfs voor blinde ogen zichtbaar waren, hoefde ze slechts het kiezersvolk op te trommelen en haar heerschappij was wederom veiliggesteld. En zo stemden de slachtoffers, die keer op keer bedrogen, verraden en beledigd waren, niet tégen maar vóór de overwinnaar. Een enkeling vroeg zich verbijsterd af hoe de meerderheid de tradities van de Amerikaanse vrijheid dusdanig had kunnen verraden. Waar was haar oordeelskracht, haar vermogen

ren juk. De meerderheid, die logge, trage, versufte massa, de Russische boer, gelooft na een eeuw van strijd, opofferingen en ongehoorde ellende nog steeds dat de strop die 'de man met de witte handen'[28] worgt, geluk brengt.

In de Amerikaanse vrijheidsstrijd vormde de meerderheid al evenzeer een struikelblok. Tot op de dag van vandaag worden de ideeën van Jefferson, van Patrick Henry, van Thomas Paine geloochend en verraden door hun nageslacht. De grote massa moet er niets van hebben. Terwijl Lincoln wordt verheerlijkt om zijn grootheid en moed, zijn de mannen die de achtergrond vormden van het panorama van die tijd in vergetelheid geraakt. De ware schutspatronen van de zwarten worden gevonden in dat handjevol strijders uit Boston – Lloyd Garrison, Wendell Phillips, Thoreau, Margaret Fuller en Theodore Parker, wier grote moed en wilskracht uiteindelijk de bekroning vonden in die sombere reus John Brown. Met hun onvermoeibare strijdlust, hun redevoeringen en volharding ondermijnden ze de machtspositie van de Zuidelijke heersers. Lincoln en zijn aanhangers kwamen er pas aan te pas toen de afschaffing van de slavernij al een feit was en als zodanig door iedereen werd onderschreven.

Ongeveer vijftig jaar geleden verscheen er plotseling een schitterend idee aan de maatschappelijke horizon van de wereld; een idee die zo ingrijpend, zo revolutionair, zo alomvattend was dat ze de harten van de tirannen overal ter wereld met vrees vervulde. Maar voor miljoenen mensen was deze idee de voorbode van vreugde, blijdschap en hoop. De pioniers waren zich bewust van de moeilijkheden die op hun pad lagen, ze waren zich bewust van de tegenstand, de vervolging en ontberingen die ze zouden ondervinden, maar trots en onbevreesd gingen ze voorwaarts, steeds voorwaarts. Nu is die idee een populaire leuze geworden. Bijna iedereen is tegenwoordig socialist: de rijkaard evenals zijn arme slachtoffer; de aanhangers van wet en gezag evenals hun ongelukkige gevangenen; de vrijdenkers evenals de bestendigers der religieuze leugens; de deftige dame evenals het fabrieksmeisje. Waarom ook niet? Nu de waarheid van vijftig jaar geleden een leugen geworden is, nu ze is ontdaan van al haar jeugdige verbeeldingskracht en beroofd is van haar élan, kracht en revolutionair idealisme – waarom ook niet? Nu het socialisme niet meer een prachtig toekomstbeeld is maar een 'praktisch uitvoerbaar systeem', gedragen door de wil van de meerderheid – waarom ook niet? De sluwe politici zingen altijd de lof van de massa: de

28. De intellectueel.

arme meerderheid, de beledigde, misbruikte, gigantische meerderheid – ach, wilde ze ons maar volgen.

Wie heeft deze elegie niet eerder gehoord? Wie kent niet dit eeuwige refrein van alle politici? Dat de massa moet bloeden, dat ze beroofd en uitgebuit wordt, weet ik evengoed als onze stemmenlokkers. Ik betoog echter dat niet dat handjevol parasieten maar de massa zelf verantwoordelijk is voor deze jammerlijke situatie. Ze klampt zich vast aan haar meesters, ze houdt van de gesel en schreeuwt als eerste 'Kruisigt hem', zodra iemand zich uitspreekt tegen de heiligheid van het kapitalistische gezag of een andere verrotte instelling. Maar als de massa niet bereid was om soldaat, politieagent, cipier of beul te worden dan was het staatsgezag en het privé-bezit geen lang bestaan beschoren. De socialistische demagogen weten dat evengoed als ik, maar zij houden de mythe van de deugdzaamheid der meerderheid in stand omdat hun hele systeem gericht is op handhaving van de macht. En hoe zouden ze aan de macht kunnen komen zonder de steun van de meerderheid? Ja, gezag, dwang en afhankelijkheid berusten op de massa; maar de massa zet zich nooit in voor de vrijheid, voor de vrije ontplooiing van het individu, voor de geboorte van een vrije samenleving.

Niet omdat ik niet meevoel met de verdrukten, de onterfden der aarde; niet omdat ik geen weet heb van de schaamte, de gruwelen en de schande in het bestaan van het volk, verwerp ik de meerderheid als creatieve factor in de strijd voor een betere samenleving. O nee, nee! Het is omdat ik weet dat de logge meerderheid nooit rechtvaardigheid en gelijkheid heeft nagestreefd. Ze heeft de menselijke stem gesmoord, de menselijke geest gekneveld, het menselijk lichaam gesnoerd. De massa is er altijd op uit het leven net zo gelijkvormig, grauw en eentonig te maken als de woestijn. De massa is er altijd op uit individualisme, vrij initiatief en oorspronkelijkheid te vernietigen. Net als Emerson geloof ik dat 'de eisen en de invloed van de grote massa wreed, gebrekkig en kwaadaardig zijn; zij moet dan ook niet gevlijd maar onderwezen worden. Ik wil haar in niets tegemoet komen, maar haar drillen, verdelen en opbreken en er individuen uit te voorschijn halen. De grote massa! De grote massa is een ramp. Ik wil helemaal geen massa; ik wil dat er alleen maar eerlijke mannen, alleen maar beminnelijke, zachte en ontwikkelde vrouwen zijn.'

Met andere woorden, de levenskrachtige, diepe waarheid van het maatschappelijk en economisch welzijn zal alleen verwezenlijkt kunnen worden door de strijdlust, de compromisloze vastberadenheid van weldenkende minderheden en niet door de grote massa.

Socialisme: Gevangenen in de politieke val (1913)

In de legende heet het dat gezonde, pasgeboren baby's de afgunst en haat opwekken van boze geesten. In afwezigheid van de trotse moeder sluipen deze boosaardige lieden het huis binnen, nemen de baby weg en leggen er een mismaakt en afzichtelijk monster voor in de plaats.

Zo is het ook het socialisme vergaan. Jong en krachtig, gaf het luidkeels uiting aan zijn ongenoegen met de wereld en wekte de afgunst der booswichten op. Zij slopen naderbij toen het socialisme dat het minst verwachtte en gingen ermee van door, met achterlating van het gedrocht dat nu loopt te prijken met de naam socialisme.

Bij zijn geboorte verklaarde het socialisme de oorlog aan alle gevestigde instellingen. Het stelde zich ten doel al het onrecht uit de wereld te bannen en daar economisch en sociaal welzijn voor in de plaats te stellen.

Het socialisme ontleende zijn bestaan en zijn kracht aan twee fundamentele beginselen: het loonstelsel en zijn meester, het privé-bezit. De wreedheid, misdadigheid en onrechtvaardigheid van deze beginselen waren de vijanden waartegen het socialisme zijn bitterste aanvallen en kritiek richtte. Aangezien het privé-bezit en het loonstelsel de onwrikbaarste steunpilaren van de maatschappij zijn, werd iedereen die de wreedheid van deze beginselen aan de kaak durfde stellen, uitgemaakt voor een vijand van de maatschappij, een gevaarlijk sujet, een revolutionair. Er is een tijd geweest dat het socialisme deze bijnamen met opgeheven hoofd droeg en besefte dat de haat en hetzes van zijn vijanden zijn kracht ten sterkste bewezen.

Dat geldt echter niet voor het socialisme dat gevangen is in de val der booswichten, der politieke monsters. Dit soort socialisme heeft de onverschrokken aanvallen op de bolwerken van het huidige systeem geheel opgegeven en is dusdanig verzwakt en vervormd dat het volslagen onherkenbaar is geworden.

Het huidige socialisme ziet het kronkelpad der politiek als een middel om de staat te veroveren. En toch vormt juist de staat het machtigste wapen ter ondersteuning van het privé-bezit en ons systeem van onrecht en ongelijkheid. Het is de macht van de staat

die het systeem beschermt tegen elke opstandige, vastberaden revolutionaire aanval.

De staat is georganiseerde uitbuiting, georganiseerde macht en misdaad. En het socialisme is een willige prooi geworden voor de hypnotiserende manipulaties van dit monster. De vertegenwoordigers van het socialisme zijn met hun religieuze vertrouwen in de staat nog vromer dan de conservatiefste politici.

De socialisten vinden dat de staat nog bij lange na niet genoeg gecentraliseerd is. Het gezag van de staat, zo zeggen zij, zou zich niet tot de politieke sector van de maatschappij moeten bepalen; neen, de staat zou tevens het opperste gezag, de hoogste zetel van het industriële leven moeten worden, want dan alleen kan er een einde worden gemaakt aan speciale privileges, trusts en monopolies. Deze aborteurs van dit grote ideaal beseffen niet dat de staat de meest koelbloedige en onmenselijke monopoliebezitter is; dat als de economische dictatuur eenmaal zou worden toegevoegd aan de nu al absolute politieke macht van de staat, haar ijzeren sporen nog dieper in het vlees van de arbeidersmassa zouden snijden dan die van het huidige kapitalisme.

Natuurlijk zal men mij tegenwerpen dat het socialisme niet zo'n staat, maar een ware, rechtvaardige, democratische, echte staat voor ogen staat. Helaas is het met die ware, echte en rechtvaardige staat al net zo als met die ware, echte en rechtvaardige God, die nog steeds niet gesignaleerd is. De ware God is volgens de brave christenen vriendelijk en liefdevol, rechtvaardig en billijk. Maar wat blijkt hij in werkelijkheid te zijn? Tiranniek, oorlogszuchtig en bloeddorstig, misdadig en onrechtvaardig. Hetzelfde geldt voor de staat, of hij nu republikeins, socialistisch of democratisch getint is. Altijd en overal maakt hij zich sterk voor overheersing, en dus voor slavernij, onderworpenheid en afhankelijkheid.

Wat zullen de politieke toneelknechten staan te grinniken wanneer ze zien hoe het volk te hoop loopt voor de nieuwste attractie uit het politieke rariteitenkabinet. Het arme, misleide, naïeve volk, dat zich steeds opnieuw de kwakzalversmiddelen der politiek laat aansmeren – de republikeinse olifant, de democratische koe of de socialistische muilezel, die allemaal alleen maar het zoveelste deuntje uit de politieke muziekdoos staan te brommen.

De troebele wateren van het politieke leven stijgen bij tijd en wijle tot grote hoogte wanneer zich daar onder het kolossale monster van hebzucht en strijd, van corruptie en verval roert, dat zijn slachtoffers genadeloos verslindt. Alle politici, ook de meest oprechte (voor zover zo'n zonderling wezen denkbaar is), zijn niet meer dan kleinzielige hervormers, en bestendigen dan ook de gevestigde orde.

Aanvankelijk was het verzet van het socialisme tegen deze orde totaal en compromisloos. Het was anti-autoritair, anti-kapitalistisch, anti-godsdienstig; het wilde en kon zich kortom bij geen enkele bestaande instelling neerleggen. Omdat het echter op een dwaalspoor werd gebracht door de boze geesten der politiek, liep het in de val, en nu koestert het nog slechts één verlangen – zich te voegen naar de nauwe omgrenzingen van zijn kooi, deel te worden van het heersende gezag, van diezelfde macht die het welgeschapen kind 'socialisme' heeft vermoord en er een wangedrocht voor in de plaats heeft gelegd.

Sinds de dagen van de oude Internationale, sinds het conflict tussen Bakoenin, Marx en Engels[29], heeft het socialisme langzaam maar zeker zijn strijdbaarheid – zijn opstandigheid en krachtige revolutionair élan – verloren, want het heeft zich laten verleiden door politiek succes en regeringsmacht. Het socialisme is steeds onmachtiger geworden om zich uit de politieke hypnose los te rukken, en met elk politiek succes groeide zijn apathie en passiviteit.

29. Dit conflict, dat tijdens het Haagse Congres van de Eerste Internationale (1872) tot een breuk tussen anarchisten en sociaal-democraten (ook wel respectievelijk revolutionaire socialisten en autoritaire communisten genoemd) leidde, draaide in hoofdzaak om verschillende opvattingen over de theorie en vooral ook de praktijk van het socialisme. In tegenstelling tot Bakoenin, beschouwden Marx en Engels de verovering van de politieke macht als een conditio sine qua non voor de economische bevrijding van de arbeidersklasse. Volgens hen moest het proletariaat zich allereerst organiseren in een afzonderlijke politieke partij. Wanneer deze eenmaal de macht in handen zou hebben – 'de dictatuur van het proletariaat' – zouden de produktiemiddelen worden gesocialiseerd, hetgeen tot het 'afsterven' van de staat zou leiden. Bakoenin echter beschouwde deze 'post-dictatoriale anarchie' als een mythe. In zijn ogen was de eerste taak van de revolutionaire arbeidersbeweging de vernietiging van de staat; vervolgens zou de maatschappij dan op federalistische grondslag georganiseerd worden. 'Wij zijn,' zo schreef hij in 1868, 'de natuurlijke vijanden van deze toekomstige dictators en voogden van de revolutie, die zelfs nog voordat de burgerlijke staten vernietigd zijn, nog voordat de revolutie een gezonde wanorde heeft voortgebracht, dromen van de schepping van een nieuwe staat, even centralistisch maar nog despotischer dan de huidige. Zulk een slechts in naam revolutionaire autoriteit zou een nieuwe reactie teweegbrengen, doordat zij door middel van decreten de volksmassa's opnieuw tot slavernij en uitbuiting zou veroordelen.' (Zie Michael Bakoenin, *Over anarchisme, staat en dictatuur.* Samengesteld en ingeleid door Arthur Lehning. Vertalingen van Jaap Kloosterman. L.J.C. Boucher, Den Haag 1970, p. 17 en 99-100.)

De grote massa wordt klaargestoomd en ingeblikt voor het politieke koelhuis der socialistische campagnes. Elke directe, onafhankelijke en onverschrokken aanval op het kapitalisme en de staat wordt tegengewerkt of verboden. Het domme kiezersvolk zit geduldig de ene politieke vertoning na de andere uit, opdat hun kameraden-acteurs in het parlementaire theater hun show kunnen opvoeren, en wellicht een nieuwe stunt ten beste geven. Ondertussen dienen de socialistische parlementariërs vellen vol resoluties in die meteen de prullenbak in kunnen, met voorstellen die de bestendiging beogen van uitgerekend die zaken die het socialisme eens teniet heeft willen doen. Socialistische burgemeesters zijn druk doende de zakelijke belangen van hun stad veilig te stellen; die kan rustig gaan slapen, van een socialistische burgemeester heeft ze geen kwaad te vrezen. En als dergelijke poppenkast wordt bekritiseerd, raken de brave socialisten verbolgen en zeggen dat we moeten wachten tot de socialisten de meerderheid hebben.

De politieke val heeft het socialisme van de trotse, compromisloze positie van een revolutionaire minderheid, die vocht voor radicale veranderingen en de bolwerken van rijkdom en macht wilde ondermijnen, doen belanden in het kamp der konkelaars en schipperaars, het kamp van de logge politieke meerderheid die zich druk maakt om trivialiteiten, oppervlakkigheden, om maatregelen die door de meest halfzachte hervormers als politiek lokaas zijn gebruikt: ouderdomspensioen, het recht van initiatief en referendum, de afzetbaarheid van rechters en meer van dat soort hemelschokkende en schrijnende zaken.

Om deze 'revolutionaire maatregelen' te kunnen doorvoeren, gaat de socialistische voorhoede door de knieën voor de meerderheid, zwaaiend met de palmtakken van het compromis en zwichtend voor ieder bijgeloof, elk vooroordeel, elke dwaze traditie. Zelfs socialistische politici weten dat de meerderheid van het kiezersvolk intellectueel niets voorstelt, dat ze nog niet eens de grondbeginselen van het socialisme kent. Men zou dan ook veronderstellen dat deze 'wetenschappelijke' socialisten zich ten doel zouden stellen de massa te verheffen tot hun eigen intellectuele niveau. Maar o nee. Dat zou de gevoelens van de meerderheid te zeer kwetsen. De leiders moeten zich dus verlagen tot het niveau van hun kiezersvolk; ze moeten zwichten voor de onwetendheid en vooroordelen van hun kiezers. En dat is precies wat het socialisme al die tijd heeft gedaan sinds het in de politieke val liep.

Een van de clichés van het huidige socialisme is het begrip 'evolutie'. In 's hemelsnaam geen revolutie, we zijn toch vredelievende mensen, we willen evolutie. Ik zal nu niet proberen aan te tonen

dat evolutie de ontwikkeling van een lager naar een hoger geestelijk niveau betekent, en dat de socialisten, vanuit hun eigen evolutionaire standpunt bezien, dus jammerlijk hebben gefaald aangezien ze geen van hun oorspronkelijke beginselen trouw zijn gebleven. Ik wil alleen nader ingaan op die veelgeprezen 'socialistische evolutie'.

Dank zij Marx en Engels weten we dat het socialisme zich van utopie tot wetenschap heeft ontwikkeld. Rustig aan, heren, het utopisch socialisme zou zich niet in de politieke val hebben laten lokken; het zal zich nooit met ons moorddadige systeem kunnen verzoenen; het heeft geestdrift, élan, moed en idealisme aangewakkerd, en doet dat nog steeds. Dat soort socialisme moet niets hebben van die walgelijke, kruiperige compromissen van figuren als Berger, Hillquit, Ghent[30], en meer van dat soort 'wetenschappelijke' heren.

Elke moedige poging om de bestaande orde fundamenteel te veranderen, elke grootse toekomstvisie over de nieuwe mogelijkheden voor het mensenras is utopisch genoemd. Als 'wetenschappelijk' socialisme betekent dat stuwkracht vervangen moet worden door stilstand, moed door lafheid, durf door berusting, verzet door onderwerping, dan heeft al het goeds dat Marx en Engels voor het socialisme hebben gedaan niets uitgehaald.

Ik ontken echter dat dat zogenaamde wetenschappelijke socialisme superieur is gebleken aan het utopisch socialisme. Wanneer we nagaan hoe verkeerd een aantal voorspellingen der grote profeten gebleken is, dan zien we immers hoe arrogant en hoogmoedig hun 'wetenschappelijke' uitspraken zijn. Marx was er stellig van overtuigd dat de middenklasse van het toneel zou verdwijnen en dat de strijd zich uiteindelijk zou afspelen tussen twee partijen: de kapitalistische en de proletarische klasse. Maar de middenklasse is zo onbeschaamd geweest om de uitspraken van kameraad Marx te loochenen.

De middenklasse groeit overal; ja, ze vormt zelfs de sterkste bondgenoot van het kapitalisme. In feite is de middenklasse nu sterker dan ooit tevoren, zoals uit talloze feiten kan worden afgeleid – het sprekendste bewijs wordt wel geleverd door al die heren (advocaten, ministers en kleine zakenlieden) wier aanwezigheid de socialistische beweging teistert. Ze veranderen het socialisme in een respectabele, burgerlijke, gezagsgetrouwe aangelegenheid omdat zij zelf respectabele, burgerlijke, gezagsgetrouwe

30. Victor Louis Berger, Morris H. Hillquit en William J. Ghent waren vooraanstaande leden van de Amerikaanse Socialistische Partij.

lieden zijn. Vanzelfsprekend hangen zij propagandamethoden aan die bij iedereen in de smaak vallen en het systeem van diefstal en uitbuiting versterken.

Marx voorspelde dat de arbeiders armer zouden worden naarmate de rijkdom zou toenemen. Maar ook dat gebeurde niet op de manier die Marx voor ogen stond. De arbeidersmassa wordt wel armer, maar dat heeft de opkomst van een arbeidersaristocratie binnen de arbeidersgelederen niet verhinderd. Een klasse van snobs die – door hogere lonen en respectabeler functies, maar vooral omdat ze een beetje hebben gespaard of zich enig bezit hebben verworven – ieder solidariteitsgevoel met hun eigen klasse verloren hebben en zich nu luidkeels verzetten tegen het gebruik van revolutionaire methoden. Feit is dat tegenwoordig het hele bestand van de Socialistische Partij wordt gerekruteerd uit deze arbeidersaristocratie; daarom willen ze ook niets te maken hebben met degenen die revolutionaire, anti-parlementaire methoden voorstaan. De mogelijkheid om burgemeester, congreslid of een andere hoge functionaris te worden is voor deze parvenu's zo aanlokkelijk dat ze die schitterende kans op geen enkele manier in gevaar willen brengen.

Maar hoe zit het nu met dat veelgeroemde klassebewustzijn van de arbeiders, waarvan zo'n bezielende werking zou uitgaan? Waar en hoe doet het zich gelden? Als het een aangeboren eigenschap zou zijn, hadden de arbeiders er natuurlijk al lang blijk van gegeven, en zouden ze allereerst de socialistische gelederen hebben gezuiverd van al die advocaten, ministers en zwendelaars in onroerend goed – de grootste parasieten van de maatschappij.

Klassebewustzijn kan nooit tot uiting komen in de politieke arena, want de belangen van de politici en de kiezers zijn niet dezelfde. Politici zijn uit op een goedbetaalde baan, terwijl de kiezers voor de kosten moeten opdraaien. Hoe kan er dan sprake zijn van solidariteit tussen hen?

Klassebewustzijn wordt ontwikkeld door gemeenschappelijkheid van belangen; dit blijkt uit de activiteiten van de syndicalistische en andere revolutionaire bewegingen, uit de vastberaden poging de bestaande orde omver te werpen, uit de grote strijd die wordt gevoerd tegen alle bestaande instellingen ten behoeve van een nieuwe samenleving.

De parlementaire socialisten hechten totaal geen waarde aan een dergelijk klassebewustzijn. Integendeel, ze bestrijden het met alle mogelijke middelen. In Mexico leeft een klassebewustzijn zoals dat sinds de Franse Revolutie niet meer is voorgekomen. De echte en ware proletariërs, de beroofde en geknechte peons, strijden

voor land en vrijheid. Ze kennen dan weliswaar niet de theorie van het wetenschappelijk socialisme, en al evenmin de materialistische geschiedschrijving zoals die wordt uiteengezet in Marx' *Das Kapital*, maar ze weten exact dat ze als slaven zijn verhandeld. Ook weten ze dat hun belangen onverenigbaar zijn met de belangen van de roofzuchtige landeigenaars, en ze zijn in opstand gekomen tegen die klasse, tegen die belangen.

Hoe reageren de klassebewuste monopolisten van het wetenschappelijk socialisme op deze fantastische opstand? Met kreten als: 'bandieten, vrijbuiters, anarchisten, domkoppen' – ze zijn niet in staat economische noodzaak te begrijpen of te interpreteren. En, niet verwonderlijk, door de verlammende werking van de politieke val wordt iedere sympathie voor de gerechtvaardigde toorn der verdrukten onmogelijk gemaakt. Alles moet zich afspelen binnen het enge kader van de wet, terwijl de Indiaanse Yaquis en de Mexicaanse peons alle wetten, alle eigendomsverhoudingen hebben overtreden; ze hebben zelfs de onbeschaamdheid gehad het land te onteigenen van de onteigenaars; ze hebben hun tirannen en uitzuigers verdreven. Hoe kunnen bezadigde politieke baantjesjagers zulk gedrag goedkeuren? De socialisten zijn dermate belust op de vleespotten van de staat – de trouwste beschermer van het privé-bezit – dat ze zich onmogelijk solidair kunnen verklaren met een beweging die zo'n schaamteloze aanval doet op het privé-bezit. Het strookt daarentegen volkomen met de politieke doelen van de partij om iedereen die het stemmenaantal van het klassebewuste socialisme zou kunnen vergroten naar de mond te praten. Kijk maar eens hoe voorzichtig er met het godsdienstvraagstuk wordt omgesprongen, hoeveel bijval het drankverbod krijgt, hoe het anti-Aziatische en het negervraagstuk behandeld worden – kortom, hoe ieder vooroordeel met fluwelen handschoenen wordt behandeld om de fijngevoelige zieltjes toch vooral niet voor het hoofd te stoten.

De psychologie van het politieke geweld (1911)

Het analyseren van de psychologie van het politieke geweld is niet alleen een uiterst moeilijke, maar ook een zeer hachelijke onderneming. Wanneer men begrip toont voor zulke daden, wordt men er onmiddellijk van beschuldigd ze te verheerlijken. Wanneer men anderzijds de *Attentäter* met sympathie tegemoet treedt, loopt men het risico als medeplichtige beschouwd te worden. En toch kunnen alleen begrip en sympathie ons dichter bij de bron van het menselijk lijden brengen en ons de definitieve uitweg daaruit wijzen.

De primitieve mens vreesde de krachten der natuur omdat hij ze niet begreep, en hij verborg zich voor hun vreeswekkende gevaren. Naarmate hij de verschijnselen der natuur begon te doorgronden, leerde hij dat ze weliswaar mensenlevens vernietigen en grote schade kunnen aanrichten, maar de mens ook tot steun kunnen zijn. Wie zich serieus in de maatschappij verdiept, ziet dat de opeengehoopte krachten in ons sociale en economische leven die tot een uitbarsting komen in een politieke gewelddaad, van dezelfde aard zijn als het natuurgeweld in de dampkring, dat zich manifesteert in storm en bliksem.

Om deze waarheid ten volle te kunnen onderkennen, moet men diep doordrongen zijn van de mensonwaardigheid van onze sociale misstanden; men moet met heel zijn wezen huiveren over de pijn, het verdriet en de wanhoop die miljoenen mensen dagelijks moeten doormaken. Inderdaad: alleen als we ons werkelijk één voelen met de rest van de mensheid, kunnen we begrip opbrengen voor de terechte verontwaardiging die bezit neemt van een mensenziel, de vlammende, stuwende drift die de storm onvermijdelijk maakt.

De onwetende massa beschouwt de man die met geweld protesteert tegen onze sociale en economische onrechtvaardigheid als een wild beest, een wreed, harteloos monster dat niets liever doet dan levens vernietigen en bloedbaden aanrichten; of, in het beste geval, als een onverantwoordelijke gek. Feit is echter dat degenen die karakter en persoonlijkheid van deze mannen bestudeerd hebben, of hen van nabij hebben leren kennen, het erover eens zijn dat hun overgevoeligheid voor de misstanden en onrechtvaardig-

heden die zij om zich heen zien, hen ertoe dwingt de tol voor onze sociale misdaden te betalen. Schrijvers en dichters van naam die zich met de psychologie van politieke geweldplegers hebben beziggehouden, hebben hen hogelijk geprezen. Zou iemand durven veronderstellen dat deze mensen het gebruik van geweld zouden aanraden, of deze aanslagen zelfs maar zouden goedkeuren? Natuurlijk niet. Zij bekeken de zaak echter vanuit maatschappelijk standpunt, vanuit de wetenschap dat er achter iedere gewelddaad een wezenlijk probleem schuilgaat.[...]

Het is geenszins verbazingwekkend dat elke politieke gewelddaad tegenwoordig wordt toegeschreven aan anarchisten. En toch weet bijna iedereen die met de anarchistische beweging bekend is, dat een groot deel van de daden waarvoor anarchisten hebben moeten boeten ofwel door de burgerlijke pers verzonnen, ofwel door de politie geprovoceerd – en soms ook daadwerkelijk gepleegd is.

Een aantal jaren lang werden er in Spanje aanslagen gepleegd waarvoor de anarchisten verantwoordelijk werden gesteld; er werden klopjachten op hen gehouden en ze werden in de gevangenis geworpen. Later werd bekend dat deze aanslagen niet door anarchisten, maar door leden van het politiekorps gepleegd waren. Het werd zo'n groot schandaal dat de conservatieve Spaanse kranten de inhechtenisneming en veroordeling van de bendeleider, Juan Rull, eisten, die vervolgens ter dood veroordeeld en geëxecuteerd werd. Door het sensationele bewijsmateriaal dat tijdens het proces boven tafel kwam, was politie-inspecteur Momento gedwongen de anarchisten volledig vrij te spreken van ieder aandeel in de aanslagen die over een lange periode gepleegd waren. Dit leidde tot het ontslag van een aantal politiebeambten; een van hen was inspecteur Tressols, die wraak nam door te onthullen dat er achter de bende bommenwerpers van de politie andere mensen met veel hogere posities schuilgingen, die hen financieel steunden en protectie verleenden.

Dit is één van de talloze sprekende voorbeelden van de complotten die tegen anarchisten op touw gezet zijn.

Dat de Amerikaanse politie al even gemakkelijk meineed pleegt en net zo genadeloos, wreed en sluw is als haar Europese collega's, is meer dan eens gebleken. We hoeven maar te denken aan de 11de november 1887, de dag van het zogeheten Haymarket-oproer.[31]

Iedereen die enigszins van deze zaak op de hoogte, is weet dat de

31. Zie p. 126.

anarchisten die gerechtelijk werden vermoord in Chicago, het slachtoffer waren van een leugenachtige, bloeddorstige pers en een wreed politiecomplot. Rechter Gary zei het immers zelf al: 'Jullie staan hier niet terecht omdat jullie de bom op Haymarket Square geworpen hebben, maar omdat jullie anarchisten zijn.'

Door zijn onpartijdige en grondige analyse van deze smet op het Amerikaanse blazoen bewees gouverneur Altgeld het gelijk van rechter Gary's brutale openhartigheid. Dit was voor Altgeld aanleiding de drie anarchisten gratie te verlenen, en daarmee verwierf hij zich voor altijd het respect van alle vrijheidslievende mannen en vrouwen in de hele wereld.

Dat maatschappelijke theorieën slechts in geringe mate verantwoordelijk moeten worden gesteld voor politieke gewelddaden, blijkt overduidelijk uit de tragische gebeurtenis die plaatsvond op 6 september 1901.[32] 'Leon Czolgosz anarchist, door Emma Goldman tot zijn aanslag aangezet.' Wel, wel! Zij riep immers al voor haar geboorte op tot geweld, en zal dat zeker tot na haar dood blijven doen! Bij die anarchisten is niets onmogelijk.

Zelfs nu, negen jaar na deze tragische gebeurtenis, nu al honderd keer is bewezen dat Emma Goldman niets met deze zaak te maken heeft gehad en dat uit niets blijkt dat Czolgosz zichzelf ooit anarchist genoemd heeft, krijgen we nog steeds diezelfde leugen te horen, die door de politie verzonnen en door de pers verspreid werd. Geen sterveling heeft Czolgosz dat ooit horen verklaren en er is geen enkel schriftelijk bewijs voor dat die jongen ooit iets dergelijks gezegd zou hebben. Het is allemaal onbenul en je reinste hysterie, en daarmee is zoals bekend zelfs het simpelste vraagstuk van oorzaak en gevolg nooit tot een oplossing gebracht.

De president van een vrije republiek is vermoord! De *Attentäter* moet dus wel krankzinnig zijn geweest of door anderen tot zijn daad zijn aangezet – andere mogelijkheden zijn er niet.

Een vrije republiek! Het is verbazingwekkend hoe hardnekkig sommige mythen zichzelf in stand weten te houden en zelfs betrekkelijk intelligente lieden met hun monsterlijke absurditeiten weten te misleiden, bedriegen en verblinden. Een vrije republiek! En toch is een kleine bende parasieten erin geslaagd het Amerikaanse volk in weinig meer dan dertig jaar te beroven en de fundamentele beginselen met voeten te treden die werden vastgelegd door de eerste Amerikaanse kolonisten en elke man, vrouw

32. Czolgosz' aanslag op president William McKinley; na een spoedproces werd de zevenentwintigjarige Czolgosz op 29 oktober geëxecuteerd.

en kind 'leven, vrijheid en het nastreven van geluk' garandeerden. Dertig jaar lang hebben ze hun eigen rijkdom en macht vergroot ten koste van de grote arbeidersmassa, waardoor ze het leger van werkloze, hongerlijdende, onbehuisde en eenzame mensen vergrootten, dat het land van oost naar west, van noord naar zuid doorzwerft in de ijdele hoop werk te vinden. Jarenlang wordt de zorg voor het huishouden overgelaten aan kleine kinderen, terwijl hun ouders al hun energie inzetten voor een hongerloontje. Dertig jaar lang zijn de dappere zoons van Amerika gesneuveld op het slagveld van de industriële oorlog en hebben de dochters de verschrikkingen van het fabrieksleven moeten ondergaan. Al vele ellendige jaren lang worden de gezondheid, energie en trots van ons land stelselmatig ondermijnd, terwijl de onterfden en verdrukten zelf nauwelijks enig protest laten horen. Verdwaasd door succes en overwinningen zijn de geldmagnaten van 'ons vrije land' steeds schaamtelozer geworden in hun harteloze, wrede pogingen om met de verrotte en decadente Europese tirannieën te wedijveren om de hegemonie.

De leugenachtige kranten hebben ten onrechte beweerd dat Leon Czolgosz een buitenlander was. Deze jongen was een produkt van onze eigen vrije Amerikaanse bodem, die hem in slaap suste met

My country, 'tis of thee,
Sweet land of liberty.

Wie zal zeggen hoe dikwijls dit Amerikaanse kind trots heeft deelgenomen aan de viering van de 4de juli of D-Day, wanneer hij plichtsgetrouw 's lands doden herdacht? Was ook hij niet bereid om 'te strijden voor zijn land en te sterven voor de vrijheid daarvan', totdat het tot hem doordrong dat hij en zijn lotgenoten geen land hebben, omdat ze beroofd zijn van alles wat ze geproduceerd hebben; totdat hij besefte dat de vrijheid en onafhankelijkheid waar hij in zijn jonge jaren van droomde, slechts een farce waren? Arme Leon Czolgosz, jouw misdaad was dat je een te gevoelig sociaal geweten had. In tegenstelling tot die van je onidealistische en gedachteloze Amerikaanse broeders reikten jouw idealen verder dan je maag en je bankrekening. Geen wonder dat het enige menselijke wezen in de dolzinnige menigte bij je proces – een journaliste – je als een ziener, als iemand die zich totaal niet van zijn omgeving bewust was, beschouwde. Je grote, dromerige ogen hebben vast en zeker een nieuwe en zegenrijke dageraad aanschouwd.

Maar nu een recent voorbeeld van een door de politie gefabriceerde anarchistische samenzwering. In die met bloed besmeurde stad Chicago werd door een jongeman genaamd Averbuch een aanslag gepleegd op de hoofdcommissaris van politie, Shippy.[33] Onmiddellijk werd van alle daken geschreeuwd dat Averbuch anarchist was en dat de anarchisten voor zijn daad verantwoordelijk waren. Iedereen van wie ook maar enigszins vermoed werd dat hij anarchistische sympathieën koesterde, werd nauwlettend in de gaten gehouden, een aantal mensen werd gearresteerd, de bibliotheek van een anarchistische groepering werd in beslag genomen en alle samenkomsten werden onmogelijk gemaakt. Het spreekt vanzelf dat ik, evenals bij diverse andere gelegenheden, verantwoordelijk werd gesteld voor de aanslag. De Amerikaanse politie schrijft mij kennelijk magische krachten toe. Ik kende Averbuch niet en de enige manier waarop ik met hem 'samengezworen' zou kunnen hebben, was via mijn astrale lichaam. Maar ach, de politie bekommert zich niet om logica en rechtvaardigheid. Ze zoekt slechts een mikpunt om haar absolute onwetendheid inzake de betreffende gebeurtenis en de psychologie van de politieke gewelddaad te verhullen. Was Averbuch een anarchist? Daar is geen doorslaggevend bewijs voor. Hij was pas drie maanden in Amerika, kende de taal niet en was, voorzover ik heb kunnen nagaan, helemaal niet bekend bij de anarchisten in Chicago.

Wat heeft hem tot zijn daad gedreven? Zoals de meeste jonge Russische emigranten geloofde Averbuch ongetwijfeld in de mythische vrijheid van Amerika. Zijn eerste kennismaking met de politieknuppel vond plaats toen de werklozenmars met bruut geweld uiteengeslagen werd. Zijn ervaringen met de Amerikaanse gelijkheid en kansrijkheid werden voorts verrijkt door zijn ijdele pogingen om een baas te vinden. Kortom, na een verblijf van drie maanden in dit gezegende land moest hij het feit onder ogen zien dat de positie der onterfden overal ter wereld dezelfde is. In zijn geboorteland had hij wellicht geleerd dat nood wetten breekt – er

33. Volgens haar autobiografie was het niet duidelijk of (Lazarus) Averbuch het op het leven van hoofdcommissaris Shippy had gemunt: 'Niemand wist precies waarom hij op bezoek was gegaan bij de hoofdcommissaris. De jongen was vrijwel onmiddellijk nadat hij was binnengelaten, gedood door de zoon des huizes. Bij het gerechtelijk onderzoek verklaarde hoofdcommissaris Shippy dat Averbuch, nadat hij zijn zoon een brief had overhandigd, geprobeerd had hem dood te schieten, en dat een kogel in diens lichaam was terechtgekomen. Bij nader onderzoek bleek Shippy junior echter helemaal niet gewond te zijn' (*Mijn leven, deel I*, p. 396).

was geen verschil tussen een Russische en een Amerikaanse politieagent.

Wie zich serieus in de maatschappij verdiept, zal zich niet afvragen of de aanslagen van Czolgosz en Averbuch 'nuttig' waren, net zo min als men zich afvraagt of een onweersbui nuttig is. Ieder weldenkend en gevoelig mens zal onherroepelijk tot het besef komen dat de aanblik van het brute neerknuppelen van onschuldige slachtoffers in een zogeheten vrije republiek, gecombineerd met de vernederende en geestdodende economische strijd, de vonk levert die de dynamische krachten in overspannen, gekrenkte gemoederen van mannen als Czolgosz of Averbuch doet ontvlammen. Dit maatschappelijke fenomeen kan nooit door vervolgingen, hetzes of onderdrukking tegengehouden worden.

Maar, zo vraagt men mij dikwijls, hebben verklaarde anarchisten dan geen gewelddaden gepleegd? Dat hebben ze zeker gedaan, maar nooit zonder zelf de verantwoordelijkheid voor hun daad te dragen. Mijn stelling luidt dat zij niet door de leer van het anarchisme, maar door de enorme druk der omstandigheden die het leven voor hun gevoelige natuur ondraaglijk maakte, tot hun daad werden gedreven. Het spreekt voor zich dat het anarchisme, net als iedere andere maatschappelijke theorie die de mens ervan bewust maakt dat hij een sociaal wezen is, de kiem legt voor rebellie. Dit is geen loze bewering, maar een feit dat gestaafd wordt door de praktijk. Een nauwkeurig onderzoek naar de omstandigheden die in dit verband van belang zijn, zal mijn stelling verduidelijken.

Laten we enkele van de belangrijkste anarchistische aanslagen van de afgelopen twintig jaar eens nader bekijken. Het zal sommige mensen misschien verbazen, maar één der voornaamste politieke gewelddaden vond hier in Amerika plaats, naar aanleiding van de Homestead-staking in 1892.

In die gedenkwaardige tijd zette de Carnegie Steel Company een complot op touw dat erop gericht was de Amalgated Association of Steel and Iron Workers eens en voor al uit te schakelen. Deze democratische taak werd toevertrouwd aan Henry Clay Frick, de toenmalige president van de Company. Zonder dralen zette hij een procedure in werking die ten doel had de vakbond te breken – dezelfde procedure die hij met zoveel succes had toegepast tijdens zijn schrikbewind in de kolengebieden. Terwijl de onderhandelingen moedwillig werden vertraagd, vonden er onder leiding van Frick in het geheim militaire voorbereidingen plaats – de versterking van de Homestead Steel Works; de bouw van een hoog hekwerk, afgezet met prikkeldraad en voorzien van schiet-

gaten voor scherpschutters. En toen, in het holst van de nacht, probeerde hij zijn leger van gehuurde Pinkerton-moordenaars[34] in Homestead binnen te smokkelen, en al snel daarna werd het afgrijselijke bloedbad onder de metaalarbeiders aangericht. Omdat de dood van elf slachtoffers, die vermoord werden in het gevecht met de Pinkertons, hem nog niet genoeg was, begon Henry Clay Frick, een vroom christen en vrij Amerikaan, onmiddellijk de hulpeloze weduwen en wezen te tergen door ze uit de fabriekswoningen te zetten.

Er ging een golf van verontwaardiging over deze onmenselijke gruweldaden door het land. Honderden mensen lieten hun protest horen en riepen Frick op niet te ver te gaan en van verdere maatregelen af te zien. Ja, honderden mensen protesteerden – zoals men iemand vermaant die vliegen lastig valt. Er was maar één persoon die daadwerkelijk reageerde op de geweldplegingen in Homestead – Alexander Berkman. Ja, hij was anarchist. En daar was hij trots op, want alleen het anarchisme maakte het conflict tussen zijn innerlijk verlangen en de buitenwereld draaglijk. En toch was het niet het anarchisme, maar de wrede moord op de elf metaalarbeiders, die Alexander Berkman tot zijn daad aanzette – de aanslag op het leven van Henry Clay Frick.

Onder de politieke gewelddaden in Europa kunnen we talrijke sprekende voorbeelden vinden van de mate waarin fijngevoelige mensen door hun omgeving worden beïnvloed.[...]

In 1896 werd tijdens een religieuze processie in Barcelona een bom geworpen. Meteen werden er driehonderd mannen en vrouwen gearresteerd. Enkelen van hen waren anarchist, maar het waren voornamelijk vakbondsleden en socialisten. Ze werden in die afgrijselijke Bastille Montjuich geworpen en op gruwelijke wijze gemarteld. Toen een aantal van hen vermoord was, zette de liberale Europese pers zich voor hun zaak in, hetgeen leidde tot de vrijlating van enkele overlevenden.

De man die primair verantwoordelijk was voor deze wederopleving van de Inquisitie, was Cánovas del Castillo, eerste minister van Spanje. Hij was degene die opdracht gaf de slachtoffers te martelen, hun vlees te branden, hun botten te breken, hun tongen uit te rukken. Cánovas, die zich tijdens zijn regime op Cuba bekwaamd had in de kunst van het martelen, bleef volkomen doof voor de appèls en protesten van het ontwaakte geweten der beschaafde wereld.

34. De zogenaamde Pinkertonbrigade was een soort privé-leger, gespecialiseerd in het breken van stakingen.

In 1897 werd Cánovas del Castillo doodgeschoten door Angiolillo, een jonge Italiaan. Angiolillo was in zijn geboorteland uitgever geweest, en zijn vrijmoedige uitgaven hadden al snel de aandacht der gezagsdragers getrokken. Men begon hem te vervolgen en Angiolillo vluchtte van Italië naar Spanje, en vandaar naar Frankrijk en België, om zich uiteindelijk in Engeland te vestigen. Daar vond hij werk als letterzetter, en hij raakte onmiddellijk met al zijn collega's bevriend. Een van hen beschreef Angiolillo als volgt: 'Uiterlijk had hij meer weg van een journalist dan van een discipel van Gutenberg.[35] Zijn tengere handen verraadden bovendien het feit dat hij niet was opgegroeid aan de "kast". Met zijn knappe, open gezicht, zijn zachte donkere haar, zijn wakkere oogopslag, was hij het prototype van de levenslustige zuiderling. Angiolillo sprak Italiaans, Spaans en Frans, maar geen Engels; het kleine beetje Frans dat ik kende, was niet genoeg om langere gesprekken te voeren. Angiolillo maakte zich het Engels echter al gauw eigen; hij leerde snel, spelenderwijs, en al snel was hij zeer populair bij zijn collega-zetters. Door zijn gedistingeerde en toch bescheiden optreden en zijn achting voor zijn collega's, won hij de sympathie van alle jongens.'

Angiolillo raakte al gauw op de hoogte van de uitvoerige persberichten. Hij las over de grote golf van sympathie met de hulpeloze slachtoffers van Montjuich. Op Trafalgar Square zag hij met eigen ogen het gevolg van de wreedheden, toen het kleine groepje Spanjaarden dat aan Castillo's klauwen ontsnapt was, asiel kwam zoeken in Engeland. Daar, tijdens die grote bijeenkomst, ontblootten deze mannen hun bovenlijf en toonden hun afgrijselijke brandwonden. Angiolillo zag het en hij was diep geschokt – te diep voor theorieën, te diep voor woorden, voor argumenten, te diep zelfs voor hemzelf.

Señor Antonio Cánovas del Castillo, eerste minister van Spanje, vertoefde in Santa Agueda. Zoals bij zulke gelegenheden gebruikelijk is werden alle vreemden geweerd van zijn verheven persoon. Er werd echter één uitzondering gemaakt – voor een gedistingeerd uitziende, elegant geklede Italiaan, de vertegenwoordiger, zo meende men, van een belangrijke krant. Deze gedistingeerde heer was – Angiolillo.

Señor Cánovas, die op het punt stond zijn huis te verlaten, stapte de veranda op. Plotseling stond Angiolillo voor hem. Er klonk een pistoolschot, en Cánovas was een lijk.

De echtgenote van de eerste minister kwam ijlings ter plekke.

35. De uitvinder van de boekdrukkunst.

'Moordenaar! Moordenaar!' schreeuwde ze, terwijl ze op Angiolillo wees. Angiolillo maakte een buiging. 'Pardon, Madame,' zo sprak hij, 'als vrouw respecteer ik u, maar ik betreur het dat u de echtgenote van die vent was.'

Gelaten zag Angiolillo zijn dood tegemoet. De dood in zijn meest afschuwelijke vorm – voor de man wiens ziel als van een kind zo zuiver was.

Hij werd geworgd. Daar lag zijn lichaam, gekust door de zon, tot de dag zich in duisternis hulde. En de mensen kwamen kijken en terwijl ze met vingers van schrik en angst op hem wezen, zeiden ze: 'Daar – de misdadiger – de wrede moordenaar.'

Hoe dom, hoe wreed is toch de onwetendheid! Nooit begrijpt ze iets, altijd veroordeelt ze.

De aanslag van Gaetano Bresci op koning Umberto, die een Amerikaans stadje beroemd maakte, vertoont een opmerkelijke gelijkenis met de zaak Angiolillo.

Bresci kwam naar dit land, dit land van de ongekende mogelijkheden, waar het gouden succes binnen ieders handbereik ligt. Ja, ook hij zou zijn geluk beproeven. Hij wilde hard en plichtsgetrouw werken. Tegen werken zag hij niet op, als het hem maar onafhankelijkheid, manlijkheid en zelfrespect zou opleveren.

Zo vestigde hij zich vol goede hoop en enthousiasme in Paterson, New Jersey, en daar vond hij een goedbetaalde baan, zes dollar per week, bij een weverij. Zes dollar per week was voor Italiaanse begrippen inderdaad een fortuin; in het nieuwe land was het echter niet genoeg om van rond te komen. Hij was een goede echtgenoot, en een toegewijde vader voor zijn *bambina* Bianca, die hij innig liefhad. Hij werkte en werkte, jarenlang. Hij zag zelfs kans om van zijn zes dollar per week honderd dollar te sparen.

Bresci had een ideaal. Ik weet het, het is dom voor een arbeider om een ideaal te hebben – het anarchistische blad *La Questione Sociale*, dat in Paterson werd uitgegeven.

Elke week hielp hij, moe als hij was van zijn werk, bij de vervaardiging van het blad. Vaak bleef hij tot diep in de nacht; en toen het kleine pioniersblad haar financiële middelen verbruikt had en zijn kameraden ten einde raad waren, bracht Bresci vreugde en hoop: honderd dollar, al het geld dat hij in al die jaren had opgespaard. Daarmee zou het blad het hoofd boven water kunnen houden.

In zijn geboorteland verhongerden de mensen. De oogst was mager geweest en de hongersnood stond voor de deur. De boeren deden een beroep op de goede koning Umberto; hij zou zeker helpen. En dat deed hij ook. De vrouwen en boeren die naar het paleis waren getogen, hielden in diep stilzwijgen hun uitgemer-

gelde kinderen omhoog. Dat zou hem zeker vermurwen. En toen schoten de soldaten die arme dwazen dood.

Bresci, die in de weverij in Paterson werkte, las over deze afgrijselijke slachting. Voor zijn geestesoog zag hij de weerloze vrouwen en schuldeloze kinderen van zijn geboorteland, die voor de ogen van de goede koning waren afgeslacht. Zijn ziel huiverde van ontzetting. 's Nachts hoorde hij het gekreun van de gewonden. Misschien waren er wel kameraden van hem bij, vlees van zijn vlees. Waarom, waarom deze laaghartige moorden?

De bijeenkomst van de kleine Italiaanse anarchistengroep liep bijna op een gevecht uit. Bresci had zijn honderd dollar teruggeëist. Zijn kameraden smeekten, bezwoeren hem hun uitstel te geven. Het blad zou kapot gaan als ze hem het geleende geld nu terug moesten geven. Maar Bresci gaf niet toe: hij moest en zou het geld terugkrijgen.

Hoe wreed en dom is toch de onwetendheid. Bresci kreeg het geld, maar verloor de steun en het vertrouwen van zijn kameraden. Ze wilden niets meer te maken hebben met iemand wiens hebzucht groter was dan zijn idealen.

Op de 29ste juli 1900 werd koning Umberto in Monzo doodgeschoten. Gaetano Bresci, de jonge Italiaanse wever uit Paterson, had de goede koning het leven ontnomen.

Paterson werd onder politiebewaking gesteld; iedereen die als anarchist bekend stond, werd opgejaagd en vervolgd, en de aanslag van Bresci werd toegeschreven aan de leer van het anarchisme. Alsof het anarchisme, zelfs in haar meest extreme vorm, ooit de kracht van die vermoorde vrouwen en kinderen zou kunnen evenaren, die een bedevaart naar de koning gemaakt hadden om hem om hulp te vragen. Alsof het gesproken woord, zelfs al is het nog zo welsprekend, ooit zo'n withete vlam in de menselijke ziel zou kunnen doen ontbranden als het hartebloed dat drup voor drup uit die stervende gestalten sijpelt. De doorsnee mens wordt zelden door woorden of daden bewogen; en diegenen wier grootste kracht hun solidariteitsgevoel is, hebben geen oproep nodig om te reageren op het onrecht en de gruwelen in de wereld – als metaal naar een magneet, zo worden zij ernaar toe getrokken.

Als maatschappelijke theorieën inderdaad een belangrijke factor zijn in het ontstaan van politiek geweld, hoe vallen dan de recente gewelddadige uitbarstingen in India, een land waar het anarchisme nog nauwelijks geboren is, te verklaren? Meer dan welke andere oude filosofie ook heeft het hindoeïsme het lijdzame verzet, het vlieten van het leven, het nirvana, tot het hoogste gees-

telijke ideaal verheven. En toch groeit de sociale onrust in India met de dag, wat nog onlangs heeft geleid tot een politieke gewelddaad, de moord op Sir Curzon Wyllie door de hindoe Madar Sol Dhingra.

Als iets dergelijks kan gebeuren in een land dat sociaal en individueel eeuwenlang doortrokken is van de geest der lijdzaamheid, dan kan toch niet meer getwijfeld worden aan de geweldige revolutionerende invloed die grote maatschappelijke onrechtvaardigheden uitoefenen op het menselijk gemoed. Wie kan dan nog twijfelen aan de logica en de rechtvaardigheid van deze woorden:

'Zodra we begonnen met de handelsboycot van Engelse goederen, werden onderdrukking, tirannie en willekeurige bestraffing van onschuldige mensen de wachtwoorden van de leiders der koloniale macht in India. In het huidige India is de roofzuchtige aard van de Britten onmiskenbaar. Zij denken dat zij India met de macht van het zwaard kunnen onderdukken! Deze aanmatigende houding heeft de bom veroorzaakt, en hoe meer zij dit hulpeloze en ongewapende volk tiranniseren, des te sterker zal het terrorisme toenemen. We kunnen het terrorisme natuurlijk als uitheems en vreemd aan onze cultuur afwijzen, maar zolang deze tirannie blijft voortduren, is het onvermijdelijk; de schuld ligt niet bij de terroristen, maar de tirannen zijn er verantwoordelijk voor. Er is geen andere uitweg voor dit hulpeloze en ongewapende volk dat tot de rand van de wanhoop gedreven is. Hun aandeel is nooit misdadig. De misdaad berust bij de tiran.' (Uit: *De Vrije Hindoestaan.*)

Zelfs conservatieve wetenschappers beginnen tot het inzicht te komen dat erfelijkheid niet de enige factor is die de persoonlijkheid bepaalt. Klimaat, voedsel, werk; ja, ook kleur, licht en geluid moeten bij de bestudering der menselijke psychologie in aanmerking worden genomen.

Als dat zo is, moet men dan niet veeleer concluderen dat grove maatschappelijke misstanden ieder afzonderlijk individu op een andere manier beïnvloeden? De stereotiepe opvatting dat de leer van het anarchisme, of bepaalde exponenten van die leer, verantwoordelijk zijn voor politieke gewelddaden, is dan ook volstrekt onjuist.

Meer dan alle andere sociale theorieën beschouwt het anarchisme het menselijk leven als het hoogste goed. Alle anarchisten zijn het met Tolstoj eens over deze fundamentele waarheid: als de produktie van enig gebruiksartikel het offer van ook maar één mensenleven vergt, dan moet de maatschappij het zonder dat artikel stellen; ze kan het niet zonder dat mensenleven stel-

len. Dat betekent echter geenszins dat het anarchisme onderworpenheid predikt. Het weet immers dat alle lijden, alle ellende, alle kwalen voortkomen uit het kwaad der onderworpenheid.

Heeft een of andere Amerikaanse voorvader vele jaren geleden niet eens gezegd dat verzet tegen de tirannie gehoorzaamheid aan God is? En hij was niet eens een anarchist. Ik zou willen zeggen dat verzet tegen de tirannie het hoogste menselijke ideaal is. Zolang de tirannie, in welke vorm dan ook, nog bestaat, moet de mens zich er met alle macht tegen te weer stellen – even onherroepelijk als de mens moet ademen.

Vergeleken met het massale geweld van grootkapitaal en staatsgezag zijn politieke gewelddaden slechts een druppel in de oceaan. Dat slechts zo weinigen zich weren, is het sterkste bewijs van de hevigheid van het conflict dat woedt tussen hun gemoed en de ondraaglijkheid van het maatschappelijk onrecht.

Strak gespannen, als de snaar van een viool, wenen en klagen zij om het leven, dat zo onbarmhartig, zo wreed en afschuwelijk onmenselijk is. Op een moment van vertwijfeling breekt de snaar. Ongeoefende oren horen alleen maar wanklanken. Maar wie de hartverscheurende kreet meevoelen, verstaan haar harmonie; ze beluisteren er de vervulling in van het meest dwingende menselijk verlangen.

Dat is de psychologie van het politieke geweld.

Leo Trotski protesteert te veel
(± 1939)

Inleiding

Dit pamflet is ontstaan uit een artikel voor *Vanguard*, een anarchistisch maandblad dat in New York wordt uitgegeven. Het verscheen in het julinummer, maar aangezien de ruimte van het blad beperkt is, kon slechts een deel van het manuscript gebruikt worden. Hier wordt het in een herziene en uitgebreide versie afgedrukt.

Volgens Leo Trotski zal kritiek op zijn aandeel in de tragedie van Kroonstad alleen maar zijn doodsvijand Stalin in de kaart spelen en deze tegen hem ophitsen. Hij beseft niet dat verachting voor de woesteling in het Kremlin en zijn wrede regime niet inhoudt dat men Leo Trotski zijn misdaad tegen de matrozen van Kroonstad vergeven kan.

Ik zie eerlijk gezegd geen duidelijk verschil tussen deze twee kopstukken van het heilzame dictatoriale systeem, afgezien van het feit dat Leo Trotski – in tegenstelling tot Jozef Stalin – niet langer de macht heeft om de zegeningen van dat systeem aan het Russische volk op te leggen.

Neen, mijn achting voor de huidige heerser van Rusland is niet hoog. Ik moet er echter op wijzen dat Stalin niet als een geschenk uit de hemel op het arme Russische volk is neergedaald. Hij houdt enkel de bolsjevistische tradities in ere, ook al zijn zijn methoden dan meedogenlozer.

Vrijwel onmiddellijk nadat Lenin en zijn partij aan de macht gekomen waren, werden de Russische massa's stelselmatig van de revolutie vervreemd. Grove discriminatie in de verdeling van rantsoenen en woningen, schending van alle politieke rechten, voortdurende vervolgingen en arrestaties, waren al gauw aan de orde van de dag. De toenmalige zuiveringsacties richtten zich inderdaad nog niet tegen partijleden, al werden de gevangenissen en concentratiekampen ook door communisten gevuld. In dit verband kan de eerste Arbeidersoppositie[36] genoemd worden, wier

36. Ontstond eind 1920; Alexander Sjljapnikov en Alexandra Kollontaj waren haar belangrijkste woordvoerders.

gelederen alras uitgeschakeld werden; hun leiders Sjljapnikov en Alexandra Kollontaj werden respectievelijk naar de Kaukasus gestuurd 'om uit te rusten' en onder huisarrest gesteld. Maar met alle andere politieke tegenstanders – onder andere mensjeviki, Sociaal-Revolutionairen[37], anarchisten en een groot deel van de liberale intelligentsia, arbeiders en boeren – werd korte metten gemaakt in de kelders van de Tsjeka[38], of ze werden naar uithoeken van Rusland en Siberië verbannen om een langzame dood te sterven. De theorie en methoden waarmee de Russische Revolutie vernietigd is en die het Russische volk opnieuw in de ketenen hebben geslagen, zijn met andere woorden niet door Stalin persoonlijk uitgedacht.

Ik geef toe dat de dictatuur onder Stalins heerschappij monsterlijke vormen heeft aangenomen. Dat vermindert echter niet de schuld van Leo Trotski als een der hoofdrolspelers in het revolutionaire drama waarvan Kroonstad een van de bloedigste scènes was.

Voor mij liggen twee nummers van Trotski's officiële blad, *The New International*. Er staan artikelen in van John G. Wright, een rasechte trotskist, en van de Grootmogol zelf, bedoeld als weerlegging van de tegen hem ingebrachte beschuldigingen in verband met Kroonstad. Mr. Wright is niet meer dan de echo van de stem van zijn leermeester, en hij heeft zijn gegevens hoegenaamd niet uit de eerste hand, noch was hij persoonlijk aanwezig tijdens de gebeurtenissen van 1921. Wat dat betreft sla ik Leo Trotski hoger aan. Hij heeft tenminste de twijfelachtige verdienste deel te hebben uitgemaakt van de groep die Kroonstad 'geliquideerd' heeft.

Wrights artikel bevat echter een aantal aperte misvattingen, die rechtgezet dienen te worden. Daar zal ik dan ook mee beginnen; zijn meester komt daarna aan de beurt.

John G. Wright beweert dat *The Kronstadt Rebellion*, van

37. De Sociaal-Revolutionaire Partij (SR) werd in 1901 opgericht; viel na de Oktoberrevolutie uiteen; de nieuw-ontstane Linkse SR werkte tot maart 1918 met de bolsjeviki samen in de regering.

38. 'Buitengewone commissie voor de bestrijding van de contrarevolutie, sabotage en speculatie', naar de Russische afkorting van Tsjrezvytsjajnaja Komissija; ontstaan in december 1917 uit een informeel besluit van de Raad van Volkscommissarissen; haar bevoegdheden waren niet gedefinieerd.

Alexander Berkman, 'louter een herformulering is van de vermeende feiten en interpretaties der Sociaal-Revolutionairen met een paar onbeduidende veranderingen' (geplukt uit *The Truth about Kronstadt*. Volja Rossii, Praag 1921).

De schrijver beschuldigt Alexander Berkman voorts van 'schaamteloosheid, plagiaat en het aanbrengen, zoals zijn gewoonte is, van enige onbeduidende veranderingen, en het verzwijgen van de eigenlijke bronnen van wat hij opdient als zijn eigen indrukken'.

Alexander Berkman kan door zijn leven en werk gerekend worden tot de grootste revolutionaire denkers en strijders; hij heeft alles gegeven voor zijn ideaal. Zij die hem gekend hebben, kunnen getuigen van de oprechtheid waardoor al zijn handelingen gekenmerkt werden, en van zijn integriteit als serieus schrijver. Het zal hun zeker verrassen van Mr. Wright te vernemen dat Alexander Berkman een 'plagiaris' was en 'schaamteloos', en dat het 'zijn gewoonte is een paar onbeduidende veranderingen aan te brengen...'

De meeste communisten, of ze nu van de firma Trotski of Stalin zijn, zijn even goed op de hoogte van de anarchistische literatuur en haar auteurs als, laten we zeggen, de doorsnee katholiek op de hoogte is van Voltaire of Thomas Paine. Het idee alleen al dat men alvorens de tegenstander uit te schelden toch moet weten waar hij voor staat, zou als ketterij afgedaan worden door de communistische hiërarchie. Ik geloof dan ook niet dat John G. Wright opzettelijk liegt over Alexander Berkman. Veeleer denk ik dat het hem totaal ontbreekt aan kennis van zaken.

Zijn leven lang heeft Alexander Berkman dagboeken bijgehouden. Zelfs tijdens zijn veertien jaar durende lijdensweg in de Western Penitentiary zag hij kans zijn dagboek bij te houden, dat hij *sub rosa* naar mij toe wist te sturen. Op de *Buford*, het schip waarop wij onze lange, barre tocht van achtentwintig dagen maakten[39], hield mijn kameraad zijn dagboek bij, en hij bleef deze oude gewoonte getrouw gedurende de drieëntwintig maanden van ons verblijf in Rusland.

Prison Memoirs of an Anarchist, dat zelfs door conservatieve critici vergelijkbaar werd geacht met Fjodor Dostojevski's *Aantekeningen uit het Dodenhuis*, was gebaseerd op zijn dagboek. *The Kronstadt Rebellion* en zijn *Bolshevik Myth* zijn eveneens het resultaat van zijn dagelijks verslag in Rusland. Het is dan ook

39. De tocht van de VS naar de USSR na hun deportatie, te zamen met 247 andere ongewenste 'vreemdelingen'.

stompzinnig om te beweren dat Berkmans brochure over Kroonstad 'louter een herformulering is van de vermeende feiten' uit het Sociaal-Revolutionaire boek dat in Praag verschenen is.

Deze door Wright tegen Alexander Berkman ingebrachte beschuldiging is al even onzorgvuldig als zijn bewering dat mijn oude makker de aanwezigheid van generaal Kozlovski[40] in Kroonstad ontkend zou hebben. In *The Kronstadt Rebellion* staat op pagina 15: 'De gewezen generaal Kozlovski was inderdaad in Kroonstad. Hij was daar door Trotski geplaatst als artilleriespecialist. Hij speelde geen enkele rol bij de gebeurtenissen in Kroonstad.' Dit werd bevestigd door niemand minder dan Zinovjev[41], die toen nog op het toppunt van zijn roem verkeerde. Op de buitengewone vergadering van de Petrograd-sovjet op 4 maart, bijeengeroepen om te beslissen over het lot van Kroonstad, zei Zinovjev: 'Kozlovski is natuurlijk oud en hij kan niets doen, maar de Witte officieren staan achter hem en misleiden de matrozen.' Alexander Berkman onderstreept echter het feit dat de matrozen niets moesten hebben van Trotski's gewezen lievelingsgeneraal, noch accepteerden ze het aanbod voor voedselleveranties en andere hulp van Viktor Tsjernov, de leider van de rechtervleugel der Sociaal-Revolutionairen in Parijs.

Trotskisten beschouwen het ongetwijfeld als kleinburgerlijke sentimentaliteit om de belasterde matrozen zelf aan het woord te laten.[42] Ik houd echter vol dat een dergelijke behandeling van een tegenstander getuigt van vervloekt jezuïtisme en meer dan welke andere 'heilige' bolsjevistische tactiek ook heeft bijgedragen tot de desintegratie van de hele arbeidersbeweging.

Om de lezers in staat te stellen de misdadige beschuldigingen tegen Kroonstad te vergelijken met hetgeen de matrozen hierover zelf te zeggen hadden, volgt hier de tekst van de radioboodschap die de matrozen van Kroonstad aan de hele internationale arbeidersbeweging richtten:

'Wij strijden voor een rechtvaardige zaak; ons streven is alle

40. Vroegere tsaristische generaal; de bolsjeviki verspreidden in hun lastercampagne tegen de Kroonstedelingen de leugen dat hij de aanstichter van de opstand in Kroonstad zou zijn geweest.

41. Grigori J. Zinovjev (1883-1936), toentertijd voorzitter van de sovjet van Petrograd.

42. Zie voor een ooggetuigeverslag van een der matrozen die zelf, als voorzitter van het Voorlopig Revolutionair Comité, een vooraanstaande rol speelde in de opstand van Kroonstad: *Kroonstad 1921. De derde Revolutie* (Archiefreeks Het Wereldvenster), Bussum 1982.

macht aan de sovjets, niet aan de partij. Ons streven is vrij gekozen vertegenwoordigers van de werkende massa's. De door de Communistische Partij gemanipuleerde surrogaat-sovjets zijn steeds doof geweest voor onze noden en eisen: het enige antwoord dat we ooit gehad hebben, waren geweerschoten...

'Kameraden! Jullie worden niet alleen bedrogen, maar ze verdraaien ook opzettelijk de feiten en ze maken zich schuldig aan de meest verachtelijke lasterpraktijken... In Kroonstad is de macht geheel en al in handen van de revolutionaire matrozen, soldaten en arbeiders – zij is niet in handen van contrarevolutionairen onder aanvoering van ene Kozlovski, zoals de leugenachtige Radio Moskou jullie wil doen geloven... Schroomt niet, kameraden! Sluit je bij ons aan, zorgt ervoor dat jullie afgevaardigden naar Kroonstad toekomen. Alleen daar zullen jullie de volle waarheid horen en zal de duivelse lasterpraat over Fins brood en voorstellen van de Entente ontmanteld worden.

'Lang leve het revolutionaire proletariaat en de boeren!

'Lang leve de macht van de vrij gekozen sovjets!'

De matrozen die 'aangevoerd' zouden zijn door Kozlovski, terwijl ze niettemin de internationale arbeidersbeweging verzocht oplettende afgevaardigden naar Kroonstad te sturen, opdat die zouden kunnen zien of er enige waarheid school in de zwarte laster die tegen hen verspreid was door de Sovjetpers!

Leo Trotski is verbaasd en verontwaardigd over het feit dat iemand zo'n stampij durft te maken over Kroonstad. Het is tenslotte al zo lang geleden – zeventien jaar – en het was niet meer dan een 'episode in de geschiedenis van de relatie tussen de proletarische stad en het kleinburgerlijke dorp'. Waarom zou iemand daar nu nog zoveel drukte over willen maken, tenzij om 'de enige waarachtig revolutionaire beweging die nimmer haar banier onteerd heeft, die nooit geheuld heeft met haar vijanden en die als enige de toekomst belichaamt, in diskrediet te brengen'. Leo Trotski's egotisme, alom bij zijn vrienden en vijanden bekend, is nooit zijn zwakste punt geweest. Sinds zijn doodsvijand hem maar liefst magische krachten heeft toegedicht, heeft zijn eigenwaan onrustbarende afmetingen aangenomen.

Leo Trotski voelt zich gekrenkt omdat de 'episode'-Kroonstad weer wordt opgerakeld en er vragen worden gesteld over zijn aandeel daarin. Hij beseft niet dat degenen die hem te hulp komen nu hij zelf het slachtoffer is van een lastercampagne, het recht hebben om te vragen van welke middelen hij zich bediende toen hij zelf aan de macht was, en hoe hij zich zelf gedroeg tegenover degenen die zijn woorden niet voor zoete koek slikten. Het is natuur-

lijk belachelijk om te veronderstellen dat hij zich zou vermannen en zou zeggen: 'Ook ik ben maar een mens en ik heb fouten gemaakt. Ook ik heb gezondigd en mijn broeders vermoord of andere mensen daartoe opdracht gegeven.' Alleen superieure profeten en zieners zijn tot zo'n manmoedige daad in staat. Leo Trotski kan zeker niet tot hen gerekend worden. Integendeel, hij blijft volhouden dat al zijn handelingen en oordelen juist waren en hij blijft iedereen vervloeken die zo stom is om te opperen dat de grote god Leo Trotski ook maar lemen voeten heeft.

Hij doet schamper over het schriftelijke bewijsmateriaal dat door de matrozen van Kroonstad is achtergelaten, en hij bespot de verklaringen van degenen die getuige zijn geweest van de afschuwelijke belegering van Kroonstad. Hij noemt dat 'misleidende verklaringen'. Niettemin verzekert hij zijn lezers dat zijn versie van de opstand van Kroonstad 'ondersteund en toegelicht kan worden met een groot aantal feiten en documenten'. Intelligente lezers zullen zich terecht afvragen waarom Leo Trotski niet het fatsoen heeft om deze 'misleidende verklaringen' weer te geven, zodat zij zich er een juiste mening over kunnen vormen.

Zelfs in kapitalistische gerechtshoven heeft de verdachte het recht om ter eigen verdediging bewijsmateriaal te overleggen. Niet aldus bij Leo Trotski, de zegsman van de enige echte waarheid, hij die 'nimmer zijn banier onteerd heeft en nooit geheuld heeft met zijn vijanden'.

Waar het om John G. Wright gaat, kan men nog begrip opbrengen voor een dergelijk gebrek aan normaal fatsoen. Zoals ik al zei, citeert hij louter de heilige bolsjevistische Schrift. Maar dat een vermaard figuur als Leo Trotski het bewijsmateriaal van de matrozen verzwijgt, geeft mijns inziens blijk van verregaande karakterloosheid. Het oude gezegde over de vos die wel zijn haren maar niet zijn streken verliest, geldt in hoge mate voor Leo Trotski. De martelgang die hij heeft doorgemaakt tijdens de jaren van zijn ballingschap, het tragische verlies van zijn naasten en geliefden en, nog schrijnender, het verraad door zijn voormalige wapenbroeders, hebben hem niets geleerd. Geen sprankje menselijkheid of mildheid is doorgedrongen tot Trotski's haatdragende gemoed.

Wat is het spijtig voor Leo Trotski dat het zwijgen der doden soms luider spreekt dan de stem der levenden. In feite zijn de stemmen die in Kroonstad werden gesmoord, in de afgelopen zeventien jaar alleen maar luider geworden. Is dat de reden, zo vraag ik me af, dat Leo Trotski een hekel heeft aan dat geluid?

Leo Trotski haalt Marx' uitspraak aan, dat het onmogelijk is

partijen of personen te beoordelen op wat zij over zichzelf zeggen. Wat is het triest dat hij niet beseft hoezeer deze uitspraak op hemzelf van toepassing is! Geen van de vaardige bolsjevistische schrijvers heeft zo voortdurend zichzelf op de voorgrond weten te plaatsen en hoog weten op te geven van zijn aandeel in de Russische Revolutie en de periode erna als Leo Trotski. Gemeten naar de woorden van zijn grote leermeester, zouden alle geschriften van Leo Trotski als waardeloos bestempeld moeten worden, hetgeen natuurlijk onzin zou zijn.

In zijn pogingen de motieven waardoor de opstand van Kroonstad ontketend werd in diskrediet te brengen, vermeldt Leo Trotski het volgende: 'Vanuit verschillende fronten werden mij talloze telegrammen gestuurd over de mobilisatie van nieuwe "betrouwbare" garnizoenen bestaande uit Petersburgse arbeiders en matrozen van de Baltische vloot; maar al in 1918, en zeker niet later dan 1919, begonnen de gezagvoerders erover te klagen dat de nieuwe lichting "Kroonstedelingen" niet voldeed, dat ze veeleisend, ongedisciplineerd en onbetrouwbaar in de strijd waren en meer kwaad dan goed deden'. Verderop, op dezelfde pagina, beweert Trotski: 'Toen de situatie in het hongerlijdende Petrograd zeer kritiek werd, besprak het Politbureau meer dan eens de mogelijkheid om met Kroonstad, waar zich nog steeds een grote hoeveelheid oude proviand bevond, een "interne lening" af te sluiten; de afgevaardigden van de arbeiders van Petrograd antwoordden echter: "Goedschiks zullen jullie nooit iets van hen gedaan krijgen; ze speculeren in kleding, kolen en brood. Allerhande tuig heeft de laatste tijd in Kroonstad de kop opgestoken."' Hoe op en top bolsjevistisch is dat: niet alleen de tegenstanders af te maken, maar ook nog eens hun reputatie te besmeuren. Marx en Engels, Lenin, Trotski en Stalin, zonder uitzondering hebben zij zich van deze methode bediend.

Over de situatie van de matrozen van Kroonstad in 1918 of 1919 wil ik me nu niet uitlaten. Ik kwam pas in 1920 in Rusland terecht. Vanaf dat tijdstip tot aan de 'liquidatie' van Kroonstad werden de matrozen van de Baltische vloot aangemerkt als een roemrijk voorbeeld van dapperheid en oversaagde moed. Keer op keer werd mij, niet alleen door 'anarchisten, mensjeviki en Sociaal-Revolutionairen', maar ook door vele communisten, verteld dat deze matrozen de ruggegraat vormden van de revolutie. Tijdens de feestelijkheden die georganiseerd werden ter ere van het bezoek van de eerste Engelse Arbeidersdelegatie op 1 mei 1920, waren de matrozen van Kroonstad vertegenwoordigd met een groot afzonderlijk garnizoen, en er werd bij die gelegenheid

gezegd dat zij behoorden tot de grote helden die de revolutie bevrijd hadden van Kerenski[43] en Petrograd van Joedenitsj[44]. Tijdens de herdenking van de Oktoberrevolutie bevonden de matrozen zich opnieuw in de voorste gelederen, en hun opvoering van de inname van het Winterpaleis oogstte een enthousiast applaus van de dichte massa.

Is het mogelijk dat de leidende partijleden, op Leo Trotski na, zich niet bewust waren van de door hem beweerde corruptheid en ontaarding van Kroonstad? Dat denk ik niet. Bovendien betwijfel ik of Trotski er voor maart 1921 zelf een dusdanige mening op na hield over de matrozen van Kroonstad. Zijn verhaal is dan ook hoogstwaarschijnlijk het resultaat van bedenkingen achteraf – of is het een rationalisatie om de zinloze 'liquidatie' van Kroonstad goed te praten?

Zelfs al zou het personeel een verandering ondergaan hebben, dan nog strookt het door Leo Trotski en zijn echo geschilderde beeld absoluut niet met de feitelijke situatie der Kroonstedelingen in 1921. De eigenlijke reden voor de ondergang der matrozen was hun diepe verwantschap en solidariteit met de arbeiders van Petrograd, wier weerstandsvermogen tegen kou en honger na een reeks stakingen in februari 1921 gebroken was. Waarom wordt dit niet genoemd door Leo Trotski en zijn discipel? Leo Trotski weet heel goed – Wright misschien niet – dat de eerste scène van het Kroonstad-drama plaatsvond in Petrograd op 24 februari, en dat niet de matrozen maar de stakers de acteurs waren in dat drama. Want op die dag hebben de stakers lucht gegeven aan hun opgekropte wrokgevoelens over de botte onverschilligheid van de mannen die de mond vol hadden van de dictatuur van het proletariaat – een dictatuur die al lang was afgegleden naar de genadeloze dictatuur van de Communistische Partij.

Over deze historische dag schreef Alexander Berkman het volgende in zijn dagboek:

43. De socialist Alexander Kerenski (1881-1970) werd na het mislukken van de revolutiepoging der bolsjeviki in juli 1917 minister-president; toen de bolsjeviki er in november 1917 wel in slaagden de macht over te nemen, ging Kerenski – vanwege zijn geschipper tussen links en rechts zowel door de roden als de witten gehaat en veracht – al spoedig uit Rusland weg en vestigde zich als balling in het Westen.

44. Nikolaj J. Joedenitsj (1862-1933), Russisch generaal; na de Oktoberrevolutie commandeerde hij in de Baltische gewesten een contrarevolutionair leger, waarmee hij in augustus en oktober 1919 – mislukte – aanvallen deed op Petrograd; spoedig daarna vertrok hij als balling naar Engeland.

'De arbeiders van de Troebotsjni-metaalfabriek zijn in staking gegaan. Hun klacht is dat de communisten bij de verdeling van winterkleding op onbillijke wijze bevoordeeld worden boven niet-partijleden. De regering weigert op hun grieven in te gaan zolang de mannen niet naar hun werk terugkeren.'

'Op straat bij de fabrieken verzamelden zich grote groepen stakers, en er werden soldaten op afgestuurd om ze uiteen te drijven. Het waren *koersanten*, jeugdige communisten van de Militaire Academie. Er werd geen geweld gebruikt.'

'Nu hebben de mannen van de marine-werkplaatsen en de dokken zich bij de stakers aangesloten. Er heerst diepe verontwaardiging over de arrogante houding van de regering. Men heeft geprobeerd een demonstratie te houden, maar deze werd verijdeld door cavalerietroepen.'

Nadat het Comité verslag had uitgebracht van de werkelijke situatie onder de arbeiders in Petrograd, deden de matrozen van Kroonstad in 1921 hetzelfde als ze in 1917 gedaan hadden. Ze kozen onmiddellijk de kant van de arbeiders. De rol die de matrozen in 1917 gespeeld hadden, was destijds bezongen als de rode trots en glorie van de Revolutie. Toen ze in 1921 precies hetzelfde deden, werden ze voor de ogen van de hele wereld uitgemaakt voor contrarevolutionaire verraders. Maar in 1917 hielp Kroonstad dan ook de bolsjeviki in het zadel. In 1921 eiste ze een genoegdoening voor de valse verwachtingen die waren gewekt bij de massa's en voor de grote belofte die vrijwel onmiddellijk gebroken werd toen de bolsjeviki zich eenmaal veilig in hun bastion verschanst voelden. Inderdaad een afschuwelijke misdaad. Een belangrijk facet van deze misdaad is echter het feit dat de 'muiterij' van Kroonstad niet zomaar uit de lucht kwam vallen. Haar oorzaak lag diep verankerd in het lijden van de Russische arbeiders; het stadsproletariaat, Leo Trotski, niet de kleinburgerlijke boerenstand.

De voormalige commissaris verzekert ons weliswaar dat 'de boeren zich met de landonteigening verzoenden als gold het een tijdelijk kwaad', en dat 'de boeren instemden met de bolsjeviki, maar zich in toenemende mate tegen de "communisten" keerden'. Deze beweringen zijn echter uit de lucht gegrepen, en daarvoor kunnen talloze bewijzen aangevoerd worden – niet in de laatste plaats de liquidatie van de boerensovjet, die onder leiding stond van Maria Spiridonova, en het brute geweld waarmee de boeren werden gedwongen al hun produkten, inclusief het zaad voor het volgend voorjaar, af te staan.

Het is een historisch feit dat de boeren het bolsjevistische regime

vrijwel vanaf het begin verfoeiden, zeker vanaf het moment dat Lenins strijdkreet 'besteel de dieven' veranderd werd in 'besteel de boeren ter meerdere glorie van de communistische dictatuur'.

Leo Trotski weet ons te vertellen dat de matrozen van Kroonstad in 1919 hun proviand niet 'goedschiks' zouden hebben afgestaan – niet dat dat ooit geprobeerd was. In feite komt het woord 'goedschiks' niet eens voor in het bolsjevistisch jargon. Maar daar heb je die gedemoraliseerde matrozen, dat speculerend tuig, enzovoorts, die zich in 1921 achter het stadsproletariaat scharen, en hun eerste eis is gelijke verdeling van de rantsoenen! Wat een stelletje schurken waren die Kroonstedelingen toch!

Beide schrijvers leggen grote nadruk op het feit dat de matrozen (die, naar onze stellige overtuiging, de opstand niet van te voren gepland hadden, maar op de 1ste maart bijeenkwamen om te bespreken hoe ze hun kameraden in Petrograd konden helpen) al snel een Voorlopig Revolutionair Comité vormden. De verklaring hiervoor wordt in feite door John G. Wright zelf geleverd. Hij schrijft: 'Het is helemaal niet uitgesloten dat de plaatselijke autoriteiten in Kroonstad "klungelig reageerden" op de situatie... Het is geen geheim dat Kalinin[45], laat staan commissaris Koezmin[46], nauwelijks werd gewaardeerd door Lenin en diens collega's... Voor zover de plaatselijke autoriteiten blind waren voor de volle omvang van het gevaar of er niet in slaagden juiste en doeltreffende maatregelen te nemen om de crisis te lijf te gaan, speelden hun blunders een rol in de daarop volgende gebeurtenissen...'

De bewering dat Lenin geen waardering had voor Kalinin en Koezmin is jammer genoeg een voorbeeld van de oude bolsjevistische truc om alle schuld in de schoenen te schuiven van een of andere klungel, zodat de kopstukken brandschoon kunnen blijven.

Inderdaad, de plaatselijke autoriteiten in Kroonstad 'reageerden klungelig'. Koezmin deed een laaghartige aanval op de matrozen en sprak venijnige dreigementen uit. De matrozen wisten blijkbaar wat hun na dergelijke dreigementen te wachten stond. Ze konden wel raden dat als Koezmin en Vasiljev[47] het voor het zeg-

45. Michail I. Kalinin (1857-1946); werd na de Oktoberrevolutie burgemeester van Petrograd; vanaf 1919 presiderend functionaris van de Russische republiek; voorzitter van het Nationale Centraal Uitvoerend Comité.

46. N.N. Koezmin (1883-1939); destijds commandant van de vesting Kroonstad.

47. P.D. Vasiljev; voorzitter van de sovjet van Kroonstad.

gen kregen, de voorraden munitie en levensmiddelen onmiddellijk uit Kroonstad verwijderd zouden worden. Om die reden vormden de matrozen hun Voorlopig Revolutionair Comité. Een bijkomende factor vormde het bericht dat een delegatie van dertig matrozen die naar Petrograd was gestuurd om aldaar met de arbeiders te beraadslagen, bij haar terugkeer de toegang tot Kroonstad ontzegd was, dat de matrozen gearresteerd en bij de Tsjeka gevangen gezet waren.

Beide schrijvers maken van een mug een olifant waar het gaat om de geruchten die de ronde deden op de vergadering van 1 maart, dat een groot aantal zwaargewapende soldaten op weg was naar Kroonstad. Wright heeft kennelijk nooit in de verstikkende atmosfeer van een dictatuur geleefd. Ik wel – als er geen enkele mogelijkheid is tot menselijk contact, als elke gedachte op zichzelf wordt teruggeworpen en elke vorm van communicatie de kop in wordt gedrukt, dan rijzen geruchten als paddestoelen de grond uit en zwellen ze tot angstwekkende afmetingen aan. Bovendien heb ik destijds in Petrograd en Moskou regelmatig grote aantallen tot op de tanden gewapende soldaten en Tsjekisten door de straten zien trekken, die 's nachts hun netten uitwierpen en hun menselijke prooi naar de Tsjeka sleepten. Het is heel logisch dat in de gespannen sfeer van de vergadering na Koezmins dreigende toespraak al gauw geloof gehecht werd aan geruchten.

Het bericht in de Parijse pers over de opstand in Kroonstad, twee weken voordat die daadwerkelijk plaatsvond, werd in de campagne tegen de matrozen breed uitgemeten als duidelijk bewijs dat ze instrumenten van de imperialistische bende waren geweest en dat de opstand in feite in Parijs was bekokstoofd. Het was maar al te duidelijk dat dit praatje alleen maar werd gebruikt om de Kroonstedelingen in de ogen van de arbeiders in diskrediet te brengen.

In wezen verschilde dit voortijdige bericht niet van andere berichten uit Parijs, Riga of Helsinki; deze vielen zelden of nooit samen met de gebeurtenissen die geclaimd werden door de contrarevolutionaire agenten in het buitenland. Daar staat tegenover dat er in Sovjet-Rusland vele gebeurtenissen plaatsvonden die het hart van de imperialistische bende verblijd zouden hebben, maar die ze nooit aan de weet kwam – gebeurtenissen die de Russische Revolutie veel meer schade berokkenden en door de dictatuur van de Communistische Partij zelf veroorzaakt waren. Bijvoorbeeld de oprichting van de Tsjeka, die vele verworvenheden van de Oktoberrevolutie ondergroef en al in 1921 tot een kwaadaardig gezwel in het lichaam van de revolutie was uitgegroeid. En diverse soortgelijke gebeurtenissen die ik hier niet kan behandelen omdat ze me te ver zouden voeren.

Nee, het voortijdige bericht in de Parijse pers had hoegenaamd niets te maken met de opstand in Kroonstad. In 1921 geloofde trouwens niemand – zelfs een vrij groot aantal communisten niet – dat er enig verband bestond tussen die twee zaken. Zoals ik al zei is John G. Wright louter een brave leerling van Leo Trotski, en hij heeft er dan ook weinig benul van hoe er over het algemeen binnen en buiten de partij werd gedacht over deze zogenaamde 'link'.

Toekomstige historici zullen de 'muiterij' van Kroonstad ongetwijfeld naar juiste waarde schatten, en dan zullen ze zeker tot de conclusie komen dat de opstand, als hij opzettelijk was gepland, niet op een geschikter tijdstip had kunnen vallen.

Het lot van Kroonstad werd namelijk in doorslaggevende mate bepaald door de NEP[48]. Lenin, die wist dat dit zojuist in elkaar geflanste 'revolutionaire' plan op zeer aanzienlijke weerstand van de partij zou stuiten, had voor de geruisloze en snelle aanvaarding van de NEP een of ander dreigend gevaar nodig. Kroonstad kwam hierbij zeer goed van pas. De gehele verpletterende propagandamachine werd onmiddellijk in gang gezet om te bewijzen dat de matrozen samenspanden met de imperialistische machten en contrarevolutionaire elementen om de communistische staat te vernietigen. Dat deed wonderen. De NEP werd zonder slag of stoot doorgevoerd.

Alleen de geschiedenis zal uitwijzen tot welke afgrijselijke resultaten deze manoeuvre heeft geleid. De driehonderd afgevaardigden, de bloem der communistische jeugd, die ijlings van het partijcongres vertrokken waren om Kroonstad onschadelijk te maken, vormden slechts een fractie van de duizenden wier levens nodeloos werden opgeofferd. Toen ze vertrokken, geloofden ze heilig in de lastercampagne. Voor hen die het overleefden, was het ontwaken wreed.

In *My Disillusionment in Russia* heb ik verslag gedaan van een ontmoeting in een ziekenhuis met een gewonde communist. Het is nog steeds even schrijnend als destijds:

'Het merendeel van degenen die gewond raakten tijdens de aanval op Kroonstad werd naar hetzelfde ziekenhuis gebracht, het waren voornamelijk *koersanten*. Met een van hen kon ik een ge-

48. Nieuwe Economische Politiek; nieuwe economische beleidslijn door Lenin op het tiende Partijcongres, maart 1921, aangekondigd; behelsde een 'gedeeltelijke terugkeer naar het kapitalisme', waarbij ten einde de produktie te verhogen opnieuw ruimte werd geschapen voor het privé-ondernemerschap, met name in de landbouwsector.

sprek hebben. Zijn lichamelijk lijden was, zo zei hij mij, niets vergeleken met zijn geestelijke pijn. Te laat had hij beseft dat hij zich had laten beetnemen door de kreet "contrarevolutie". Er waren geen tsaristische generaals in Kroonstad, geen Witgardisten – hij had er alleen maar zijn eigen kameraden aangetroffen, matrozen en soldaten die heldhaftig voor de revolutie gestreden hadden.'

Iedereen met een greintje verstand zal inzien dat er geen enkele gelijkenis bestond tussen de NEP en de eis van de matrozen van Kroonstad: het recht op vrije handel van produkten. De NEP bracht alle kwaden die de Russische Revolutie had trachten uit te roeien terug. Vrije handel in produkten tussen arbeiders en boeren, tussen stad en platteland, vormde de eigenlijke bestaansreden van de revolutie. Vanzelfsprekend waren 'de anarchisten tegen de NEP'. Maar vrije handel was, zoals Zinovjev mij in 1920 vertelde, 'niet opgenomen in onze centralisatieplannen'. Die arme Zinovjev kon zich toen onmogelijk voorstellen tot welk een afgrijselijk wangedrocht de centralisatie van de macht zich zou ontwikkelen.

Door dit idée-fixe van de centralisatie der dictatuur groeide er al gauw een kloof tussen de stad en het dorp, tussen arbeiders en boeren; niet, zoals Leo Trotski beweert, doordat 'de ene groep proletarisch is... en de andere kleinburgerlijk', maar doordat het initiatief van zowel het stadsproletariaat als de kleinburgerlijke boeren door deze dictatuur werd lamgelegd.

De belangrijkste reden voor de schijnbare onverschilligheid van de arbeiders van Petrograd en het feit dat ze de matrozen niet ijlings te hulp snelden, wordt door Leo Trotski onvermeld gelaten. Ik moet er dan ook op wijzen dat de campagne van laster, verdachtmakerij en beschimping tegen de matrozen op 2 maart 1921 begon. Op die datum begon de Sovjetpers haar giftige praatjes over de matrozen te spuien. Ze kregen de meest verachtelijke beschuldigingen voor de voeten geworpen, en deze campagne werd volgehouden tot 17 maart, de dag dat Kroonstad geliquideerd werd. Bovendien werd in Petrograd de staat van beleg afgekondigd. Verscheidene fabrieken werden gesloten, waardoor de arbeiders werden beroofd van de mogelijkheid om met elkaar te beraadslagen. De volgende passage is uit het dagboek van Alexander Berkman:

'Er vinden veel arrestaties plaats. Regelmatig zie je hoe groepen door Tsjekisten belasterde stakers naar de gevangenis worden gevoerd. Er hangt een zeer gespannen sfeer in de stad. Er zijn uitgebreide veiligheidsmaatregelen getroffen om de regeringsgebouwen te beschermen. Er zijn machinegeweren geplaatst op het

Astoria, waar Zinovjev en andere prominente bolsjeviki gehuisvest zijn. De stakers wordt via een officiële proclamatie gesommeerd onmiddellijk naar de fabrieken terug te keren... en de bevolking wordt gewaarschuwd tegen samenscholingen op straat.

'Het Verdedigingscomité is begonnen met een "zuivering van de stad". Veel arbeiders die ervan worden verdacht te sympathiseren met Kroonstad, zijn gearresteerd. Alle matrozen van Petrograd en het deel van de garnizoenssoldaten dat zijn taak niet "waardig" wordt geacht, zijn naar afgelegen gebieden gezonden, terwijl familieleden van de matrozen van Kroonstad die in Petrograd wonen, in gijzeling gehouden worden. Het Verdedigingscomité heeft aan Kroonstad bekend gemaakt dat "de gevangenen in onderpand gehouden worden" ter bescherming van de commissaris van de Baltische vloot N.N. Koezmin, de voorzitter van de Kroonstad-sovjet P.D. Vasiljev, en andere communisten. "Zodra onze kameraden enig kwaad berokkend wordt, zullen de gijzelaars daarvoor met hun leven moeten betalen."'

Door dergelijke ijzeren reglementen was het de arbeiders van Petrograd fysiek onmogelijk zich aan te sluiten bij Kroonstad; er werd met name op toegezien dat geen woord van de door de matrozen in hun krant afgedrukte manifesten tot de arbeiders in Petrograd door zou dringen. Leo Trotski verdraait, met andere woorden, opzettelijk de feiten. De arbeiders zouden zich zeker hebben aangesloten bij de matrozen, want ze wisten dat die geen muiters of contrarevolutionairen waren, maar achter de arbeiders gestaan hadden zoals hun kameraden dat al in maart 1905 en oktober 1917 hadden gedaan. De aantijgingen van Leo Trotski zijn dan ook een misdadige en welbewuste bezoedeling van de reputatie der matrozen van Kroonstad.

Op pagina 106, in de tweede kolom, verzekert Trotski zijn lezers dat niemand, 'zo kunnen we terloops opmerken, zich in die dagen druk maakte over de anarchisten'. Deze uitspraak strookt helaas niet met de onophoudelijke vervolging van anarchisten die in 1918 begon toen Leo Trotski het anarchistische hoofdkwartier in Moskou met machinegeweren liquideerde. Op dat moment nam de stelselmatige uitroeiing der anarchisten een aanvang. Zelfs nu, zovele jaren later, zitten de concentratiekampen der Sovjetregering nog vol anarchisten, voor zover ze het hebben overleefd. In feite werden er, voor de opstand in Kroonstad, goedbeschouwd in oktober 1920 – toen Leo Trotski weer van mening was veranderd over Machno[49] (hij had zijn hulp en zijn leger nodig om Wrangel

49. Nestor Machno (1889-1934), anarchist; leider van de opstandige boe-

te liquideren), en hij toestemming gaf voor het anarchistencongres in Charkov – honderden anarchisten opgepakt en in de Boetirka-gevangenis gedumpt, waar ze zonder enige vorm van proces tot eind 1921 vermoord werden. Maar dat is een aparte bladzijde in de Sovjetgeschiedenis. Wat ik met dit voorbeeld wil zeggen, is dat er wel degelijk veel aandacht werd geschonken aan de anarchisten; anders zou er geen enkele reden zijn geweest om hen te arresteren en volgens de bekende tsaristische gewoonte af te voeren naar concentratiekampen in verre uithoeken van Rusland en Siberië.

Leo Trotski maakt een schampere opmerking over de beschuldiging dat hij vijftienhonderd matrozen zou hebben doodgeschoten. Degene die die beschuldiging uitsprak, vergiste zich. Het was inderdaad naïef van de matrozen om te denken dat vrije sovjets zich zouden kunnen verdragen met een dictatuur. In wezen waren de vrije sovjets, evenals vakbonden en coöperaties, al in een vroeg stadium van het communistische spel uitgeschakeld. Ze waren allemaal vastgehaakt aan de bolsjevistische praalwagen. Ik kan me nog goed herinneren dat Lenin me zeer vergenoegd vertelde: 'Jullie grote leidsman Errico Malatesta[50] is vóór onze sovjets.' Daarop gaf ik haastig ten antwoord: 'U bedoelt vrije sovjets, kameraad Lenin. Ook ik ben daarvóór.' Lenin bracht ons gesprek snel op een ander onderwerp. Ik kwam er echter al gauw achter waarom er geen vrije sovjets meer in Rusland waren.

Leo Trotski is sarcastisch over de beschuldiging dat hij vijftien-

renbeweging in de Oekraïne; door toedoen van deze beweging was de macht der bolsjeviki hier relatief gering. Toen Pjotr N. Wrangel (1878-1928; vanaf 1920 opperbevelhebber van de contrarevolutionaire strijdkrachten in Zuid-Rusland) in november 1920 opmarcheerde naar het hart van de Oekraïne en het Rode Leger hem niet wist tegen te houden, besloot Machno zijn strijd tegen de bolsjeviki voor vrije sovjets en zelfbeschikkingsrecht voorlopig op te geven. Zijn aanbod om te helpen bij de bestrijding van de gemeenschappelijke vijand Wrangel werd door de Sovjetregering aanvaard en er werd een overeenkomst gesloten tussen het leger van Machno en de Sovjetregering. Toen Wrangel was verslagen – in niet geringe mate door toedoen van Machno – werd Machno echter overbodig en gevaarlijk voor de bolsjeviki. Zijn leger werd op verraderlijke wijze omsingeld door eenheden van het Rode Leger en hij moest zich overgeven. Terzelfder tijd arresteerde men de afgevaardigden die in Charkov waren gearriveerd voor het anarchistencongres, dat officieel was toegestaan. (Zie Rosa Luxemburg e.a., *De Russische Revolutie* (Archiefreeks Het Wereldvenster), Baarn 1979, p. 76-77.)

50. Italiaans anarchist (1853-1932).

honderd matrozen zou hebben doodgeschoten. Neen, die bloedige taak werd niet door hemzelf uitgevoerd. Hij belastte Toechatsjevski, zijn rechterhand, met de taak om de matrozen 'als fazanten' neer te schieten, zoals hij al gedreigd had. Toechatsjevski voerde de opdracht tot in de details uit. Hele legioenen werden doodgeschoten en degenen die de eindeloze aanval van het bolsjevistische geschut overleefden, werden toevertrouwd aan de zorgen van Dybenko[51], vermaard om zijn menslievendheid en rechtvaardigheidsgevoel.

Toechatsjevski en Dybenko, helden en redders der dictatuur! De geschiedenis heeft kennelijk zo haar eigen methode om recht te doen geschieden.[52]

51. P.J. Dybenko (1889-1938); bekleedde, evenals M.N. Toechatsjevski (1893-1937), verscheidene hoge functies in het Rode Leger.

52. Toechatsjevski zowel als Dybenko werd tijdens de zuiveringen eind jaren dertig geëxecuteerd.

Is mijn leven de moeite waard geweest?
(1934)

I.

In hoeverre iemands persoonlijke filosofie een kwestie is van temperament en in hoeverre ze berust op ervaring, is een omstreden zaak. Het spreekt vanzelf dat we op grond van onze ervaringen tot bepaalde conclusies komen; deze conclusies bereiken we door op een 'logische' manier na te denken over de feiten die we hebben waargenomen in de loop van ons leven. Kinderen zijn geneigd tot fantaseren. Toch hebben zij, naarmate zij zich bewust beginnen te worden van hun omgeving, in bepaalde opzichten een juistere kijk op het leven dan hun ouders. Hun blik wordt nog niet vertroebeld door de gewoonten en vooroordelen die het grootste deel uitmaken van wat voor denken doorgaat. Ieder kind reageert weer anders op zijn omgeving. Sommige kinderen worden opstandig en weigeren zich te laten verblinden door de maatschappelijke mythen. Ze raken verontwaardigd over ieder onrecht dat hunzelf of anderen wordt aangedaan. Zij worden steeds gevoeliger voor het leed dat ze om zich heen zien en voor de beperkingen die hun van hogerhand worden opgelegd. Andere kinderen worden gummisponzen, die iedere traditie en elk taboe dat hun wordt bijgebracht, gedwee in zich opnemen.

Zelf behoor ik duidelijk tot de eerste categorie. Zolang mijn herinnering teruggaat, tot in mijn vroegste jeugd in Rusland, heb ik mij tegen iedere vorm van orthodoxie verzet. Nooit heb ik het kunnen aanzien als onze ouders zich onbillijk gedroegen jegens ons of de bedienden. Ik was diep verontwaardigd over de wrede wijze waarop de boeren in onze omgeving van overheidswege werden behandeld. Ik weende bittere tranen toen de jongemannen voor krijgsdienst werden opgeroepen en huis en haard moesten verlaten. Ik verafschuwde de manier waarop onze bedienden werden behandeld: ze deden het zwaarste werk en moesten toch genoegen nemen met de slechtste slaapplaatsen en onze etensresten. Ik vond het verschrikkelijk toen ik merkte dat een liefdesrelatie tussen jonge mensen van joodse en niet-joodse afkomst het zwaarste vergrijp was en de geboorte van een buitenechtelijk kind het toppunt van misdadigheid.

Toen ik naar Amerika ging, had ik dezelfde verwachtingen als de meeste andere Europese immigranten en ik ervoer dezelfde ontgoocheling, al raakte deze mij scherper en dieper. Men kon zich als immigrant zonder geld of relaties niet koesteren in de troostrijke illusie dat Amerika een goedertieren oom is die zich liefdevol en onpartijdig over al zijn neefjes en nichtjes ontfermt. Ik kwam er al gauw achter dat er in een republiek voor sterke, handige en rijke lieden duizenden wegen zijn om macht te veroveren en die te behouden. Ik zag hoe de grote massa tegen een karig loon arbeidde en zich voortdurend op de rand van de armoede bevond, terwijl de grote winsten werden opgestreken door een kleine minderheid. Ik zag hoe de gerechtshoven, het parlement, de pers, de scholen – goedbeschouwd iedere instelling met een educatieve of beschermende taak – met succes werden gebruikt om de positie van deze minderheid te beschermen, terwijl de grote massa van elk recht verstoken bleef. Ik merkte hoe gewiekst de politici – door iedere wezenlijke kwestie te verhullen, de publieke opinie te bespelen en met verkiezingsuitslagen te knoeien – zichzelf en hun bondgenoten in het zaken- en bedrijfsleven wisten te bevoordelen. Dit is het beeld van de democratie dat ik mij al spoedig na mijn aankomst in de Verenigde Staten gevormd had. Daarin is sindsdien op wezenlijke punten weinig veranderd.

Deze situatie, die dagelijkse ervaring voor mij werd, werd mij in één slag duidelijk door een schokkende gebeurtenis die plaatsvond kort na mijn aankomst in Amerika; hierdoor werd alle schijn ontmaskerd en kreeg ik een glashelder en scherp beeld van de maatschappelijke werkelijkheid. Het was het zogeheten Haymarket-oproer, dat leidde tot de vervolging en veroordeling van acht mannen, waaronder vijf anarchisten.[53] Hun misdaad

53. In 1886 waren er overal in de VS stakingen uitgebroken om de achturige werkdag af te dwingen. Vooral in Chicago, het centrum van de acties, liep de strijd zeer hoog op. Een bijeenkomst van stakende arbeiders werd door de politie uiteengeslagen, waarbij enkele doden vielen. Uit protest tegen het optreden van de politie werd op Haymarket Square een massameeting belegd (4 mei 1886). Tegen het eind van deze overigens rustig verlopende bijeenkomst 'verscheen plotseling commissaris Ward op het plein, vergezeld van een grote politiemacht. Hij beval dat de bijeenkomst onmiddellijk beëindigd moest worden. "Dit is een ordelijke vergadering," antwoordde de voorzitter, waarop de politie de mensen aanviel en er genadeloos op los sloeg. Toen vloog er een voorwerp door de lucht, dat vervolgens ontplofte; een aantal politieagenten werd gedood, en een twintigtal liep verwondingen op.' Hoewel nooit is komen vast te staan wie de schuldige was, werd er onmiddellijk een klopjacht georganiseerd op de

bestond uit een alomvattende liefde voor hun medemensen en de onverzettelijke wil om de verdrukte en misdeelde massa's uit hun onderdrukte positie te bevrijden. Op geen enkele wijze heeft de staat Illinois kunnen bewijzen dat zij betrokken waren geweest bij de bomaanslag tijdens een openluchtbijeenkomst op Haymarket Square in Chicago. De enige grond voor hun veroordeling en terechtstelling, op 11 november 1887, was het feit dat ze anarchist waren. Deze gerechtelijke moord liet emotioneel en verstandelijk een onuitwisbare indruk bij mij achter en zette mij ertoe aan mij te verdiepen in het ideaal waarvoor deze mannen zo moedig hun leven gegeven hadden. Ik besloot mij aan hun zaak te wijden.

Persoonlijke ervaring alleen is niet voldoende om uit een bepaalde gebeurtenis een filosofie of politieke stellingname te ontwikkelen. Onze eigen reactie op de gebeurtenis en ons inlevingsvermogen in andere mensen bepalen in hoeverre wij ons kunnen identificeren met hun leven en ervaringen. Mijn overtuigingen zijn zowel door gebeurtenissen in het leven van anderen als door mijn eigen ervaringen gevormd. Maar alles wat ik zelf heb moeten doorstaan, valt geheel in het niet bij het leed dat ik bij anderen heb aanschouwd, dat hun werd aangedaan door economische en politieke macht en onderdrukking.

Men heeft mij dikwijls gevraagd waarom ik zo'n onverzoenlijke vijandigheid koester tegen het staatsgezag en in hoeverre ik mij er zelf door onderdrukt heb gevoeld. Naar mijn mening wordt iedereen erdoor gehinderd. De staat dwingt belastingen op de produktie af, heft invoerrechten die de vrije handel van goederen onmogelijk maken en is er altijd op uit de status-quo en de traditionele gedragspatronen en opvattingen in stand te houden. Hij bemoeit zich met het persoonlijke leven en de intiemste relaties, waardoor bijgelovige, puriteinse en bekrompen lieden de kans krijgen om hun onbenullige vooroordelen en slavenmoraal op te leggen aan gevoelige, fantasierijke en vrije geesten. De staat doet dat door middel van echtscheidingswetten en een moralistische censuur, en door mensen die te eerlijk zijn om het moralistische masker van fatsoen te dragen met duizend en één pietluttige verordeningen dwars te zitten. Bovendien beschermt hij de sterken ten koste van de zwakken en stelt hij gerechtshoven en wetten in die de rijken

sprekers van de Haymarket-meeting en andere vooraanstaande anarchisten. 'Het grote publiek was zo opgezweept door de gruwelsprookjes in de pers over de stakingsleiders, dat een eerlijk proces onmogelijk werd. Het liep dan ook uit op de schandelijkste samenzwering uit de geschiedenis van de Verenigde Staten' (Emma Goldman, *Mijn Leven, deel I*, p. 14-15).

mogen veronachtzamen maar waaraan de armen moeten gehoorzamen. Hij stelt de roofzuchtige rijken in staat oorlogen te voeren waardoor ze voor de gunstelingen vreemde markten kunnen aanboren; zo worden de zakken van de machthebbers gespekt, terwijl de machtelozen massaal worden uitgemoord. Deze destructieve invloed wordt echter niet alleen door het gezag van de staat uitgeoefend. Het gehele complex van geïnstitutionaliseerde macht en gezag wurgt elke vorm van leven en wordt gesteund door bijgeloof, mythen, schijnheiligheid, drogredenen en onderdanigheid. Op school, in de kerk en in het gezin wordt de mensen een dusdanig ontzag voor al deze instellingen bijgebracht, dat ze kritiekloos gehoorzamen. Dit proces, dat niet alleen het individu maar hele gemeenschappen krachteloos gemaakt en misvormd heeft, mag dan zijn nut hebben gehad in de evolutionaire ontwikkeling; in deze tijd, die zo hoog opgeeft van zijn 'beschaving', zou het echter krachtig bestreden moeten worden door ieder eerlijk en onafhankelijk individu.

Men heeft mij dikwijls gezegd dat de grondwet van de Verenigde Staten toch voldoende waarborgen biedt voor de vrijheid van haar burgers. Het is echter duidelijk dat zelfs de vrijheid die zij zegt te willen waarborgen, al zeer beperkt is. Ik ben er zeker van dat die waarborg ontoereikend is. Ook landen met een eeuwenoude volkenrechtelijke traditie zijn nimmer voor massamoorden teruggedeinsd, ook al hadden ze plechtig beloofd de vrede te zullen bewaren; en de Amerikaanse wetten hebben de Verenigde Staten er niet van weerhouden hetzelfde te doen. Machthebbers hebben hun macht altijd misbruikt en zullen dat steeds blijven doen. De keren dat zij dat niet hebben gedaan, zijn even zeldzaam als rozen op een ijsberg. De grondwet speelt hoegenaamd geen bevrijdende rol in het leven van het Amerikaanse volk; ze heeft hen integendeel beroofd van het vermogen om op hun eigen krachten te vertrouwen en zelf na te denken. Amerikanen laten zich maar wát gemakkelijk misleiden door de onschendbaarheid van wet en gezag. In feite verloopt hun leven volgens vaste patronen; het is net zo geautomatiseerd en gemechaniseerd als hun ingeblikte voedsel en zondagspreken. De rechtgeaarde Amerikaan slikt massa-informatie en voorgekauwde ideeën en meningen voor zoete koek. Hij gaat af op de wijsheden die gedebiteerd worden op de radio en in allerlei goedkope bladen die uitgegeven worden door ondernemingen wier menslievend oogmerk de uitverkoop van Amerika is. Hij laat zich zijn gedrag en zijn smaak even gemakkelijk voorschrijven als het merk van zijn kauwgom, tandpasta en schoensmeer. Zelfs liedjes worden als knopen of

autobanden aan de lopende band geproduceerd – alles volgens één en hetzelfde model.

II.

En toch ben ik niet wanhopig gestemd over Amerika. Ik geloof juist dat de frisheid van de Amerikaanse aanpak en de nog niet aangeboorde bronnen van intellectuele en emotionele energie een grote belofte voor de toekomst inhouden. De Oorlog heeft een verwarde generatie achtergelaten. De waanzin en onmenselijkheid die zij hebben gezien, de zinloze wreedheid en verspilling die de wereld bijna te gronde hebben gericht, hebben bij hen twijfel gezaaid over de waarden die hun ouders hun hebben bijgebracht. Sommigen, die totaal geen benul hadden van de wereldgeschiedenis, probeerden uit het niets nieuwe levens- en kunstvormen te scheppen. Anderen gaven zich over aan decadentie en wanhoop. Velen van hen waren meelijwekkend, ook al gedroegen ze zich opstandig. Ze vervielen in onderworpenheid en doelloosheid doordat het hun aan idealen ontbrak, terwijl ze bovendien werden gehinderd door schuldgevoelens en de last van dode idealen, waarin ze niet meer konden geloven.

Bij de jeugd die opgroeit tijdens de Crisis is sinds enige tijd een andere mentaliteit merkbaar. Deze wordt gekenmerkt door een grotere vastberadenheid, al heerst er nog steeds verwarring. De jongeren willen een nieuwe wereld opbouwen, maar weten nog niet goed hoe ze dat moeten aanpakken. De jongere generatie is dan ook op zoek naar redders. Ze is geneigd om geloof te schenken aan dictators, en iedereen die zich voor die eervolle positie kandidaat stelt, als een messias te verwelkomen. Ze heeft behoefte aan pasklare oplossingen waarmee een alwetende minderheid de maatschappij regelrecht naar de ideale staat kan leiden. De jongere generatie beseft nog niet dat zij zichzelf moet redden. Ze heeft nog niet geleerd dat ze de problemen waarvoor zij zich gesteld ziet alleen maar op eigen kracht kan oplossen, en dat dat moet geschieden op basis van politieke en economische vrijheid en in samenwerking met de grote massa die strijdt voor haar recht op welzijn en levensvreugde.

Zoals ik al zei, vloeit mijn bezwaar tegen gezag als zodanig niet zozeer voort uit het onrecht dat mij persoonlijk is aangedaan als wel uit een veel bredere maatschappijvisie. Vanzelfsprekend heeft het staatsgezag mij, evenals anderen, in mijn vrijheid beknot. De machthebbers hebben mij geenszins gespaard. Gedurende de

drieëndertig jaar dat ik actief was in de Verenigde Staten, werden mijn lezingen veelvuldig door de politie verstoord; talloze arrestaties en drie gevangenisstraffen waren het gevolg. Uiteindelijk verloor ik mijn burgerrechten en werd ik gedeporteerd. De lange arm van het gezag heeft mij voortdurend dwars gezeten. Voor zover ik mijn ideeën niettemin heb kunnen verkondigen, gebeurde dat niet dank zij maar ondanks alle belemmeringen en moeilijkheden die mij in de weg werden gelegd. En daarin stond ik geenszins alleen. De wereld heeft altijd moedige figuren gekend, die ondanks vervolging en smaad hebben gevochten voor het recht op onbeperkte vrijheid van meningsuiting. Amerika kan erop bogen dat een groot aantal van haar kinderen zich bij deze strijd allerminst in de achterhoede heeft bevonden. Walt Whitman, Henry David Thoreau, Voltairine de Cleyre (een van Amerika's grootste anarchisten), Moses Harman (voorvechter van de sexuele bevrijding van de vrouw), Horace Traubel (zoete zanger van vrijheidsliederen) en talloze andere dappere lieden zijn trouw gebleven aan hun ideaal van een nieuwe samenleving zonder enige vorm van dwang, en hebben zich als zodanig uitgesproken. De prijs die zij daarvoor hebben moeten betalen, was inderdaad hoog. De meeste gerieven die de maatschappij in petto heeft voor bekwame en getalenteerde mensen, als zij zich althans naar haar willen voegen, werden hun ontzegd. Maar hoe hoog de prijs ook was, hun levens waren heel wat rijker dan die van de grote meute. Ook ik voel me mateloos verrijkt. Maar dat is te danken aan het feit dat ik het anarchisme heb ontdekt, dat mij meer dan wat ook heeft gesterkt in mijn overtuiging dat iedere vorm van gezag de mens in zijn groei belemmert, omdat hij zich alleen in volle vrijheid ontplooien kan.

Van alle bestaande filosofieën beschouw ik het anarchisme als de mooiste en meest praktische; het laat de mens niet alleen in zijn individuele ontplooiing aan bod komen, maar ook als maatschappelijk wezen. Bovendien ben ik er zeker van dat het anarchisme veel te levenskrachtig is en te zeer verankerd ligt in de menselijke natuur om ooit uit de wereld te verdwijnen. Het is mijn stellige overtuiging dat dictatuur, hetzij van rechts, hetzij van links, nooit kan functioneren – dat ze nooit gefunctioneerd heeft, en dat de tijd dit opnieuw (zoals dat al eerder is gebeurd) zal uitwijzen. Als het falen der moderne dictatuur en autoritaire filosofieën zich duidelijker heeft geopenbaard en als zodanig door grote groepen mensen is onderkend, zal het anarchisme zijn kracht bewijzen. Zo bekeken is een opleving van de anarchistische ideeën in de nabije toekomst zeer waarschijnlijk. Als dit inderdaad gebeurt en de juiste uitwerking heeft, geloof ik dat de mensheid eindelijk de

doolhof waarin zij nu is verdwaald, zal verlaten en zich op het pad van de vrijheid zal begeven naar een gezonde en nieuwe toekomst.

Veel mensen geloven niet dat zo'n nieuw begin mogelijk is; ze beweren dat de menselijke natuur onveranderbaar is. Deze lieden hebben echter hoegenaamd niets geleerd. Ze hebben in elk geval geen flauw benul van de vorderingen die gemaakt zijn op het gebied van de sociologie en de psychologie, die onomstotelijk vaststellen dat de menselijke natuur kneedbaar is en veranderd kan worden. De menselijke natuur is allerminst een vast gegeven. Ze is veeleer veranderlijk en reageert op nieuwe omstandigheden. Als bijvoorbeeld het zogenaamde instinct tot zelfbehoud net zo fundamenteel zou zijn als verondersteld wordt, dan zouden oorlogen, alsmede alle andere gevaarlijke en riskante bezigheden, al lang zijn afgeschaft.

Ik wil er hier meteen op wijzen dat er voor deze nieuwe samenleving die de anarchisten voor ogen staat, niet eens zulke ingrijpende veranderingen hoeven plaats te vinden als over het algemeen wordt verondersteld. Ik geloof dat de bestaande situatie voldoende mogelijkheden biedt, zodra maar eenmaal alle onnatuurlijke onderdrukking en ongelijkheid en het georganiseerde gezag en geweld waarmee deze in stand worden gehouden, uit de weg zijn geruimd.

Als de menselijke natuur veranderbaar is, zo beweren sommige mensen ook, dan zou de vrijheidsliefde wellicht uit het mensenhart verdreven kunnen worden. Vrijheidsliefde is echter een universele menselijke eigenschap en geen enkele tiran is er tot dusverre in geslaagd haar uit te roeien. Sommige moderne dictators zullen het zeker proberen, en zijn daar ook al daadwerkelijk mee bezig met alle tot hun beschikking staande wrede middelen. Maar zelfs als ze lang genoeg aan de macht zouden blijven om hun plannen uit te voeren – wat nauwelijks aannemelijk is – dan restten er nog andere problemen. Zo zou bijvoorbeeld het volk dat de dictator op deze wijze probeert af te richten, afgesneden moeten worden van alle tradities in zijn geschiedenis die het aan de voordelen van de vrijheid zouden kunnen herinneren. Ieder contact met andere volken die het op libertaire ideeën zouden kunnen brengen, zou onmogelijk gemaakt moeten worden. Het feit alleen al dat de mens een zelfbewustzijn heeft en weet dat hij zich onderscheidt van andere mensen, doet in hem de drang ontstaan om in vrijheid te kunnen handelen. Het verlangen naar vrijheid en zelfontplooiing is een zeer fundamentele en belangrijke eigenschap van de mens.

Zoals gebruikelijk wanneer mensen lastige feiten niet onder ogen

willen zien, wordt dikwijls beweerd dat de doorsnee mens niet vrij wil zijn; dat vrijheidsliefde slechts door zeer weinigen wordt gevoeld; dat het Amerikaanse volk er bijvoorbeeld niet naar taalt. Dat het Amerikaanse volk echter niet geheel verstoken is van vrijheidsliefde, is gebleken uit zijn verzet tegen de laatste wet op het drankverbod; dat verzet was zo doeltreffend dat zelfs de politici uiteindelijk gehoor moesten geven aan de volkswil en het amendement introkken. Als het Amerikaanse volk even vastberaden zou zijn in zaken van meer gewicht, zou er al heel wat meer bereikt zijn. Het Amerikaanse volk begint echter pas sinds kort open te staan voor progressieve ideeën. Dit vloeit voort uit de historische ontwikkeling van het land. De opkomst van het kapitalisme en een zeer grote staatsmacht zijn in Amerika per slot van rekening nog van recente datum. Veel mensen wanen zich dom genoeg nog in de pionierstijd, toen succes nog makkelijk te bereiken was en de mogelijkheden veel talrijker waren dan nu; toen het er nog niet naar uitzag dat de economische positie van het individu zo hopeloos en weinig flexibel zou worden.

Niettemin heeft de doorsnee Amerikaan nog steeds niet afgerekend met deze achterhaalde ideeën, en hij blijft ervan overtuigd dat de situatie zich alsnog ten goede zal keren. Maar ik zie niet in waarom de maatschappij, omdat het een aantal mensen aan persoonlijkheid en het vermogen om zelfstandig na te denken ontbreekt, een speciale kuur zou moeten ondergaan om hen te hervormen. Ik blijf erbij dat vrijheid, werkelijke vrijheid, een vrijere en flexibeler samenleving, de beste basis is voor de ontplooiing van het individu.

Ik geef graag toe dat sommige mensen in verzet tegen de bestaande orde tot grote hoogte groeien. Ik weet maar al te goed dat mijn eigen ontwikkeling zich grotendeels in verzet heeft voltrokken. Maar ik vind het belachelijk daaruit te concluderen dat maatschappelijke misstanden in stand gehouden moeten worden om het verzet ertegen noodzakelijk te maken. Zo'n bewering komt op hetzelfde neer als de oude religieuze idee der reiniging. Het getuigt wel van zeer weinig fantasie wanneer men veronderstelt dat iemand met uitzonderlijke kwaliteiten zich slechts op één manier zou kunnen ontwikkelen. Het is heel aannemelijk dat iemand wiens ontwikkeling zich nu in verzet tegen het huidige systeem heeft voltrokken, zich onder andere maatschappelijke omstandigheden in de kunst, in de wetenschap of op andere creatieve en intellectuele terreinen had kunnen ontplooien.

III.

Nu wil ik niet beweren dat de triomf van mijn ideeën alle mogelijke problemen voor altijd uit de wereld zou bannen. Ik geloof echter dat het wegnemen van de huidige onnatuurlijke obstakels die de vooruitgang tegenhouden, de weg vrij zou maken voor nieuwe verworvenheden en levensvreugde. De natuur en onze complexen zullen ons vast en zeker nog genoeg ellende en moeilijkheden blijven bezorgen. Moet al het nodeloze leed dat ons huidige maatschappelijke bestel veroorzaakt dan soms voortduren vanwege de waanidee dat de mens erdoor gesterkt zou worden, terwijl de gebroken harten en vertrapte levens om ons heen die idee dagelijks logenstraffen?

Degenen die zich het meest bezorgd maken over de verwekelijking van de mens in een vrije samenleving, zijn veelal zelf welvarende lieden. Men zal een hongerlijder er niet gemakkelijk van kunnen overtuigen dat zijn karakter geruïneerd zou worden door een overvloed aan voedsel. Voor wat betreft de ontplooiing van het individu in de samenleving die mij voor ogen staat, geloof ik dat er in een toestand van vrijheid en overvloed ongekende bronnen van persoonlijke ondernemingslust zouden vrijkomen. Aangezien de mens van nature nieuwsgierig is en belangstelling heeft voor de wereld om hem heen, kan men er gerust op zijn dat hij zich op alle mogelijke gebieden zou gaan ontplooien.

Natuurlijk is het voor mensen die zich niet kunnen losmaken van de huidige situatie, ondenkbaar dat het winstprincipe als stimulans vervangen zou kunnen worden door een andere prikkel die mensen ertoe zou aanzetten zich ten volle in te zetten. Het valt inderdaad niet te ontkennen dat profijt en winst in ons huidige systeem belangrijke factoren zijn. Dat moet ook wel. Zelfs de rijken voelen zich niet veilig. Dat wil zeggen, ze willen verdedigen wat ze hebben en hun positie versterken. Profijt en winst hangen echter samen met veel dieper liggende motieven. Het is een geldzuchtige figuur niet alleen te doen om kleren en behuizing; hij werkt door om zijn status te vestigen – om prestige te krijgen en bewondering af te dwingen bij zijn medemensen. Onder andere en rechtvaardiger omstandigheden zouden deze dieper liggende motieven voor betere doeleinden gebruikt kunnen worden; het winstmotief, dat slechts een afgeleide is van deze diepere motieven, zou dan wegvallen. Zelfs nu worden wetenschappers, uitvinders, dichters en kunstenaars niet primair gedreven door overwegingen van financiële aard. Hun scheppingsdrang is de belangrijkste drijfkracht in hun leven. Dat deze drang ontbreekt bij de

arbeidersmassa is helemaal niet verbazingwekkend, want hun werk wordt gekenmerkt door een dodelijke sleur. Hun werk, dat op geen enkele manier verband houdt met hun privé-leven of -behoeften, verrichten zij in de afgrijselijkste omgeving, op bevel van lieden die kunnen beslissen over leven en dood van de massa's. Waarom zouden zij zich geroepen voelen om meer te doen dan strikt noodzakelijk is om hun ellendige bestaan voort te slepen?

Wanneer het gaat om kunst, wetenschap, literatuur en al die andere zaken die verondersteld worden tamelijk ver af te staan van ons dagelijks leven, staan we open voor onderzoek, experimenten en vernieuwing. Ons traditionele ontzag voor het gezag is echter zo groot, dat de meeste mensen bevangen worden door een irrationele angst wanneer het gaat om een experiment dat hun persoonlijk leven betreft. Het is echter wel zeker dat er op maatschappelijk gebied nog meer behoefte bestaat aan experimenten dan op wetenschappelijk gebied. Men moet dan ook hopen dat de mensheid, of een deel ervan, in de niet al te verre toekomst de kans zal krijgen zich te ontplooien in een situatie die qua vrijheid overeenkomt met het eerste stadium van een anarchistische samenleving. Wie in vrijheid gelooft, gaat ervan uit dat mensen in staat zijn samen te werken. Ook nu al doen ze dat in verbazingwekkende mate, want anders was een georganiseerde maatschappij als de onze niet mogelijk. Zodra al die instellingen waarmee de mensen elkaar schade kunnen berokkenen, zoals het privé-bezit, zijn afgeschaft en er een einde is gemaakt aan de verheerlijking van het gezag, zullen de mensen spontaan en onherroepelijk gaan samenwerken en niets liever willen dan een bijdrage leveren aan de verhoging van het maatschappelijk welzijn.

Alleen het anarchisme benadrukt het belang van het individu, van zijn mogelijkheden en behoeften in een vrije samenleving. In plaats van hem voor te houden dat hij vol verering op de knieën moet vallen voor de gevestigde instellingen, moet leven en sterven voor een paar abstracte ideeën, zijn hart moet breken en zijn leven moet laten bederven door taboes, zegt het anarchisme dat het individu het zwaartepunt van de maatschappij is – dat hij zelf moet nadenken, in vrijheid moet handelen en zich voluit ontplooien. Het is het streven van het anarchisme iedere mens op de hele wereld daartoe in staat te stellen. Wil de mens zich in volle vrijheid kunnen ontwikkelen, dan moet hij worden bevrijd van elke bemoeienis en onderdrukking door anderen. Vrijheid is dan ook de hoeksteen van de anarchistische filosofie. Deze vrijheid heeft natuurlijk niets te maken met dat 'kloeke individualisme' waarvan altijd zo hoog wordt opgegeven. Dat roofzuchtige indi-

vidualisme is in feite krachteloos en helemaal niet kloek. Bij de geringste bedreiging zoekt het dekking bij de staat en jammert om de bescherming van het leger, de vloot of een andere moorddadige instelling waarover het de beschikking heeft. Haar 'kloeke individualisme' is niet meer dan het zoveelste voorwendsel van de heersende klasse voor haar ongebreidelde economische en politieke afpersingspraktijken.

In weerwil van de huidige roep om een sterke man, een totalitaire staat of dictatuur van links, zijn mijn ideeën onwankelbaar gebleven. In feite ben ik door mijn persoonlijke ervaringen en de gebeurtenissen in de wereld door de jaren heen in mijn ideeën gesterkt. Ik zie geen reden om ze te veranderen, aangezien ik niet geloof dat een dictatoriaal regime er ooit in kan slagen onze maatschappelijke problemen op te lossen. Ik ben er nog steeds van overtuigd dat vrijheid de ziel van de vooruitgang is en in elke fase van ons leven van wezenlijk belang. Ik beschouw dit als een van de hoofdwetten van de sociale evolutie. Ik geloof in het individu en in het vermogen van vrije individuen om zich gezamenlijk in te zetten.

Het feit dat de anarchistische beweging, waarvoor ik zo lang heb gevochten, tot op zekere hoogte aan kracht heeft ingeboet en is overschaduwd door autoritaire en tirannieke filosofieën, vervult mij met zorg maar niet met wanhoop. Het lijkt mij een veelzeggend teken dat veel landen weigeren anarchisten toe te laten. Alle regeringen stellen zich op het standpunt dat linkse en rechtse partijen dan wel sociale veranderingen propageren maar het staatsgezag als zodanig niet verwerpen. Alleen het anarchisme breekt daarmee en roept op tot compromisloos verzet. Het anarchisme wordt op de lange termijn dus schadelijker geacht voor de bestaande orde dan alle andere maatschappelijke theorieën die nu om de macht schreeuwen.

Vanuit dit standpunt bezien geloof ik dat mijn leven en mijn werk succesvol zijn geweest. Wat gewoonlijk voor succes wordt aangezien – rijkdom, macht of maatschappelijk aanzien – beschouw ik als jammerlijke mislukkingen. Wanneer van iemand wordt gezegd dat hij 'het gemaakt heeft', wordt daarmee volgens mij bedoeld dat hij heeft afgedaan – zijn ontwikkeling is op dat punt gestopt. Ik heb er steeds naar gestreefd in beweging te blijven, te blijven groeien en niet te verstenen tot een beeld van zelfgenoegzaamheid.

Als ik mijn leven nog eens over zou moeten doen, zou ik, net als ieder ander, enige kleinigheden willen veranderen. Maar de belangrijke daden en keuzen in mijn leven zou ik nu precies zo

herhalen. Ik zou mij zeker met evenveel toewijding voor het anarchisme inzetten en evenzeer vertrouwen op zijn uiteindelijke triomf.

Brieven

Aan Dr. Magnus Hirschfeld
(Berlijn, maart 1923)

Geachte Dr. Hirschfeld[1],

Ik ben al een aantal jaren vertrouwd met uw belangrijke werkzaamheden op het gebied van de sexuologie. Met bewondering heb ik gezien hoe u zich hebt ingezet voor de rechten van mensen die, door hun geaardheid, geen sexuele bevrediging kunnen vinden op wat gewoonlijk de 'normale manier' wordt genoemd. En nu ik dan het genoegen heb gehad u persoonlijk te ontmoeten en uw werkzaamheden van naderbij te aanschouwen, ben ik nog meer onder de indruk van uw persoonlijkheid en de wilskracht waarmee u uw moeilijke taak volbrengt. Uw bereidwilligheid om mijn kritiek op het artikel van baron von Levetzow (*Jahrbuch* VII.I) over de vermeende homosexualiteit van Louise Michel[2] in uw tijdschrift op te nemen, bewijst – zo daar al een bewijs voor nodig was – dat u een scherp gevoel voor rechtvaardigheid bezit en het u om niets anders te doen is dan de waarheid te achterhalen. Daarvoor en voor de vakkundige en heldhaftige wijze waarop u onwe-

1. Magnus Hirschfeld (1868-1935), Duits sexuoloog; de eerste Duitse 'Sexualpolitiker', voorvechter van een massabeweging voor sexuele hervorming op rationalistisch-humanitaire grondslag; stichtte in 1897 het Wissenschaftlich-humanitäre Komitee, dat over de hele wereld opkwam voor de sociale en juridische rechten van homosexuelen; opende in 1919 het Institut für Sexualwissenschaft (later door de staat overgenomen), waarvan hij tot 1933, toen het door de nazi's werd opgeheven, de leider bleef; richtte in 1899 het *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen unter besonderer Berücksichtigung der Homosexualität* op. Deze brief verscheen, in een Duitse vertaling van de anarcho-syndicalist Rudolf Rocker, in de 23ste jaargang van dit blad.
2. Frans feministisch-anarchistisch revolutionaire (1830-1905), de 'Rode Maagd van de Commune'; probeerde, als lerares, op diverse scholen haar verlichte onderwijskundige ideeën in praktijk te brengen; streed mee op de barricaden van de Parijse Commune in 1871, en werd, te zamen met vele andere communards, in 1873 naar de toenmalige Franse strafkolonie Nieuw Caledonië verbannen; vrijgekomen bij de algemene amnestie in 1880, waarna ze wegens opruiende activiteiten nogmaals twee, kortere, gevangenisstraffen kreeg; schreef gedichten, toneelstukken, theoretische artikelen en een autobiografie.

tendheid en schijnheiligheid bestrijdt ter wille van kennis en menselijkheid, wil ik u bedanken.

Graag zou ik, alvorens nader in te gaan op Levetzows artikel, het volgende willen opmerken. De behoefte om de onrechtmatigheid van Levetzows beweringen uiteen te zetten wordt mij niet ingegeven door vooroordelen jegens homosexualiteit als zodanig of een afkeer van homosexuelen. Als Louise Michel tegenover degenen die haar hebben gekend en van haar hielden, ooit blijk had gegeven van een dergelijke geaardheid, dan zou ik de laatste zijn om haar van dat 'stigma' te willen zuiveren. Sterker nog, ik vind het een tragische zaak dat mensen die sexueel anders gericht zijn, moeten leven in een wereld waarin zo bitter weinig begrip is voor de homosexueel en waarin überhaupt zo'n grote onwetendheid bestaat omtrent de betekenis en het belang van de sexualiteit. Ik beschouw zulke mensen zeker niet als inferieur, minder zedelijk of minder in staat tot hogere gevoelens en daden. Minst van al zou ik het noodzakelijk achten mijn befaamde leermeesteres en kameraad Louise Michel te 'zuiveren' van de beschuldiging van homosexualiteit. Haar betekenis voor de mensheid, de bijdrage die zij heeft geleverd aan de bevrijdingsstrijd der verdrukten, is zo groot dat niets daar wat aan kan toe- of afdoen – van welke aard haar sexuele gerichtheid ook geweest mag zijn.

Jaren geleden, toen ik nog niets afwist van sexuologie en mijn bekendheid met homosexuelen zich beperkte tot een paar vrouwen die ik had ontmoet in de gevangenis, waarin ik mij vanwege mijn politieke overtuigingen bevond, heb ik mij al uitgesproken ter verdediging van Oscar Wilde. Als anarchist heb ik immer de zijde der verdrukten gekozen. De vervolging en veroordeling van Oscar Wilde waren voor mij een teken van de wrede onrechtvaardigheid en schijnheiligheid van dezelfde maatschappij die hem had verdoemd. Om die reden heb ik het voor hem opgenomen.

Later ging ik naar Europa, waar ik in aanraking kwam met de werken van Havelock Ellis[3], Krafft-Ebing[4], Carpenter[5] en vele anderen. Daardoor verkreeg ik een helderder inzicht in de misda-

3. Henry Havelock Ellis (1859-1939), Engels sexuoloog en essayist. [In een brief schreef EG hem naar aanleiding van dit artikel: 'Ik ben blij dat mijn artikel in Dr. Hirschfelds *Jahrbuch* over Louise Michel u beviel. Ik moet zeggen dat ik geschokt was toen ik een foto van die geweldige vrouw tussen de portretten van homosexuelen in Dr. Hirschfelds huis zag hangen. Ik was geschokt, niet omdat ik iets tegen homosexuelen heb, maar omdat ik wist dat de aan haar toegeschreven neigingen haar verre waren. Te meer daar Louise Michel voor mij een van de echte grote heiligen was, iemand die totaal niet werd gedreven door persoonlijke gevoelens en ver-

dige wijze waarop Oscar Wilde en zijns gelijken behandeld worden. Sindsdien heb ik mij in woord en geschrift ingezet voor diegenen die door de natuur bestemd zijn om een andere sexuele geaardheid en behoefte te hebben. Uw werken, geachte Doctor, hebben mijn inzicht in het uiterst gecompliceerde vraagstuk der sexuologie aanzienlijk vergroot, en ze hebben het mij mogelijk gemaakt de houding van mijn toehoorders wat te vermenselijken.

Uit dit alles moge het uw lezers duidelijk zijn dat ik geen enkel vooroordeel of ook maar enige weerzin koester jegens homosexuelen. Integendeel! Onder mijn vrienden zijn mannen en vrouwen die helemaal homosexueel dan wel bisexueel zijn. Qua intelligentie, capaciteiten, gevoeligheid en charme steken zij mijns inziens ver boven het gemiddelde uit. Ik ben zeer met hun lot begaan, want ik weet dat hun lijden groter en complexer is dan dat van de meeste mensen. Er bestaat echter onder homosexuelen één sterke neiging waartegen ik bezwaar moet aantekenen. En dat is hun poging om elke uitzonderlijke persoonlijkheid als een gevoelsgenoot aan te merken en karaktertrekken en kenmerken toe te schrijven die zij zelf bezitten.

Welnu, misschien is het een psychologisch gegeven dat vervolgde groeperingen altijd steun zoeken bij vooraanstaande persoonlijkheden. Ongelukkige mensen zoeken altijd gezelschap. Zo zijn joden er bijvoorbeeld toe geneigd bijna alle belangrijke mannen en vrouwen ter wereld ofwel een joodse afkomst ofwel joodse kenmerken toe te schrijven. Ieren doen hetzelfde. Hindoes zullen u vertellen dat hun beschaving de hoogste ter wereld is. Enzo-

langens.' (Goldman-archief, IISG) Evenals het artikel zelf, doen deze uitlatingen toch enigszins het vermoeden rijzen dat EG minder onbevooroordeeld was dan zij zelf meende; zo kan men zich afvragen of zij evenzeer 'geschokt' zou zijn geweest als de heilige Louise van heterosexualiteit 'beschuldigd' zou zijn. Een zinsnede aan het eind van dit artikel (p. 152): 'In Louise Michel is de nieuwe vrouw opgestaan – een vrouw die tot de meest heldhaftige daden in staat is en niettemin in haar hartstochten en liefdeleven vrouw blijft', maakt deze vraag des te dringender; vrouw-zijn betekende in EG's ogen kennelijk op z'n minst heterosexueel zijn – een opvatting die toch niet geheel 'onbevooroordeeld' genoemd kan worden. Hoe er bij iemand die 'totaal niet gedreven wordt door persoonlijke gevoelens en verlangens' überhaupt van 'hartstochten' en een 'liefdeleven' sprake kan zijn, is weer een andere kwestie.]

4. Richard von Krafft-Ebing (1840-1902), Duits psychiater, psychopatholoog.

5. Edward Carpenter (1844-1929), Engels schrijver; voorvechter van de Engelse homo-emancipatiebeweging.

voorts, enzovoorts. Bij politieke verschoppelingen ziet men deze neiging ook; socialisten beweren dat Walt Whitman en Oscar Wilde de theorieën van Marx aanhingen, terwijl vele anarchisten Nietzsche, Wagner, Ibsen en anderen als een hunner aanmerken. Natuurlijk gaat waarachtige grootheid steeds gepaard met veelzijdigheid; ik heb het echter altijd nogal aanmatigend gevonden om grote, creatieve persoonlijkheden mijn eigen ideeën toe te schrijven, tenzij hij of zij dat zelf met zoveel woorden heeft gezegd.

Als men geloof moet hechten aan de beweringen van veel homosexuelen, zou men moeten concluderen dat ware grootheid alleen binnen de categorie van sexueel geïnverteerde mensen aangetroffen kan worden. Vervolging leidt tot sektarisme; als gevolg hiervan wordt het gezichtsveld der betrokkenen vernauwd en zijn ze dikwijls niet tot een juiste beoordeling van andere mensen in staat. Ik heb de indruk dat de heer Levetzow nogal is behept met een overdosis homosexueel sektarisme. Daar komt dan nog bij dat hij er tamelijk gedateerde ideeën over vrouwen op na houdt. Hij ziet de vrouw als een wezen dat er door de natuur louter toe is bestemd de man te behagen, hem kinderen te baren en verder als huissloof te fungeren. Iedere vrouw die niet aan deze achterhaalde vereisten voldoet, wordt door de auteur onmiddellijk als homosexueel aangemerkt. Wanneer men de geestelijke en maatschappelijke activiteiten van de hedendaagse vrouw op elk gebied in aanmerking neemt, verdient deze conventionele kijk op de vrouw nauwelijks een moment overpeinzing. Desniettemin zal ik nader moeten ingaan op deze verouderde denkbeelden van de auteur van 'Louise Michel', al was het alleen maar om te laten zien tot welke absurde conclusies men kan komen als men uitgaat van een absurde vooronderstelling.

Mijn kritiek op Levetzow kan mij er echter niet van weerhouden hem een compliment te maken over zijn grote literaire gaven en zijn liefdevolle begrip voor deze grote persoonlijkheid. Ik voel me er zelfs enigszins schuldig over dat ik het artikel uit elkaar zal moeten rafelen. Het lijkt wel alsof ik zou willen proberen een grandioos portret in stukken te snijden, want Levetzows pentekening van Louise Michel is inderdaad een meesterwerk. En daarvoor zijn allen die deze fantastische vrouw hebben gekend en liefgehad, hem zeer veel dank verschuldigd. De waarheid gebiedt me echter mijn persoonlijke gevoelens uit te schakelen en me tot de feiten te bepalen.

Om de punten die in het artikel worden opgeworpen bevredigend te kunnen behandelen, zou het hier nog eens in zijn geheel, te zamen met mijn reactie afgedrukt moeten worden, of zou ik er op

z'n minst uitvoerig uit moeten citeren en vervolgens op ieder punt afzonderlijk dienen in te gaan. Dat zou echter te veel kostbare ruimte van uw *Jahrbuch* in beslag nemen. Ik zal me daarom beperken tot de belangrijkste punten die ten bewijze van Louise Michels homosexuele geaardheid worden aangevoerd.
Deze punten zijn:

1. Louise Michel was een buitengewoon begaafd kind; ze was zeer leergierig, had een grote belangstelling voor wetenschappelijke problemen en was een verwoed lezer.
2. In tegenstelling tot andere meisjes speelde ze niet met poppen maar met kikkers, kevers, muizen en andere levende dingen.
3. Louise Michel speelde het liefst met haar neefje (hieruit zou men trouwens even goed kunnen concluderen dat Louise een volkomen normaal meisje was, anders had ze wel meisjes als speelkameraad gekozen), klom graag in bomen, ondernam strooptochten, stoeide en zat al met al vol jongensachtige streken en kattekwaad.
4. Ze groeide op met een grote onverschilligheid over haar uiterlijk, had een gruwelijke hekel aan vrouwelijke kraagjes, corsetten, hoge hakken en zo meer; ze was vreselijk slordig op zichzelf en wanordelijk.
5. Louise Michel was buitengewoon moedig, kende geen angst, was op het roekeloze af en deed wat betreft het vermogen om lichamelijke pijn te verdragen, nauwelijks onder voor een man.
6. Afgezien van haar kameraden, was er geen man in haar leven. Ze werd daarentegen wel altijd omringd door 'hartstochtelijk beminde' vriendinnen.
7. Louise Michel hield zich veel bezig met wiskunde en muziek; ze hield van beeldhouwkunst en van Wagner, en deed talloze andere dingen die voor vrouwen ongebruikelijk waren.

De auteur wijst nadrukkelijk op Louise Michels hoekige figuur, op haar platte boezem en mannelijke gelaatstrekken. Kortom, hij voert ieder denkbaar argument aan om de mannelijkheid van Louise Michel aan te tonen; argumenten die sinds onheuglijke tijden door allerlei mannen tegen de vrouw gebruikt zijn wanneer zij zich uit haar positie van haremvrouw trachtte te ontworstelen en probeerde zich een aan de man gelijke plaats in de wereld te veroveren.[6] Laten we eens nagaan of er in al deze zogenaamde feiten enige waarheid schuilt.

6. Het is opmerkelijk dat EG in haar argumentatie wel de zwakheid van het door Levetzow gebruikte begrip 'mannelijkheid' tracht aan te tonen,

1. Voor wat betreft haar vroegrijpe belangstelling voor de diepere levensvraagstukken, het feit dat ze serieuze boeken las en wiskundige aanleg had, bevindt ze zich in het gezelschap van een niet onaanzienlijk aantal vrouwen; om er slechts enkele te noemen: Sonja Kovalevskaja [7], Marie Basjkirtsev en, recenter, Madame Curie. Kovalevskaja loste op achtjarige leeftijd al wiskundige problemen op en kon toen ze nog nauwelijks vijfentwintig jaar oud was al tot de grootste wiskundigen van haar tijd gerekend worden. Basjkirtsevs psychologisch inzicht in de haar omringende wereld ging veel dieper dan dat van de meeste mannen; op tienjarige leeftijd hield ze zich bezig met de studie der natuurwetenschappen, sociologie, literatuur, kunst en muziek en zij ontwikkelde zich tot een der markantste persoonlijkheden van haar tijd. Ook Madame Curie is zeer bekend [8], en niet alleen als hulpje van haar echtgenoot maar als een onafhankelijke wetenschappelijke autoriteit. En toch waren deze vrouwen, evenals een groot aantal andere, niet alleen niet homosexueel maar zelfs zeer vrouwelijk; deze vrouwelijkheid vormde in hoge mate de tragiek in hun leven, want de mannen die ze ontmoetten, konden niet bevroeden hoezeer deze vrouwen met heel hun wezen hunkerden naar de liefde en kameraadschap van een man. Zo werd het leven van Sonja Kovalevskaja eerst vergald door haar echtgenoot en later door een van haar landgenoten, voor wie zij een heftige hartstocht voelde maar die nooit het vuur vermoed heeft waardoor deze grote vrouw uit de negentiende eeuw werd verteerd. Basjkirtsev was in haar liefde voor de schilder Bastian la Paye hetzelfde lot beschoren. Ik heb er geen behoefte aan het privéleven van Madame Curie te bespreken. Ze zou dat waarschijnlijk als vrijpostig beschouwen; maar uit wat er van haar privé-leven bekend is, komt ze naar voren als een zeer vrouwelijke vrouw zonder enige homosexuele neiging.

2, 3. Ik weet zeker dat de heer Levetzow nog nooit gezonde, normale Amerikaanse meisjes heeft zien spelen. Anders zou hij hebben kunnen zien dat ze dikwijls stoeien, boompje klimmen, met kikkers, kevers en slangen spelen en allerlei 'jongensachtige' dingen doen; toch groeien deze meisjes op tot zeer wufte, bij uitstek vrouwelijke en dikwijls nutteloze vrouwen. Anderzijds zijn er

maar dat zij de eveneens discutabele link mannelijkheid/(vrouwelijke) homosexualiteit als zodanig helemaal niet ter discussie stelt.

7. Russisch wiskundige en romanschrijfster (1850-1891).

8. Dit belette echter EG noch Rudolf Rocker om hardnekkig Madame *Curré* te schrijven.

ook heel wat belangrijke Amerikaanse vrouwen die in hun jonge jaren erg jongensachtig waren en toch veel van mannen houden en liefdevolle moeders zijn, terwijl ze eveneens een belangrijke rol spelen in diverse organisaties die de maatschappij trachten te vermenselijken.

4. Louise Michel had de pest aan kraagjes en al die andere rekwisieten die horen bij die ongelukkige kasplant van onze verziekte maatschappij; ze zag er onverzorgd uit en was wanordelijk. Ook op dit punt moet ik Levetzow opheldering verschaffen. Vele vrouwen die met de schijnheiligheid van het verleden hebben afgerekend, hebben toch allerminst hun gevoel voor schoonheid verloren. In de meeste gevallen was hun protest tegen de opsmuk, de verspilling en stompzinnigheid van de hele santekraam die doorging voor de uitrusting van de gewone vrouw, terecht. Vanuit wetenschappelijk, sociologisch en ethisch standpunt bezien, hebben deze vrouwen betoogd dat hun kleren het teken van de slavernij van hun sekse waren; dat ze niet werkelijk vrij konden zijn zolang ze geen afstand deden van alles dat hun gekneveld hield. Moet men deze vrouwen daarom homosexueel noemen? Neen, zij zijn dat evenmin als Louise Michel het was. Louise, die haar hele leven in dienst heeft gesteld van de mensheid, die niet alleen voor haar eigen bestaan en dat van haar moeder moest vechten, maar zich steeds bevond in de voorste gelederen van de beweging die het grootste gedeelte van haar gedachten en al haar energie in beslag nam. Moest zij soms uren voor de spiegel staan, kleermakers uitbuiten en verkoopsters tarten in een ijdele poging de laatste mode te volgen? En moet ze als homosexueel worden beschouwd omdat ze zich praktisch kleedde en zeer weinig aandacht besteedde aan wat gewoonlijk de schoonheid van de vrouwelijke verschijning wordt genoemd? Werkelijk, als de auteur zijn bewering niet op overtuigender wijze kan staven, had hij zijn betoog maar beter helemaal achterwege kunnen laten.

5. Ik zal Louise Michel haar moed, roekeloosheid, onverschrokkenheid en uithoudingsvermogen zeker niet ontzeggen. Het zou echter niet billijk zijn al deze geweldige eigenschappen extra te benadrukken zonder melding te maken van de grote schare Russische vrouwen die zo'n belangrijke rol hebben gespeeld in de revolutionaire beweging van hun land. De heer Levetzow heeft klaarblijkelijk nog nooit van deze vrouwen gehoord; om er slechts een paar te noemen: Perovskaja, Helfmann, Figner, Bresjkovskaja, Kovalskaja, Volkenstein en, uit de latere periode, Spiridonova. Stuk voor stuk hebben deze vrouwen een heldhaftige bijdrage geleverd aan de grote revolutionaire strijd in Rusland.

Zij volbrachten de stoutmoedigste daden en zagen hun dood – of de nog grotere martelgang: Siberië en de *katorga* – met een glimlach op het gelaat tegemoet. En toch wilde Perovskaja liever samen met haar geliefde aan de galg sterven dan te vluchten naar een veilig onderkomen, hetgeen ze zonder veel moeite had kunnen doen. Volkenstein en Figner waren zo uitzonderlijk vrouwelijk dat het gebrek aan schoonheid en verfijning – de elementen die gewoonlijk het leven van fijngevoelige vrouwen bepalen – hun zwaarder viel dan de lichamelijke kwellingen van het gevangenisleven. Kovalskaja zette haar opstandige strijd voort gedurende alle jaren van haar gevangenschap – ongeveer tweeëntwintig jaar. Volkenstein en Figner kunnen qua uiterlijk tot de mooiste vrouwen gerekend worden en waren vrouwelijk in hun liefdesleven en vriendschappelijke relaties. Spiridonova werd aan de meest gruwelijke martelingen onderworpen – zo werd ze onder andere door twee dronken Russische officieren verkracht; op haar naakte lichaam werden brandende sigaren uitgedrukt, maar nooit gaf ze een kik. En toch is Spiridonova een fijn gebouwd en tenger persoontje, dat zielsveel van haar kameraad houdt en al met al zo kwetsbaar is als een bloem. Deze voorbeelden moeten voldoende zijn om een ieder die niet doordrenkt is van sectarisme of van achterhaalde opvattingen omtrent de vrouwelijke natuur, te overtuigen van het feit dat men uitgesproken vrouwelijk kan zijn en tegelijkertijd zeer rebels en strijdvaardig. Ik zou met gemak nog allerlei vrouwen uit alle landen en tijden kunnen opsommen die zij aan zij met de mannen gestaan hebben in de grote strijd voor menselijke rechtvaardigheid en voor hun eigen bevrijding; vrouwen die qua moed en durf zeker niet onderdeden voor hun mannelijke kameraden en toch geen zweem van mannelijkheid of homosexualiteit vertoonden.

Dit brengt me op de absurde conclusie die Levetzow trekt uit de grootse tragiek van de laatste ontmoeting tussen Dombrowski en Louise Michel op de barricaden. De opvattingen die de auteur er over vrouwen op na houdt, zijn dermate bekrompen dat hij niet kan begrijpen hoe deze twee mensen, in het aangezicht van de nederlaag van de zaak die hun dierbaarder was dan hun eigen leven, elkaar als kameraden tegemoet konden treden. Hij merkt op: 'Als Dombrowski de vrouw in Louise had ontwaard, zou hij haar wang hebben gestreeld; dat was echter niet het geval: hij strekte zijn beide handen uit en pakte de hare als een laatste vaarwel.' Het verbaast me dat een fijnzinnig man als Levetzow zich aan een dergelijke platvloersheid schuldig kan maken. Ik ben ervan overtuigd dat hij totaal geen weet heeft van de diepe banden

die bestaan hebben en nog steeds bestaan tussen mannen en vrouwen die betrokken zijn in de strijd voor een gemeenschappelijk ideaal. Zeer dikwijls zijn zij zich niet meer bewust van hun geslachtsverschil; ze zijn kameraden, tot ieder offer bereid. Wederom zou ik talloze mannen en vrouwen uit alle delen van de wereld kunnen noemen die door een dergelijke diepe kameraadschap met elkaar verbonden waren, maar de ruimte laat dat niet toe. Ik breng dit punt ook alleen maar te berde om de absurditeit van de door de auteur van 'Louise Michel' aangevoerde argumenten te onderstrepen.

6. Hier komen we bij het belangrijkste punt in de argumentatie van de auteur, namelijk dat er in het leven van Louise Michel nooit een man een belangrijke rol gespeeld zou hebben. De auteur vertelt dat Louise twee aanbidders afwees omdat ze zich – naar zijn mening – niet tot mannen voelde aangetrokken. Het is echter veelzeggend dat dit gebeurde toen ze twaalf en dertien jaar oud was, en dat de mannen in kwestie oud genoeg waren om haar vader te kunnen zijn; bovendien waren ze gekomen om haar te kopen. De heer Levetzow haalt zelf een gedeelte uit haar memoires aan waarin ze haar verontwaardiging over en weerzin tegen dergelijke mannen uitspreekt (*Jahrbuch* VII.I, p. 330):

'Alleen al de herinnering aan twee belachelijke figuren die, toen ik nog maar twaalf of dertien jaar oud was, bij mijn grootouders naar mijn hand kwamen dingen, zou voldoende zijn geweest om elke gedachte aan een huwelijk – zo ik die nog gehad had – voor altijd te verwerpen.

'De eerste kandidaat, een potsierlijk figuur, wilde zijn vermogen (dat hij bij ieder woord luid liet rammelen) delen met een overeenkomstig zijn eigen principes opgevoede vrouw; alles wat ik al had gelezen in aanmerking genomen, zou dat rijkelijk laat geweest zijn.

'De schoft! Hij zag eruit alsof hij een à twee eeuwen lang had geslapen en ons nu bij zijn ontwaken deze boodschap kwam mededelen.'

En ergens anders (p. 332) schrijft ze:

'En dan te bedenken dat er arme kinderen zijn die gedwongen worden zo'n oude krokodil te trouwen. Als men mij dat had aangedaan, dan weet ik: hij of ik, maar één van ons beiden zou het raam uitgevlogen zijn.'

Zoals elke vrouw die zichzelf respecteert, verafschuwde Louise Michel het idee van een huwelijk zonder liefde – 'een huwelijk zonder liefde heb ik altijd als prostitutie beschouwd' (p. 332). Maar in al haar geschriften heeft ze zich nergens uitgesproken

tegen de liefde zonder huwelijk. Noch was ze ooit de mening toegedaan dat een zo intieme en persoonlijke aangelegenheid als het liefdesleven van twee mensen van de daken geschreeuwd zou moeten worden. Dat blijkt wel uit het volgende:

Louise Michel had een liefdesrelatie met een leraar toen zij zelf nog vrij jong was en als onderwijzeres de kost verdiende. Later, toen ze was teruggekeerd uit Nieuw Caledonië, heeft ze een tijdlang samengeleefd met een van haar Belgische kameraden. En als Louise Michel niet meer van dergelijke relaties heeft gehad, dan was dat wellicht omdat, zoals ze zelf zei, haar ganse hart aan de Revolutie toebehoorde. Ja, dat was Louise's geliefde. Heel haar leven heeft ze aan die liefde gewijd. Mensen als Louise Michel kunnen eenvoudigweg geen persoonlijke liefde verdragen die op welke manier dan ook die ene grote hartstocht voor hun ideaal in de weg zou kunnen staan; Louise's hartstocht voor haar ideaal was het allersterkste element in haar leven; die heeft ze meegenomen in haar graf.

Het is waar dat ze een aantal vriendinnen had en dat ze van hen hield, echter niet op de door Levetzow gesuggereerde wijze. Veel moderne vrouwen in wier leven weinig persoonlijke liefde is, gaan kameraadschappelijke en toegewijde vriendschappen aan met leden van hun eigen geslacht, net zoals mannen dat doen. De reden daarvan is dat deze vrouwen bij hun eigen geslacht meer begrip kunnen vinden dan bij hun mannelijke leeftijdgenoten. Het is een onmiskenbaar feit dat de moderne man nog steeds zeer veel weg heeft van zijn stamvader Adam, en in zijn gedrag tegenover vrouwen niet veel verschilt van de doorsnee man. De vrouw stelt zich daarentegen niet meer tevreden met enkel de minnaar; ze verlangt begrip, kameraadschap, ze wil behandeld worden als een menselijk wezen en niet enkel als een sexobject. Omdat ze dat niet altijd in een man kan vinden, wendt ze zich tot haar eigen zusters. En juist *omdat het sexuele tussen hen geen rol speelt*, kunnen ze elkaar beter begrijpen. Met andere woorden, niet doordat ze homosexueel geaard was voelde Louise Michel zich tot haar vriendinnen aangetrokken, maar doordat ze een echte vrouw was en behoefte had aan de kameraadschap van vrouwen. Dat blijkt ook uit haar moederinstinct. Ze was dol op kinderen en ontfermde zich over ieder dakloos kind dat ze tegenkwam; het was haar moederlijke liefde die haar ertoe bracht Charlotte Vauwell in huis te nemen en groot te brengen en haar eigen schamele inkomen met haar te delen. Nimmer was Charlotte echter Louise Michels geliefde, zelfs niet in geestelijke zin. Feit is dat Louise haar toewijding aan Charlotte duur heeft moeten betalen. Samen met haar

broer heeft Charlotte de laatste jaren van Louise Michel zeer ongelukkig gemaakt. Ze behandelden haar bijna als een gevangene, lieten haar geen ogenblik alleen om haar vrienden te ontvangen of te bezoeken. Charlotte opende Louise's post en hield haar voortdurend in de gaten. De reden daarvan was dat zowel Charlotte als haar broer van Louise Michels geld leefden en doodsbang waren dat iemand anders baat zou hebben van Louises grote vrijgevigheid. Het is zonder meer bespottelijk om Charlotte Vauwell als geliefde van Louise Michel te noemen.

7. Als blijk van homosexuele geaardheid wordt voorts het feit te berde gebracht dat Louise Michel van beeldhouwkunst hield en erg gesteld was op Wagners muziek; Levetzow is namelijk de mening toegedaan dat geen enkele vrouw artistiek of muzikaal begaafd is. Hij geeft weliswaar minzaam toe dat de Frans-Scandinavische Francisca Holmés een belangrijk componiste was; maar daar voegt hij snel aan toe dat ze er, te oordelen naar haar portret, mannelijk uitzag. Ik geloof werkelijk niet dat het nodig is verder op dit argument in te gaan. Het feit dat er tot dusverre maar weinig vrouwelijke componisten zijn geweest, betekent toch helemaal niet dat deze vrouwen homosexueel waren. Ze moeten eenvoudigweg beschouwd worden als pioniers op een gebied dat tot nog toe slechts door weinig vrouwen betreden is. Wat Wagner betreft, het is een feit dat zijn muziek meer door vrouwen dan door mannen wordt beluisterd en begrepen. Dat valt wellicht terug te voeren op het feit dat de elementaire, onbelemmerde geest die uit Wagners muziek spreekt, door de vrouw wordt ervaren als een bevrijdende kracht voor haar opgekropte, onderdrukte en verholen zieleroerselen. Het hoeft nauwelijks beklemtoond te worden dat vrouwen niet alleen in staat zijn om beeldhouwkunst te waarderen, maar dat er tevens een vrij groot aantal niet onverdienstelijke beeldhouwsters is.

Op één punt ben ik het wel met Levetzow eens: en wel als hij zegt dat Louise Michel zo diep verbonden was met het anarchisme dat men, om haar persoonlijkheid en gecompliceerde natuur geheel te kunnen doorgronden, ook haar sociale filosofie moet bespreken. Maar, zoals hij zelf zegt, het *Jahrbuch* is daar niet de juiste plaats voor. Afgezien daarvan geloof ik niet dat Levetzow de aangewezen persoon zou zijn voor een analyse van het anarchisme, aangezien hij er hoegenaamd niets van af blijkt te weten. Hoe valt anders zijn bewering te verklaren dat 'de geschiedenis van het anarchisme duidelijk lijkt aan te tonen dat er op z'n minst een groot percentage tirannenbloed voor nodig is om een ware anarchist voort te brengen'. Een dergelijke bewering is niet alleen een

belediging voor de intelligentie van de lezers van het Jahrbuch, maar ook voor de nagedachtenis van Louise Michel!

Ik heb Louise Michel een aantal jaren gekend. Lang voor ik haar ontmoette, was ik echter al bekend met haar ideeën en wist ik welke prijs ze had moeten betalen in de strijd voor haar ideaal. Haar kracht, haar martelaarschap en bovenal haar grenzeloze liefde voor de mensheid, waren mij een zuiverende, lichtende vlam. Ik ontmoette haar voor de eerste maal in 1896. Ik heb haar toen dikwijls gezien en zij vertelde mij de geschiedenis van de heroïsche strijd van de Parijse Commune. Over zichzelf en haar persoonlijke aandeel in die strijd zei ze nooit een woord.

Ik ontmoette haar wederom in 1899, eveneens in Londen, en een jaar later in Parijs, toen ze voor het eerst sinds jaren weer in Frankrijk terug mocht komen. In deze beide perioden was ik de gelegenheid veel in haar gezelschap te verkeren en enkele fragmenten van haar leven te horen, aangezien ik van plan was haar biografie te schrijven. Ze was echter ongehoord zwijgzaam over alles wat haar persoonlijk betrof en had er een hekel aan over haar eigen leven te praten. Zodra ze over andere mensen kwam te spreken, leefde ze echter op en straalde haar gezicht als werd het door een goddelijk vuur omgloord. Bijvoorbeeld als ze het had over de kameraden die ze verpleegde en verzorgde in Nieuw Caledonië, of over dieren. Want Louise Michel had van nature een grote liefde voor dieren. Het kleine huisje waar ze in London in woonde, was een complete dierentuin van zwerfkatten en -honden die ze 's nachts op weg naar huis oppikte. Met name haar liefde voor katten kan allesbehalve mannelijk worden genoemd. De heer Levetzow vertelt ons hoe Louise, toen ze op de barricaden stond en omringd werd door kanonnen, een katje redde dat zich vol angst tegen een muur had aangedrukt. Vastberaden snelde Louise de weg over en bracht het diertje in veiligheid. De mán die in tijden van gevaar zoiets zou doen, moet nog geboren worden. Ik wil niet beweren dat hij in zo'n situatie niet een kind of een hond zou redden, maar hij zou zijn leven zeker niet voor een kat op het spel zetten.

Die zogenaamd mannelijke Louise Michel, die zo slordig was en er niet eens behoorlijk uit kon zien, die kortom niet huishoudelijk was aangelegd, leerde desniettemin in Nieuw Caledonië breien, verstellen, wassen en koken voor haar kameraden en als ze ziek waren, verpleegde ze hen met alle tederheid van haar grote moederhart, en ze sprak hun moed in als de verschrikkelijke omstandigheden waaronder zij moesten leven hun te machtig werden. Ook wanneer de auteur spreekt van 'mannelijke gelaatstrekken'

en een 'mannelijke stem', vergist hij zich. Ik heb haar horen spreken toen ze zesenzestig jaar oud was; haar stem was een prachtige contra-alt, diep en melodieus, die rechtstreeks tot het hart van haar toehoorders sprak. Bovendien wist ze de dingen op zeer eenvoudige manier te zeggen, wat haar woorden een grote overtuigingskracht gaf. Uit wat Levetzow over haar gezicht zegt, blijkt dat hij Louise nooit heeft zien lachen. Had hij dat wel gedaan, dan zou hij niet meer een man in haar gezien hebben. Wie Louise na stonden, weten wat een magische kracht haar glimlach en prachtige ogen uitstraalden.

Ik herinner me vooral één heerlijke avond in Parijs. Anarchistische vrienden hadden een klein dineetje voor Louise georganiseerd en ook mij uitgenodigd. Zoals gewoonlijk was Louise in het zwart gekleed, met als enige versiering een kraagje en manchetten van wit kant. Haar gezicht bloosde als de rozen die op de tafel stonden en werd omkranst door haar krullende, zilveren haar. Ze straalde van vreugde om in de stad van haar dromen en strijd terug te kunnen zijn, omringd door intieme kameraden. Ze was spraakzamer dan ooit, bereid ons een blik in haar ziel te gunnen. Geen moment gaf Louise ook maar enigszins blijk van mannelijke trekken of homosexuele geaardheid. Ik weet zeker dat het me niet ontgaan zou zijn als er van iets dergelijks in Louise Michel sprake was geweest, want, zoals ik al aan het begin van mijn artikel heb opgemerkt, ik heb de beste literatuur over homosexualiteit bestudeerd en veel homosexuelen gekend en ik kan homosexuele neigingen altijd gemakkelijk bij mensen ontwaren. Daar was echter geen spoor van te bekennen bij Louise Michel.

Onder de vrienden van Louise Michel bevonden zich veel vooraanstaande mannen – Peter Kropotkin, Errico Malatesta, Charles Malato, Rudolf Rocker, Elisée Reclus, Sébastien Faure en anderen. Sommigen van hen stonden haar zeer na en zagen haar vrijwel dagelijks. Als er bij Louise werkelijk van homosexuele neigingen sprake was geweest, dan zouden zij dat zeker gemerkt hebben; het zou zeker bekend zijn geweest bij haar kameraden. Nog onlangs heb ik met mijn vriend en kameraad Rudolf Rocker gesproken over de door Levetzow getrokken conclusies. Ook hij verzekerde me dat geen van Louise Michels intieme vrienden bij haar ooit enige homosexuele neiging had bespeurd. In het voorbijgaan zou ik erop willen wijzen dat Rudolf Rocker, net als ikzelf, volkomen onbevooroordeeld staat tegenover homosexuelen. Onze enige wens is Louise Michel te laten zien zoals ze werkelijk was – een uitzonderlijke vrouw, een grote geest en een fijnzinnig mens. Ze vertegenwoordigde een nieuw soort vrouw, die toch

zo oud als de mensheid, zo wijs als de tijd is en doordrongen van een alomvattende en alles begrijpende liefde voor de mensheid. Zij was, kortom, een volledige vrouw, bevrijd van de vooroordelen en tradities die de vrouw eeuwenlang gekneveld hebben en haar tot een positie van huissloof en sexobject verdoemd hebben. In Louise Michel is de nieuwe vrouw opgestaan – een vrouw die tot de meest heldhaftige daden in staat is en niettemin in haar hartstochten en liefdeleven vrouw blijft.

Geachte Dr. Hirschfeld, ik heb getracht de beweringen van baron von Levetzow op zo bondig mogelijke wijze aan een kritische analyse te onderwerpen. U zult het zeker met me eens zijn dat het onderzoek inzake homosexualiteit noch de homosexuelen zelf ook maar enigszins gebaat zouden kunnen zijn bij een valse weergave van de feiten. Dat heeft mij ertoe gebracht de misvattingen in het artikel te weerspreken; van andere overwegingen is daarbij geen sprake geweest. Ik hoop dat u mijn kritiek overtuigend vindt en dat u niet slechts mijn antwoord in uw tijdschrift afdrukt, zoals u zo vriendelijk hebt aangeboden, maar tevens de afbeelding van Louise Michel uit uw galerij van homosexuelen zult verwijderen.

Hoogachtend.

Aan Max Nettlau
(St. Tropez, 9 maart 1929)

Beste Kameraad[9],

Het doet me plezier dat u zo enthousiast bent over mijn gewoonte brieven te laten circuleren. Soms denk ik dat het niet eerlijk is tegenover de mensen aan wie ik schrijf om mijn brieven aan hen de hele wereld rond te sturen, maar het is de enige manier waarop ik mijn enorme correspondentie kan bijhouden. Als ik elke brief afzonderlijk zou moeten afhandelen, zou ik nooit aan mijn andere werk toekomen. Ik ben blij dat het uw goedkeuring kan wegdragen, maar ik geloof niet zozeer dat het een originele werkwijze is. Ik weet zeker dat andere mensen die evenzeer als ik worden overstelpt met brieven, dikwijls hetzelfde gedaan hebben.

Uw levendige beschrijving van de ellendige situatie in Wenen als gevolg van de extreme kou, gaf me een beschaamd gevoel over mijn geklaag over de kleine ongemakken waarmee wij hier te maken hebben. Mijn enige verontschuldiging is dat mensen die in het zuiden wonen, niet zijn ingesteld op strenge winters. U zoudt zich hebben vermaakt als u had gezien hoe bang de mensen hier waren toen ze de sneeuw zagen. Ze dachten dat het met de wereld gedaan was. Onze huishoudster bleef twee dagen weg omdat ze bang was haar nek te breken wanneer ze door de sneeuw liep! Ondanks walmende kachels en bevroren leidingen hebben we ons dus ook nog wel vermaakt. Bij u daarentegen was het niets dan ellende. Ik hoop dat de situatie in Wenen inmiddels is verbeterd en dat de lente gauw bij u zal aanbreken.

Uw afkeer van de goedkope sensatiezucht in Amerika is zeker terecht. Weldenkende Amerikanen hebben zelf ook een grote hekel aan deze typisch Amerikaanse karaktertrek; de moeilijkheid met jullie Europeanen is echter dat jullie de andere kant van de Amerikanen absoluut niet kennen. Iedere willekeurige Europeaan weet te vertellen dat Amerikanen alleen maar in geld geïnteresseerd zijn, dat ze luidruchtig en platvloers zijn en vol praatjes zitten. Dat is allemaal waar, maar ik kan u zeggen dat dit volk ook nog andere eigenschappen heeft. Ik streel me met de gedachte dat ik meer dan u in staat ben de positievere trekken van de Amerika-

9. Max Nettlau (1865-1944); historicus van het anarchisme; publicist.

nen te beoordelen. Ik heb er lange tijd gewoond en het land in zijn volle lengte en breedte doorgereisd en nauw contact gehad met Amerikanen van elk slag en soort.

Het zal u vast verbazen uit mijn mond te horen dat de Verenigde Staten en Rusland vandaag de dag de enige hoopgevende landen zijn. Natuurlijk hebben zij totaal verschillende mogelijkheden. Rusland probeert het leed en de honger waarmee de revolutie gepaard is gegaan, te overwinnen; het is op zoek naar zichzelf. Dat ligt bij Amerika natuurlijk heel anders, maar ook Amerika is op zoek naar zichzelf. Het heeft de toppen van materieel succes bereikt, tot dusverre ten koste van de diepere geestelijke waarden; niettemin is er sprake van een streven in die richting, een streven dat steeds meer aan stuwkracht zal winnen. Alleen al het feit dat er in Amerika nu zulke enorme ontwikkelingen in wetenschap en kunst plaatsvinden, dat men zich scherper bewust wordt van de misstanden en een dieper besef krijgt van de economische strijd van de grote massa, bewijst dat niet alle Amerikanen sensatiebelust en ultra-materialistisch zijn. Amerika is tenslotte een jong land, dat nog alle kenmerken van de jeugd vertoont. Maar het feit dat jonge mensen dikwijls wreed en gevoelloos zijn, hoeft nog niet te betekenen dat ze niet de kiem van fijnzinniger kwaliteiten in zich dragen, die in een later stadium tot ontwikkeling kunnen komen.

Ik kan u verzekeren, beste kameraad, dat niemand strenger is geweest in zijn oordeel over de harteloosheid en onrechtvaardigheid in Amerika, maar tegelijkertijd kan ik mijn ogen niet sluiten voor alle goede dingen. U schijnt zich met name te ergeren aan de oppervlakkigheid van de Amerikaanse vrouw. Velen van hen zijn inderdaad oppervlakkig. Jammer genoeg kent u echter niet veel Amerikaanse vrouwen – anders zoudt u wel beseffen hoe generaliserend zo'n uitspraak is. Feit is dat de Amerikaanse vrouw zich vandaag de dag meer dan andere vrouwen waarmaakt als een zelfstandig individu, niet alleen door haar onafhankelijkheid, maar ook door haar verlangen zich op creatief terrein te ontplooien. Ik geloof helemaal niet dat vrouwen op dat gebied momenteel zoveel bijzonders doen, maar ze nemen in elk geval geen genoegen met het grauwe bestaan van hun moeders, en ze zijn de voorloopsters van een nieuwe cultuur in de Verenigde Staten.

En ook al zou de moderne vrouw dan op uiterlijkheden gericht zijn – dat lijkt mij nog geen reden om de klok een halve eeuw terug te zetten, toen vrouwen leefden en stierven in de keuken en achter de wastobbe. U zult het me hopelijk niet kwalijk nemen,

beste kameraad, wanneer ik zeg dat uw denkbeelden over de moderne vrouw mij allerminst verbazen. Wat dat betreft verschilt u niet van alle andere Duitsers en Oostenrijkers die ik heb gekend. In mijn hele leven ben ik slechts twee Duitsers tegengekomen die hadden afgerekend met hun mannelijke vooroordelen – Rudolf Rocker en Max Baginski. Alle andere maakten zich, hoe radicaal ze verder ook waren, kwaad over de pogingen van de moderne vrouw om haar ketenen te breken.

Ik geef graag toe dat de moeders van weleer zeer toegewijd en tot grote liefde en zelfopoffering in staat waren. Maar voor een deel berust ons beeld daarvan waarschijnlijk ook op dichterlijke vrijheid of sentimentele overdrijving. In de meeste gevallen verwenden die moeders hun kinderen door ze te veel liefde te geven, of maakten ze hun het leven zuur door ze te weinig liefde te geven. Toch is het, zoals u zegt, soms allemaal heel mooi geweest. Maar dat wil nog niet zeggen dat ze wisten wat liefde werkelijk betekent. U zult me wel een barbaar vinden als ik zeg dat in de liefde – tussen man en vrouw of tussen ouder en kind – het geluk van de geliefde het zwaarst moet wegen. Helaas heeft bij de traditionele moederliefde steevast datgene wat de ouders voor het welzijn van hun kinderen goed achtten het zwaarst gewogen, en in negen van de tien gevallen bleek dat hun echte geluk juist het meest in de weg te staan. De meeste ouders zijn er al niet eens in geslaagd de lichamelijke ontwikkeling van hun kinderen goed te begeleiden – om over de geestelijke ontwikkeling nog maar te zwijgen, daar zou ik een boek over kunnen volschrijven. Talloze jonge levens zijn verpest door gebrek aan begrip van de kant van de ouders. Ik zie eerlijk gezegd niet in wat er voor goeds steekt in dat soort liefde.

U steekt de loftrompet over de Spaanse moeder en de vooroorlogse Duitse moeder. Lieve hemel, in hoeverre heeft die liefde hun kroost gevrijwaard voor de macht van Kerk en staat, voor oorlog en vernietiging? Is het niet zo dat zulke moeders de steunpilaren zijn van al die instellingen waartegen wij strijden? Vraag het maar aan de Spaanse priester – hij weet het. Vraag het maar aan de militaire kliek – ze zullen het beamen. U weet het zelf trouwens ook drommels goed; u weet best dat de vrouwen zich tijdens de laatste oorlog nog bloeddorstiger betoonden dan de mannen, dat zij de grootste steun voor het leger waren. Ik moet U bekennen dat ik de voorkeur geef aan de moderne vrouw, de moderne moeder. Zij houdt zeker niet minder – eerder een beetje meer – van haar kinderen, want ze heeft geleerd hun behoeften te begrijpen, en liefde kan niet zonder begrip. Ze is zich er nu van bewust dat een

kind niet voor het eigen plezier van z'n moeder ter wereld wordt gebracht – dat het zijn eigen leven en behoeften heeft, en zijn eigen toekomst. En, wat nog belangrijker is, ze weet dat ze om ook maar iets voor haar kind te kunnen betekenen, zelf moet groeien en zich moet ontwikkelen – om haar eigen leven betekenis en zin te geven. Doordat ze zich hiervan bewust is, weet ze dat ze minder kinderen moet krijgen, opdat ze zich volllediger aan hen kan wijden. Het verbaast me hogelijk dat u en andere anarchisten zo weinig benul hebben van dit soort dingen.

Wat betreft de revolutionaire inslag van de Spaanse massa's, die heb ik niet ontkend. Ik zei alleen dat ik er tijdens mijn korte verblijf in Spanje niets van had gemerkt. Maar nu we het er toch over hebben, moet ik u iets zeggen waar ik al een poos mee heb rondgelopen. U vindt het misschien ketterij, maar ik moet het toch zeggen. Ik ben tot de conclusie gekomen dat onze kopstukken uit het verleden – Bakoenin, Kropotkin en uzelf niet uitgezonderd – de revolutie hebben geromantiseerd. Met jullie gretige fantasie beschouwden jullie het revolutionaire instinct van de massa's als een vast gegeven. En dat geldt niet alleen voor sociale romantici, maar ook voor de schrijvers. Neem nou bijvoorbeeld de idealistische boeren in de boeken van Toergenev en Tolstoj, of de zwervers bij Gorki. Ik heb ze overal in Rusland gezocht, maar ik heb er niet één kunnen vinden. Ik ben tot de slotsom gekomen dat dergelijke figuren helemaal niet bestaan, net zomin als het 'revolutionaire' instinct van de grote massa. Het zijn hersenspinsels en fantasiebeelden en overdreven voorstellingen in de hoofden der Russische romantici. De gebeurtenissen sinds 1914 hebben dat onmiskenbaar aangetoond. De bolsjeviki, Mussolini, Primo de Rivera[10] en al die andere dictators hebben aan de macht kunnen komen omdat de grote massa zich maar al te graag laat inpalmen door praalhanzerij, uiterlijk vertoon en een sterke arm. Als de grote massa werkelijk revolutionair aangelegd zou zijn, was ze daarvoor nooit bezweken. Dat wil niet zeggen dat ik het bestaan ontken van kleine minderheidsgroeperingen – in Spanje en de rest van de wereld – mensen die tot revolutionaire strijd in staat zijn, die zich tot op de laatste druppel bloed te weer stellen tegen ieder aantasting van hun vrijheid. Maar ik kan niet meer leven in zo'n waas van revolutionaire romantiek. Ik voel dat ik de feiten onder ogen moet zien, hoe pijnlijk dat ook is.

U schijnt in de veronderstelling te verkeren dat de recente gebeurtenissen in Spanje hebben aangetoond dat ik te haastig was

10. Spaans dictator (van september 1923 tot januari 1930).

in mijn oordeel over het Spaanse volk. Ik streel me echter met de gedachte dat zij zich precies zo gedragen hebben als ik had voorspeld. De recente opstand was niet meer dan een storm in een glas water – een strijd binnen een groep militaire avonturiers die probeerden in de plaats te treden van de huidige machthebbers. Als het oproer werkelijk uit het volk was voortgekomen, zou het nu afgelopen zijn met de dictatuur.

Maar zo is het wel genoeg geweest – meer dan genoeg! Ik heb veel meer gezegd dan ik van plan was. Als ik mijn boek afheb, zal ik u uitnodigen een maand hier te komen logeren, dan kunnen we de zaak uitvechten. Ik ben er echter van overtuigd dat u na afloop nog steeds dezelfde standpunten zult hebben – en ik ook! Maar wat valt er ook te beginnen met lieden als ik, die lichtzinnig blijven en zich niet willen verlaten op de wijsheid van mensen die ouder en wijzer zijn?

Vriendelijke groeten.

Aan Dr. Samuel D. Schmalhausen
(Montreal, 28 januari 1935)

Beste Samuel Schmalhausen[11],

Veel dank voor jouw brief van de 21ste. Ik weet het, ik heb gezondigd. Ik had niet moeten wachten tot je me zelf zou helpen herinneren aan je boek *Woman's Coming of Age*. Eigenlijk had ik het twee weken geleden al uit, maar elke dag wachtte ik tot ik een geschikt moment zou vinden om je erover te schrijven. Nu zal ik niet langer wachten.

Laat ik je allereerst gelukwensen met deze verzamelbundel. Er staan uitstekende artikelen in. Met name die van Briffault, Alice Beal Parson en Lowther Peters en Hamilton vond ik erg interessant. Ik zou willen dat ik de tijd had er uitgebreider op in te gaan. Die heb ik helaas niet; ik kan alleen maar zeggen dat ik niet wist dat er in Amerika al artikelen met zulk nieuw materiaal waren gepubliceerd. Ik ben al in geen veertien jaar in Amerika geweest, moet je weten, en mijn financiële situatie is niet van dien aard dat ik me dure boeken kan veroorloven. Margaret Mead is vanzelfsprekend zeer informatief. Haar onderzoekswerk onder primitieve volkeren levert buitengewoon veel interessante gegevens op. Ik zou haar graag willen ontmoeten. En als Washington het toelaat, zal dat mischien nog wel eens gebeuren.

Dan over jouw eigen essay. Het doet me veel genoegen dat iemand van jouw sekse zoveel oog heeft voor het feit dat de geslachtsdaad op de man een zo geheel andere uitwerking heeft dan op de vrouw. Gek genoeg heb ik zelf al sinds mijn intellectuele ontwaken dezelfde mening verkondigd, namelijk dat de geslachtsdaad voor de man duurt van het moment van de eerste sterke aandrift tot aan de climax. Daarna houdt de bruut het wel voor gezien. Hij kan gaan slapen. Maar de vrouw niet. De climax van de geslachtsdaad brengt haar – in tegenstelling tot de man – niet in een toestand van ontspanning of verdoving; integendeel, zij bereikt bij de climax het toppunt van haar gevoeligheid. Heel haar wezen siddert dan van verlangen naar liefde, genegenheid en tederheid, waardoor ze tot extatische hoogten wordt opgestuwd. Juist dan heeft ze, meer nog dan aan het lichamelijke, behoefte

11. Amerikaans schrijver.

aan begrip en aandacht van haar partner. Maar de bruut ligt dan al te slapen en zij blijft achter in haar eigen wereld – ver van hem vandaan. Ik weet dit uit eigen ervaring en uit de ervaringen van talloze vrouwen die hierover vrijuit met mij hebben gesproken. Ik ben ervan overtuigd dat het conflict tussen de geslachten, dat ondanks de vrouwenemancipatie blijft bestaan, voortkomt uit dit kwalitatieve verschil in de belevenis van de geslachtsdaad. Misschien zal dat altijd wel zo blijven. Ik ken in elk geval maar heel weinig mannen die dezelfde behoefte hebben als hun partner of zich op de hare weten in te stellen. Vanzelfsprekend voelde ik me verguld toen ik jouw analyse en conclusie las, waarin precies hetzelfde wordt beweerd als ik nu al bijna vijfenveertig jaar lang heb gevoeld en verkondigd. Al met al kwam *Woman's Coming of Age* als een grote verrassing. Ik mag werkelijk wel trots op mezelf zijn dat ik een aantal van de ideeën die in je boek worden uitgesproken, al zo lang geleden heb verkondigd. Nu alles in zulke veilige en goede handen is, zou ik me eigenlijk moeten terugtrekken en op mijn lauweren gaan rusten om jou en andere jonge mensen het werk te laten voortzetten.

Je zult het me hopelijk niet kwalijk nemen als ik zeg dat je me doet denken aan de koe die eerst goede melk geeft en vervolgens de emmer omtrapt. In de tweede helft van je essay neem je alles terug wat je in de eerste helft hebt gezegd. Je besluit als een echte oude Duitse filister, met je uitspraken over het huwelijk en de deugdzaamheid der monogamie. En dan je toespelingen op 'anarchistische egoïsten' – dat is er niet alleen met de haren bijgesleept; het is ook een typisch voorbeeld van de marxistische houding tegenover anarchisten en het anarchisme. Zelfs de intelligentste en oprechtste lieden onder de marxisten praten louter de wraakzuchtige woorden van hun leermeesters Marx en Lenin na. Ik moet zeggen dat het me verbaasde dat een man met zulke ruime opvattingen als jij het begrip 'anarchistische egoïst' in de mond neemt. Waar heb je dergelijke schepsels aangetroffen? Was Kropotkin een egoïst? En Reclus, Malatesta of Berkman? Kropotkin en Reclus leefden in feite strikt monogaam. Ik denk niet dat ze, afgezien van hun eigen vrouw, ooit enige andere sexuele ervaring hebben gehad. Hun verzet tegen het huwelijk berustte niet op het verlangen om iedere nacht met een andere vrouw te slapen, zoals jij het van alle anarchisten doet voorkomen. Het kwam voort uit hun verzet tegen de staat en diens bemoeizucht. Maar ik geef graag toe dat ik monogamie niet als de enige relatievorm beschouw. De aard van sexuele relaties wordt bepaald door temperament, door de plaats die het sexuele inneemt voor de betrokke-

nen en door de mate waarin zij behoefte hebben aan liefde en sexualiteit. Dat soort dingen kan niet worden gedicteerd door de marxistische dialectiek of de GPU[12].

Al met al vind ik het op z'n zachtst gezegd onbillijk om anarchie voortdurend voor te stellen als een soort chaotische vorm van het kapitalistische systeem, of de anarchisten te beschuldigen van kleinburgerlijke sentimentaliteit of, zoals jij doet, van 'anarchistisch egoïsme'. Laat dat maar over aan de politici: gewetenloosheid behoort tot hun standaarduitrusting. Ik neem aan dat jij jezelf beschouwt als wetenschapsman. Het is dan ook beneden je waardigheid om hetzelfde taaltje te gebruiken. Ik vraag me af wat de communisten en hun aanhangers zouden moeten beginnen als ze voor hun argumenten niet altijd weer een beroep konden doen op de Russische paus Lenin. Nu wil ik helemaal niet beweren dat hij z'n Marx niet kende – ook al zou de goede man zich in zijn graf omdraaien als hij wist van welke middelen Lenin zich bediend heeft om het marxisme aan het Russische volk op te leggen; het zou zijn mooie baard zeker ten hemel doen rijzen. Maar goed, Lenin kende zijn Marx; maar ik weet wel zeker dat hij niets van sex afwist. Daar had hij even weinig benul van als zijn kameraad George Bernard Shaw, en ik weet zeker dat hem dat even weinig deerde. Lenin was zo koud als een komkommer; en hoewel hij ongetwijfeld hield van Kroepskaja, was dat in kameraadschappelijke zin en niet sexueel. Hij richtte zich met al zijn energie op zijn idee-fixe over de dictatuur, waarvoor hij niet alleen miljoenen mensenlevens heeft opgeofferd, maar nog wel miljoenen meer had willen opofferen... Het is met name erg naïef om Lenin te citeren in verband met de vraag welke rol sex zou moeten spelen in een zware revolutionaire strijd. Mijn hemel, al die honderdduizenden Russische revolutionaire mannen en vrouwen die in een tijdsbestek van meer dan honderd jaar de weg hebben geplaveid voor Lenin en consorten, hadden hem stuk voor stuk kunnen vertellen hoe weinig aandacht zij konden besteden aan sex of liefde. Omringd door gevaar als ze waren en met geen ander doel voor ogen dan de bevrijding van Rusland, waren ze veel te uitgeput en afgemat om sex die plaats in hun leven te laten innemen die ze onder normale omstandigheden heeft. En hetzelfde geldt voor de meerderheid van de mensen in de eerste jaren van de Russische Revolutie. Nog afgezien van de voortdurende bedreiging, die met de komst van het bolsjevisme nog honderd maal sterker was

12. Een van de namen van de Russische geheime dienst, opvolger van de Tsjeka.

geworden, was er de hongersnood, de afgrijselijke duisternis in de smerige kamers met een temperatuur van zes graden onder nul, en die afschuwelijke obsessionele behoefte aan een stukje brood. Wat bleef er toen nog over voor liefde en sex? Ook zonder de verordeningen van Lenin wist men waarachtig wel hoe men zich onder dergelijke omstandigheden moest gedragen; het leven zelf liet wat dat betreft weinig te raden over. Zo er sinds die tijd al sprake geweest is van uitspattingen, dan betrof het misschien zeer jonge mensen die enige afleiding zochten van de afschuwelijke werkelijkheid – de werkelijkheid die hun een hemel op aarde beloofd had, maar hun een hel gaf. En de situatie is allerminst verbeterd; de huidige erfgenaam van het humanitaire gedachtengoed van Marx en Lenin heeft al binnen enkele weken zijn ware gezicht getoond. Maar de toegewijde volgelingen zijn dan ook net katholieken. Met eenzelfde blind geloof als waarmee de katholieken zich verlaten op de Heilige Moederkerk, klampen zij zich vast aan hún heilige drieëenheid: Marx, Lenin en Stalin... En dit brengt me op de belachelijke ideeën die onder communisten opgeld doen. Dat alle goede dingen in Rusland pas zijn ontstaan sinds het Sovjetregime. In hun ogen was Rusland voordien een woestenij, waar cultureel noch ethisch ook maar iets waardevols te vinden was. En natuurlijk beweren ze ook dat de emancipatie van de vrouw pas met de Derde Internationale is begonnen. Ik kan het de jongeren, die zeventien jaar lang dergelijke onzin te horen hebben gekregen, nog vergeven, maar ik begrijp niet dat intelligente mannen en vrouwen dezelfde kletskoek blijven herhalen. Voor het geval dat jij je ook hebt laten misleiden, wil ik je wel vertellen dat de Russische Revolutie weliswaar aan grotere aantallen vrouwen bevrijding heeft gebracht, maar dat de Russische vrouw haar eigenlijke vrijheid al zo'n dertig jaar vóór 1917 verworven had. In feite waren de relaties tussen de geslachten toen al lang ontgroeid aan de beperkingen die de geëmancipeerde vrouw in West-Europa of de Verenigde Staten zelfs nu nog in de weg staan. Waarom zou dat ontkend moeten worden? Maar dat zou natuurlijk de aandacht afleiden van dat grote wondermiddel – de Sovjetstaat – en dat is ontoelaatbaar. Het spijt me dat ik niet meer tijd heb om uitvoeriger op je artikel in te gaan. Veel van wat erin wordt gezegd, verdient een gedegen analyse, maar ik kan dat eenvoudigweg niet doen, beste jongen, en je zult hiermee dus genoegen moeten nemen; misschien ontmoeten we elkaar nog eens, dan kunnen we de zaken eens grondig bespreken... Stracheys *The Coming Struggle for Power* is een bewonderenswaardig boek. Hij is in mijn ogen de enige niet-Russische communist met kennis van zaken, al

is hij al even fanatiek als de rest. Ik zou graag zijn boek *Menace of Fascism* lezen, en ook Palme Dutts *Fascism and Social Revolution*, want ik wil op elk gebied mijn kennis altijd graag verrijken; maar ik ken het fascisme en weet waar het vandaan komt... Ik hoop dat je niet weer 'anarchistische egoïst' gaat zeggen als ik je vertel dat ik in Duitsland in 1930 als een van de eersten bij iedereen – sociaal-democraten, liberalen en communisten – heb aangeklopt om ze op het gevaar van Hitler te wijzen. Maar niemand wilde toen naar me luisteren. Men gaf me te verstaan dat ik uiteindelijk toch nog maar kort in Duitsland was geweest en de politieke situatie niet kon beoordelen; dat Hitler nooit aan de macht zou komen. Hetzelfde lot was me twee jaar geleden in Londen beschoren, toen ik probeerde een anti-fascistische groep van de grond te krijgen en al mijn tijd en energie eraan besteedde de mensen attent te maken op het gevaar van Mosley[13]. Opnieuw werd mij verzekerd dat ik toch werkelijk niet in de positie verkeerde om de situatie te kunnen beoordelen, want 'wij Engelsen hebben een andere kijk op de dingen dan de Duitsers'. Ja, ik ken het gevaar van het fascisme, en om die reden zal ik me dan ook nooit kunnen neerleggen bij de 'drastische maatregelen van het leninisme'.

Je zult je wel verontwaardigd voelen als ik zeg dat het fascisme een kind is van het leninisme. Zonder het bolsjevisme zou de wereld nu niet besmet zijn met het fascisme. Niet alleen is het fascisme ontsproten aan de ideologie van Marx en Lenin, maar bovendien zijn de fascistische methoden in Duitsland en Italië het volstrekte evenbeeld van de methoden die in Sovjet-Rusland worden toegepast. Mussolini en Hitler hebben in hun respectieve landen niet ook maar één originele stap gezet. Eerst hebben ze Lenin geïmiteerd en nu imiteren ze elke zet van Stalin.

Natuurlijk is het einddoel in Rusland anders. Maar wat doet dat ertoe, nu de gebruikte middelen dat doel naar de verre toekomst hebben verschoven? Nu de middelen zelf doel zijn geworden? In feite werd het communisme oprechter nagestreefd toen Rusland nog op tientallen fronten tegelijk moest vechten. Elke dag wordt het doel opnieuw verloochend. Ik geloof niet dat ik hier mijn ideeën over het kapitalistisch systeem hoef uiteen te zetten. Ik weet dat het tot de ondergang is gedoemd, maar ik zie staatskapitalisme niet als een verbetering. Uiteindelijk is het toch zo dat het Russische volk de revolutie heeft gemaakt. Lenin en Stalin heb-

13. Sir Oswald E. Mosley (1896-1981); richtte in 1931 de New Party op, die na enige tijd werd omgezet in de antisemitische British Union of Fascists.

ben het Russische volk alleen maar voor hun communistische karretje gespannen en het tot hun slaven gemaakt. Neen, ik loop niet warm voor zulke 'drastische maatregelen'.

En nu over de situatie hier. Veel van de pseudo-intellectuelen die elkaar ontmoeten in de Saturday Evening Club zijn in de ban van de communistische mythe. Ze behoren tot het slag mensen dat als eerste de revolutie zou dwarsbomen, maar nu stappen ze rond in communistische pluimage en zweren bij Stalin zoals orthodoxe joden bij Jehovah zweren. Het zijn wel actieve lieden, dat moet ik toegeven. De drie lezingen van Nearing waren druk bezocht en Strachey had een publiek van meer dan duizend man. Communisme is in de mode; het is een ware rage, buiten Rusland trouwens veel meer dan erbinnen, en met name op het Amerikaanse continent. Het spreekt vanzelf dat de intelligentsia buiten Rusland haar eigen land absoluut niet de zegeningen van het Sovjetregime toewenst. Hun enthousiasme is louter een excuus voor hun eigen ongeïnspireerdheid, hun gebrek aan visie en moed. Wacht maar eens af tot er een revolutie uitbreekt in het geboorteland van deze luidruchtige verdedigers van het communisme. Zij zullen de contrarevolutionairen van het eerste uur zijn.

Ik geef grif toe dat ik uit de mode ben. Ik ben nog altijd zo dom om te geloven dat vrijheid de enige zekere basis is voor een nieuwe maatschappij, en ik ben van plan al mijn krachten aan dat doel te blijven wijden.

Ik heb nog geen tijd gehad om je boek *The New Road to Progress* te lezen. Ik hoop er gauw aan toe te komen. Tussen twee haakjes, zou je voor mij bij een tweedehands-boekwinkel een exemplaar van *Woman's Coming of Age* willen bestellen? Ik ben plutocratisch genoeg om er een voor eigen gebruik te willen hebben. Wees eens lief en doe het!

Hartelijke groeten.

Aan Ben Reitman
(Toronto, 17 december 1927)

Beste Ben[14],

Toen je brief kwam, was ik net druk bezig mijn laatste lezing[15] hier voor te bereiden. Vandaar dat ik niet eerder kon terugschrijven. En afgezien daarvan, is het niet zo dat jij alles wat ik schrijf anders opvat en verkeerd begrijpt? Sinds je laatste kinderachtige uitval, die duidelijk was bedoeld om mij te kwetsen, ben ik tot de conclusie gekomen dat je net zo min verantwoordelijk kunt worden gesteld voor wat je aan goeds of kwaads beweert als iemand die kleurenblind is en ontkent dat er zoiets bestaat als een stralende zonsopgang, of een bonte kleurenpracht in de regenboog. Want of je daar nu ooit achter zult komen of niet, beste jongen, geestelijk ben je dikwijls kleurenblind. Je hebt absoluut geen kijk op de complexiteit van het menselijk gemoed. Of ben je soms zo verschrikkelijk egocentrisch, zo totaal erop gericht altijd onmiddellijk je zin te krijgen, dat de vraag of iemand anders wel of niet aan jouw behoeften kan voldoen, eenvoudigweg niet in je opkomt? Het dringt niet tot je door dat het niet zozeer 'hardheid of wreedheid of het verlangen om te kwetsen' is, die maakt dat iedereen niet altijd aan jouw wensen kan voldoen. Het is veeleer zo dat men er soms eenvoudigweg juist op dat ene moment niet toe in staat is.

Als je dit leest tijdens een van je wat goedaardiger buien, dan hoop ik dat je je drukke leven even vijf minuten kunt laten voor wat het is om na te denken over het volgende. Acht afgrijselijke jaren lang, van 1917 tot 1925, heb je je uit mijn leven teruggetrokken alsof je me nooit gekend had. Wat jou aanging, bestond ik niet, noch de moeilijkheden, tegenslagen en het verdriet waar ik doorheen moest. Goed. Toen kwam je naar Londen, zogenaamd omdat je mij wilde zien. Ik zal hier niet verder uitweiden over dat afschuwelijke bezoek, want jijzelf hebt het al alle namen gegeven

14. In 1908 ontmoette EG Ben Reitman, met wie ze vervolgens een woelige, tien jaar durende relatie had, waarbij Reitman optrad als EGs manager bij haar lezingentours langs verschillende Amerikaanse steden. Zowel Reitmans achterban als die van EG was weinig ingenomen met hun werken liefdesrelatie.

15. Een jaar lang had EG lezingen gehouden in Canada (over geboortenbeperking, literatuur, anarchisme en Rusland).

die het verdiende. Goed. Toen ging ik naar Canada, en ons contact werd weer wat beter. Niet dat ik, om een relatie te hervatten die jijzelf in 1917 hebt kapotgemaakt, de afgelopen tien jaar ooit uit mijn geheugen zou kunnen wegvagen. Toch groeide er tussen ons weer een soort vriendschap, gered uit de maalstroom waarin onze liefde was verdronken. In de loop van de daarop volgende weken en maanden droeg onze briefwisseling ertoe bij dat de wonden uit het verleden weer wat geheeld werden – ook al kwam het nooit in je op mij te vragen hoe het me verging in dit vreemde, ongenaakbare land. Toen je me schreef dat je ziek was,voelde ik met je mee vol genegenheid, vriendschap en oprechte bezorgdheid. Ik zou er alles voor over hebben gehad om je weer gezond te maken. Ik was blij toen je me kwam opzoeken. Ik voelde me ellendig toen ik zag hoe ziek en uitgeteerd en afgeleefd je was. Het was net alsof ik zag hoe een mooie sterke boom gebroken werd en wegkwijnde. Maar zelfs toen kon je het niet laten om op de valreep toch nog even je ongeduld en gewelddadigheid te laten zien. Maar dat deed er voor mij niet toe. Je was ziek en dat was het enige dat telde. Ik maakte me vreselijk ongerust over je en toen ik uiteindelijk hoorde dat je aan de betere hand was, voelde ik me ontzettend blij. Goed.

Toen kregen je brieven weer die toon die ik al bijna was vergeten, zo lang was het geleden dat ik hem gehoord had. Je kondigde je komst aan. Je vroeg me of ik je wilde laten weten of die bepaalde datum mij schikte. Natuurlijk ging ik ervan uit dat je een eerlijk antwoord van me verwachtte. Ik was toen net begonnen met mijn lezingen, ik moest mijn materiaal voorbereiden en de bijeenkomsten tot in de kleinste details organiseren en regelen, en ik wist dat je bezoek voor geen van ons tweeën bevredigend zou kunnen zijn. Ik schreef je eerlijk hoe het er toen met mij voorstond. Maar vooral ook wilde ik voorkomen dat je hier met verkeerde verwachtingen naar toe zou komen. Ik wilde dat je dat wist, ook al vond ik het fijn dat je zou komen en ook al hoopte ik dat we elkaar als echte vrienden tegemoet zouden kunnen treden – als twee mensen die veel gemeenschappelijk hebben gehad, die zo lang samen gevochten, gedroomd en gehoopt hebben, twee mensen die het enige kostbare in hun leven – hun liefde – verloren hebben, maar hun vriendschap tenminste wisten te behouden. Vanuit dat gevoel heb ik je toen geschreven. Maar jij begreep er niets van, je was kleurenblind voor de schoonheid van de vriendschap. Je kon het idee niet verdragen dat ik je niet als mijn minnaar wilde ontvangen; alsof die tien verschrikkelijke jaren er nooit geweest waren, die begonnen toen je me alleen achterliet in de storm die over me

heen raasde en alles vernietigde wat ik in achtentwintig jaar – waarvan ik er tien met jou deelde – met bloed en tranen had opgebouwd. Neen, je kon dat ook niet begrijpen; je hebt dat nooit begrepen.

Het grappige van alles – grappig als het in wezen niet zo triest was – is dat je dacht me te kunnen kwetsen door die schoft van een Schuettler[16] te vergelijken met AB [Alexander Berkman]. Belachelijk. Ik had het alleen wel erg met je te doen, beste Ben, dat je geen betere vriend kon vinden dan een mensenjager, een schepsel dat totaal teerde op het leed en verdriet van zijn medemensen, wiens leven niets anders was dan zwendel, leugens, martelingen en machtswellust. Nou vraag ik je: dacht je soms dat zo'n vergelijking mij zou kwetsen? Flauwekul. Het enige gevolg was dat ik weer eens zag dat jij totaal niet in staat bent om derden buiten je persoonlijke relaties te houden. Wat had AB of wie dan ook in godsnaam met jou en mij te maken? Waarom moet je AB, zelfs nu hij totaal geen rol meer speelt in je leven, er toch altijd met de haren bij slepen, terwijl daar geen enkele reden voor is? Ik kon dat nog begrijpen toen we met z'n allen wat te dicht op elkaar leefden, toen jouw vijandige gevoelens werden opgewekt door mijn vriendschap met hem omdat je toen van mij hield, of dat althans dacht. Maar waarom kom je daar nu na al die jaren nog steeds mee aanzetten? Wat kan het jou nu schelen wat ik voor AB voel? Je hebt je uit eigen beweging teruggetrokken uit ons leven, ons werk, onze ideeën. Wat zit je toch dwars, Ben, dat je steeds maar weer moet terugkomen op AB? Maar wat doet het er ook toe, je bent toch kleurenblind. Je hebt totaal geen onderscheidingsvermogen. Goed...

Als ik ook nog maar enige hoop had dat je mij zou kunnen ontmoeten als een vriend, zonder meer van me te eisen dan ik je kan geven, maar gewoon vriendelijk en met begrip, dan zou ik je zeker vragen hiernaar toe te komen voor ik uit Toronto en Canada vertrek. Maar je hebt me zelfs het laatste sprankje hoop ontnomen, dus wat zou een ontmoeting tussen ons voor zin hebben?...

Je zult vast en zeker wel een prettige kerst hebben; ik hoop dat je je plannen voor het nieuwe jaar zult kunnen uitvoeren. Voor je volgende verjaardag wens ik je vooral een goede gezondheid toe. Ik weet werkelijk niet meer of je achtenveertig of negenenveertig wordt.

16. Commissaris van politie in Chicago (in 1901 werd Goldman door hem gearresteerd en verhoord – respectievelijk bedreigd en mishandeld – in verband met de Czolgosz-affaire), met wie Reitman – om twijfelachtige redenen – vriendschappelijke betrekkingen onderhield.

Goldman-Berkman I

AAN ALEXANDER BERKMAN
(St. Tropez, 20 februari 1929)

Lieve Sasha,

Je zou je kapot lachen als je me hier zo bezig zag als huiseigenares. Ik heb me nog nooit zo onnozel en hulpeloos gevoeld, behalve misschien in de tijd dat jij probeerde me zwemmen te leren. Ik weet dat ik ervoor zou moeten zorgen dat de zaak een beetje opschiet, zodat er aan deze chaotische situatie gauw een einde komt, maar ik sta alleen maar verdwaasd toe te kijken en ik weet niet of ik nu moet lachen of huilen. Ik zweer je dat nooit iets me zo op de zenuwen heeft gewerkt als de manier waarop Franse werklui hun werk doen. Ik heb bewondering voor het feit dat ze niet meer doen dan strikt noodzakelijk is voor het hongerloontje dat ze waarschijnlijk krijgen. Maar arme ik, die zit te tobben over dat stomme boek[17], vind het verdomd moeilijk om mijn geduld niet te verliezen. De mannen zijn vanochtend om 7.30 uur gekomen. Ik had ongeveer tot twee uur doorgewerkt, dus je snapt wel hoe makkelijk het voor me was om op zo'n onchristelijk tijdstip op te staan. Maar ik troostte me met de gedachte dat ze zeker meteen zouden beginnen en tegen twaalven klaar zouden zijn. Ze gingen er echter onmiddellijk weer vandoor om hun materialen op te halen en kwamen pas tegen tienen terug. Om twaalf uur zijn ze weer vertrokken; het is nu al bijna twee uur en ze zijn nog steeds niet komen opdagen. Een van hen gaf te kennen dat hij het werk vandaag niet zou afkrijgen. Ik kreeg bijna een beroerte. Ik zei hem dat hij een flinke pourboire [fooi] zou krijgen, als hij het in godsnaam vandaag maar zou afkrijgen. Daarvoor gaf hij zich gewonnen. Toch durf ik er nog niet op te zweren dat het ook inderdaad zal gebeuren. Zojuist is hij teruggekomen, en je mag het geloven of niet,maar hij heeft een maat meegebracht voor een klusje dat een Duitse of Amerikaanse arbeider met gemak in twee uur zou kunnen opknappen. Denk je eens in wat de Franse arbeiders na een revolutie zullen doen. Ze zullen qua traagheid en sabotagetalent vast niet onderdoen voor de Russen.

17. *Living My Life*, haar autobiografie.

Er is één troost: de zon, die zalige zon, staat op volle kracht aan de hemel te stralen, alsof ze het vreselijke weer van de afgelopen tijd wil goedmaken. Ik zit je op het platje te schrijven. Hopelijk zijn mijn twee kachels tegen de avond klaar en kan het huis dan verwarmd worden. Het is niet erg aardig van me om zo over de koude te klagen, terwijl jullie er zoveel meer last van gehad zult hebben. En de arme mensen in Frankrijk en andere landen nog meer. Ja, ik weet dat het bij de Rockers zo heeft gevroren; Milly schreef het me. Maar haar beschrijving van de toestand in Berlijn is zelfs nog rooskleurig vergeleken bij de brief die ik van Nettlau kreeg over de problemen waarmee ze in Wenen te kampen hadden. Alle toegangswegen waren daar afgesneden, waardoor toevoer van kolen en etenswaren onmogelijk was. Ik kan alleen maar hopen dat het weer inmiddels wat is opgeklaard. Die arme Oostenrijkers hebben het tijdens de oorlog en sinds de wrede vrede zwaarder te verduren gehad dan wie ook. Ik kan het onze goede vriend Nettlau niet kwalijk nemen dat hij met de dag nationalistischer wordt en zich de schandelijke manier waarop het Oostenrijkse volk wordt behandeld, steeds meer gaat aantrekken.

En nu ik het toch over Nettlau heb, je zou zijn lofrede op de traditionele kroostrijke moeder eens moeten lezen.[18] Dat was een reactie op een brief waarin ik schreef dat de Spaanse vrouw louter een broedmachine lijkt te zijn. Die arme Max voelde zich daardoor ontzettend gekwetst. Hij vroeg of ik soms de voorkeur gaf aan jongejuffers of glamourgirls. Het ras moet worden aangevuld en de vrouwen die dat doen, maken zich zeer verdienstelijk. Werkelijk, ik wreef mijn ogen uit. Ik kon niet geloven dat een anarchist er zulke ontzettend ouderwetse ideeën op na kon houden. Maar Max Nettlau is natuurlijk ook een Duitser, en sinds de oorlog is hij Duitser dan ooit tevoren. En in mijn hele leven heb ik maar twee Duitsers ontmoet die vrij zijn, onze vrienden Max [Baginski] en Rudolf [Rocker]. Alle anderen zijn op alle gebieden, behalve de economie, blijven stilstaan. Vooral in hun opvattingen over vrouwen lopen ze werkelijk ontzettend achter...

Natuurlijk zou ik graag willen dat je me kon helpen met de laatste revisie, maar omdat je zei dat je niet al te lang bij Emmy [Eckstein] wegkan en ik je daartoe ook absoluut niet wil overhalen, zie ik niet hoe je me zou kunnen helpen. Ik moet zeggen dat, als de rollen waren omgedraaid, geen enkele man me ervan zou kunnen weerhouden je te helpen, ook al zou dat betekenen dat ik de man in kwestie nooit meer terug zou zien. Maar zo liggen de

18. Zie brief EG aan Max Nettlau, 9 maart 1929, p. 153.

zaken nu niet. Eén ding is zeker: ik geef mijn manuscript onder geen beding uit handen; als iemand me wil helpen, dan zal die bij mij moeten komen of ik bij hem of haar. Zo voel ik dat nu eenmaal, lieverd. En je weet zelf dat argumenten weinig uithalen als je iets in al je vezels voelt. Het schrijven van mijn boek is de moeilijkste en pijnlijkste taak gebleken die ik ooit op me genomen of volbracht heb. Zelfs in de tijd dat ik dacht dat het mij net zo zou vergaan als Czolgosz, heb ik me niet zo ellendig gevoeld als sinds vorig jaar juni. Het is niet alleen het schrijven, het is het herbeleven van alles wat nu tot stof is vergaan en het besef dat er, op persoonlijk vlak, niets is overgebleven van al die mensen die ik heb gekend en die mijn hart hebben verscheurd. De dieper liggende oorzaak van mijn ellende is je van het begin af aan ontgaan, en ik heb nog een jaar voor de boeg. Wie kan dan verwachten dat ik dit smartekind door anderen zou laten herzien? Denk niet dat ik dit allemaal zeg om me te beklagen of te jammeren. Ik had moeten weten wat een kwelling het zou worden om het verleden opnieuw te beleven. En nu moet ik daarvoor boeten. Ik geef niemand de schuld. Ik probeer alleen maar uit te leggen waarom ik niet zo gelukkig was met je voorstel... Ik zal je het manuscript laten lezen als het af is; dan kan je me vertellen wat je ervan vindt en me je suggesties doen. Ik ben altijd erg blij geweest met de manier waarop je dat in het verleden soms hebt gedaan...

Natuurlijk, lieve schat, ik zal kortstondige liefdesverhoudingen weglaten, al waren bijna al mijn verhoudingen zo nauw met mijn werk verweven dat ze er niet makkelijk van te scheiden zijn. Ik geloof dat in minder dan een half dozijn gevallen de mannen in kwestie niet ofwel actief in de anarchistische beweging waren ofwel sympathiek tegenover onze ideeën stonden. Dat geldt in elk geval voor Oerter. Zelfs Arthur [Swenson] – ik bedoel die jonge Zweedse vlam van me – stond er niet onwelwillend tegenover. Hoe dan ook, ik ben van plan om, of het nu over liefde of andere gebeurtenissen in mijn leven gaat, alleen te schrijven over relaties die me werkelijk diep hebben geraakt of in ruimere zin van belang zijn geweest. Dat is de reden dat ik Bernstein, en nu Oerter, heb weggelaten en ook vrij veel andere kortstondige verhoudingen...

Lieve Sash, deze keer was niet ik het, die een spellingsfout maakte. Ik had het woord 'atiology' voor me liggen, geschreven door een man die zeker geen fout kon maken. Het wordt in het Duits inderdaad geschreven als 'ätiologische'. De man die het opschreef, is een vriend van Henry [Alsberg], een zekere Ernst, een gestudeerde vent. Henry heeft hem namens mij gevraagd in welk jaar Freud met zijn lezingen is begonnen; ik wist niet zeker

meer of het nu 1895 of 1896 was. Hij schreef terug dat het '96 was en dat Freud toen sprak over 'Die ätiologische Rolle der Sexualität bei den Neurosen'. Er staat me bij dat Freud tijdens die lezingen over inversie heeft gesproken; in feite is Freud de eerste geweest die me enig begrip heeft bijgebracht omtrent homosexualiteit. Van Brady en ook door mijn eigen tijd in de gevangenis, wist ik dat het in gevangenissen voorkwam, en ik had de verhulde toespelingen over Oscar Wilde gelezen, maar ik wist niets over de geïnverteerde fase totdat ik in Wenen Freud hoorde. Toch zou ik nog steeds graag willen weten wat nu precies de betekenis van het woord 'ätiologische' is. Misschien dat jij het kunt vinden in een Latijns of medisch woordenboek.

Je mag jezelf gelukkig prijzen dat je geweldige gevoel voor humor je nooit in de steek laat. Ik moest hartelijk lachen om je beschrijving van S. Yanofsky. Stel je voor, een knappe actrice die zich aan hem aanbiedt. Wat is het jammer dat jij zijn memoires niet hebt gerecenseerd; dat zou een prachtkans zijn geweest. Zegt Yanofsky ook of hij op haar aanbod is ingegaan, of sloeg hij het af?... Slaap lekker, lieve schat.

P.S. Mijn nieuwe kachel doet het, maar de werkzaamheden zijn nog niet klaar; ze zullen er morgen nog de hele dag mee bezig zijn. Misschien dat ik daarna een poosje met rust gelaten zal worden en door kan gaan met schrijven. Tot nu toe had ik een soort schema, maar dat werkt erg slecht.

VAN ALEXANDER BERKMAN
(St. Cloud, 11 mei 1929)

Ja lieverd,

Die brief die ik zojuist van je kreeg, is echt een Megillah [ratjetoe], maar wel interessant. En nu punt voor punt.

Het is hier rot weer geweest, regenachtig en het grootste deel van de tijd grauw, hoewel niet koud. Maar gisteren was het zonnig en vandaag is het ook lekker weer. Zelfs erg warm, buiten althans. In huis is het nog steeds kil, maar de lente is in ieder geval aangebro-

ken, en zelfs meer dan dat: de zomer begint en zoals je weet, houd ik van de zon. Maar daar bij jou zal het al wel behoorlijk warm en mooi zijn. Het regent daar nooit lang in deze tijd van het jaar...

In één van je laatste brieven schreef je dat je in je boek wat zou zeggen over het feit dat er anders wordt gereageerd op een oudere vrouw die met een jongere man samenleeft dan op een oudere man die met een jongere vrouw samenleeft. Dat verschil is KLEINER dan jij denkt, zoals ik uit eigen ervaring weet.[19] Zelfs de 'radicalen' en onze eigen kameraden gedragen zich al niet anders, zoals ik ook uit eigen ervaring weet. En het gedrag van de conservatieve wereld is ronduit schandalig. Je kunt je wel voorstellen dat wij hier in het dorp druk over de tong gaan omdat ik zoveel ouder ben en bekend sta als anarchist, of 'communist', zoals sommige mensen hier zeggen. Niet dat dat geklets me wat kan schelen. We hebben met niemand van de plaatselijke bevolking wat te maken. Maar je moet toch naar de kruidenier, de slager, enz., en die Fransen, waar ik zo de pest aan heb, weten precies wat voor soort insinuerende opmerkingen ze moeten maken om je net niet de kans te geven ze op hun gezicht te timmeren. Zelfs de man van het gas, de politieagent en de rechercheur uit Versailles (die me in de gaten houdt) hebben er herhaaldelijk op gewacht tot ik de stad in was, om dan met een of ander smoesje, formulieren die ingevuld moeten worden e.d., het huis binnen te komen en vervolgens Emmy avances te doen – op z'n Frans, weet je wel. Zelfs op het politiebureau hebben ze haar recht in het gezicht gezegd dat ze zich moest schamen om met zo'n oude man samen te leven, en in de ondergrondse heeft een van onze buurvrouwen, een echte Hexe, een keer door de hele wagon geschreeuwd dat ze met een anarchist samenleeft, een man die haar grootvader kon zijn, enz. Maar goed, genoeg hierover. Ik noem het alleen maar om je te laten zien dat de mensen zich in dit soort zaken over het algemeen hetzelfde gedragen, of nu de man of de vrouw de oudste van de twee is. En nu ik het er toch over heb, wil ik daar nog aan toevoegen dat zelfs onze eigen vrienden zich, bewust of onbewust, net zo gedragen – al verbloemen ze het dan door te zeggen dat het is omdat ze 'niet van de beweging' is, niet intellectueel is en dergelijke. En in dat opzicht hebben vrijwel al onze mensen zich op dezelfde manier gedragen, Alsberg, Saxe [Commins], enz. niet uitgezonderd. Natuurlijk lach ik er in mezelf om, maar het is toch behoorlijk vervelend. En in St. Tropez was het hetzelfde liedje, en daarom

19. Berkman leefde in St. Cloud samen met de dertig jaar jongere Emmy Eckstein.

zou ik daar nooit meer met haar naar toe gaan.

Misschien zul je zeggen dat ik me ook zo tegenover Ben [Reitman] heb opgesteld. Maar dat is helemaal niet waar. Feit is dat ik Ben persoonlijk erg graag mocht. Ik had alleen bezwaar tegen zijn MANIER van optreden in de beweging en zijn onkameraadschappelijke houding tegenover kameraden, zijn sensatiezucht, enz. Maar dat had allemaal ALLEEN MAAR betrekking op de beweging. Ik vond dat hij absoluut niet in de beweging thuishoorde en dat vind ik nog steeds, en ik geloof dat de gebeurtenissen dat ook wel hebben uitgewezen. Psychisch was hij daar niet op z'n plaats, ook al heeft hij dan soms wel nuttige dingen gedaan. Als hij een relatie met jou had gehad zonder actief te zijn in de beweging, dan zou ik het allemaal heel anders hebben gevoeld.

Maar goed, genoeg hierover. Je zult het toch wel niet met me eens zijn, en ik weet dat jij zelf altijd bevooroordeeld bent geweest tegenover Emmy...

Genoeg voor vandaag. Ik moet weg.

Liefs.

AAN ALEXANDER BERKMAN
(St. Tropez, 14 mei 1929)

Liefste Sasha,

Bedankt voor je brief en het feit dat je me zo in vertrouwen hebt genomen. Ik heb het altijd erg verdrietig gevonden dat je er meestal zo weinig behoefte aan hebt vrijuit met mij te praten over dingen die je dwars zitten. Ik vond het zo'n afschuwelijk idee dat twee mensen wier levens veertig jaar lang zo nauw met elkaar verbonden zijn geweest en die door de hel der vervloekten gegaan zijn, niet open en eerlijk tegen elkaar zouden kunnen zijn. Ik kan zeggen dat er, voor wat mijn eigen ervaringen betreft, nauwelijks ooit iets is geweest dat ik je niet graag kon of wilde toevertrouwen. Ik weet niet of het nu je aard is of dat het een gevolg is van het feit dat je jarenlang verstoppertje hebt moeten spelen, maar jij houdt altijd van alles achter, en meestal op een, althans in mijn ogen, nogal doorzichtige manier. Ik ben blij dat je tenminste één keer openhartig bent geweest. Maar je hebt natuurlijk gelijk: met het

meeste van wat je schrijft, kan ik het niet eens zijn. Ik vind dat je er jammerlijk naast zit met je bewering dat een vrouw met een jongere geliefde niet anders wordt behandeld dan een man met een jongere geliefde. En je zit er al evenzeer naast met de motieven die je onze vrienden toeschrijft voor hun gedrag tegenover Emmy...

Allereerst over Ben; Sasha, lieverd, hoe haal je het in je hoofd dat ik gedacht zou hebben dat je, sexueel of anderszins, jaloers was op Ben? Ik zou dat nooit en te nimmer hebben kunnen denken, want al lang voor ik Ben leerde kennen, wist ik dat er van de aantrekkelijkheid die ik voor je had vóór je de gevangenis inging, niets meer over was toen je eruit kwam. Weliswaar zijn we toen nog een poosje met onze verhouding doorgegaan, maar ik wist te veel van dat soort dingen af om me voor de gek te laten houden. Ik bleef eenvoudigweg de hoop koesteren dat ik toch nog dezelfde gevoelens in jou zou kunnen opwekken, maar toen ik terugkwam uit Amsterdam en zag wat voor relatie jij met Beckie [Edelson] had, wist ik dat het was afgelopen. Ik heb dan ook nooit het idee gehad dat jij jaloers was. Wel vermoedde ik – zonder dat ik me dat zelf zozeer bewust was – dat je een verwaande kwast bent, dat je je voortdurend druk maakt over wat de kameraden zullen zeggen en wat het voor effect op de beweging zal hebben als jij je leven zo inricht als het jou goeddunkt. Wat vrouwen betreft, bedoel ik. Het was destijds, als zo dikwijls, pijnlijk voor me om te zien hoe jijzelf de beweging ettelijke malen scherp bekritiseerde, terwijl je mij veroordeelde als ik hetzelfde deed.

Denk je eens in, lieverd, tot op de dag van vandaag blijf je volhouden dat Ben niet in de beweging thuishoorde. Stel dat dat waar zou zijn, waar ik het niet mee eens ben (ik zal je straks uitleggen waarom), hoe durf je dat dan te zeggen; zelf heb je immers zoveel onmogelijke mensen de beweging binnengehaald. Marie Ganz, bijvoorbeeld. Plunkett, Sullivan en tientallen andere lieden die de beweging alleen maar schade berokkenden en vervolgens al hun zogenaamde principes loochenden. Deze mensen – de vele vrouwen althans – hebben jou dan misschien enige lichamelijke bevrediging geschonken, maar ze hebben geen enkele bijdrage geleverd aan de beweging. Ben daarentegen heeft zich tien jaar lang ingezet voor mij en mijn werk, zoals geen andere man dat ooit heeft gedaan; door hem heb ik in die periode beter en meer werk kunnen verzetten dan voordat ik hem kende. En dat niet alleen: het was aan Bens hulp te danken dat we met *Mother Earth* en ons uitgeverijwerk konden blijven doorgaan; zonder hem hadden mijn twee boeken, dat van Voltairine [de Cleyre] en, ja, jouw *Me-*

moirs[20], nooit gepubliceerd kunnen worden. Laten we er niet omheen draaien, lieve Sasha: Ben was degene die me geholpen heeft duizenden dollars bijeen te garen, waardoor een huis vol mensen onderhouden kon worden en wij allebei alles wat we tussen 1908 en 1917 hebben gedaan, konden doen.

Wil ik Bens slechte kanten soms ontkennen? Natuurlijk niet, lieve schat. Ik kende ze zelf maar al te goed, en ik heb er te zeer onder te lijden gehad om jouw kritiek nu of wanneer dan ook tegen te willen spreken. Want weet je, Sasha lieveling, het is altijd mijn ongeluk geweest dat ik nooit iemand met gesloten ogen heb kunnen liefhebben. Daarvoor zou ik uitgerust hebben moeten zijn met jouw prachtige naïviteit, die maakt dat je zweert bij alles wat de door jou geliefde vrouw is of jou probeert wijs te maken. Dat is de mannen die ik heb gekend nooit gelukt, omdat mijn intuïtie te groot is en ik ze al heel snel kon doorzien.

Dat heeft mij veel ongeluk, maar ook veel geluk bezorgd, want ik geloof dat er een diepere liefde en heftiger ervaringen voor nodig zijn om van iemand te kunnen houden ondanks zijn slechte kanten. Daarom ook zal ik tot mijn laatste snik van je blijven houden, oude makker.

Toen we twee weken op tournee waren geweest, kende ik Ben al van binnen en van buiten. En niet alleen kende ik zijn sensatiezucht, zijn bombast, zijn opschepperij en zijn, volkomen onselectieve, promiscuïteit – maar ik had daar ook een hekel aan. Maar afgezien daarvan had Ben iets grootaardigs, iets primitiefs, spontaans en ongekunstelds dat hem enorm charmant maakte. Als jij en al die andere vrienden die zo bezorgd waren om mijn geluk dat in de gaten hadden gehad, als jullie Ben enig vertrouwen hadden geschonken in plaats van bij de universiteit te gaan informeren naar zijn medische graad (iets wat die arme jongen nooit heeft kunnen vergeten), kortom, als jullie net zo veel begrip getoond hadden voor Bens exotische persoonlijkheid als jullie zo dikwijls hadden wanneer je figuren als Ben in boeken tegenkwam[21], dan zou Ben zich niet van de beweging hebben afgekeerd. Het pro-

20. *Prison Memoirs of an Anarchist* (Mother Earth Publishing Assoc., New York 1912). Ned. Vert.: *Gevangenisherinneringen van een anarchist*, Bussum 1981.

21. Over een van haar eerste ontmoetingen met Reitman schreef EG in haar autobiografie: 'Ik was geboeid door deze man, die een type belichaamde dat ik tot nu toe alleen kende uit boeken; het type dat Dostojevski en Gorki beschreven hebben.[...] Ik wilde in de armen liggen van deze man, die uit zo'n heel andere wereld afkomstig was' (*Mijn Leven, deel I*, p. 402).

bleem met jou, lieve schat, en met al onze kameraden, is dat jullie in wezen puriteinen zijn; allemaal hebben jullie de mond vol over hoe de verschopten der aarde geholpen zouden moeten worden, maar als er werkelijk zo iemand voor jullie staat, keren jullie hem vol verachting de rug toe, wantrouwen hem en drijven hem moedwillig terug naar de krochten waar hij vandaan kwam. Ik ben lang genoeg bij de beweging geweest om te kunnen weten hoe benepen en moralistisch ze is, en hoe weinig vergevingsgezind en begripvol ze staat tegenover iedereen die anders is. Ik was teleurgesteld toen ik dezelfde trekken in jou zag, lieverd. Ik had gehoopt dat jij, gelouterd door de ellende die je zelf doorstaan hebt, ver boven de anderen zou uitsteken in je oordeel over je medemensen; ik verwachtte dat van jou, omdat ik zag dat je in je eigen leven, ik bedoel in je amoureuze verhoudingen, allesbehalve rechtlijnig was. Natuurlijk heb ik me daardoor diep gekrenkt gevoeld.

Je zult nu wel weer zeggen dat je bezwaren tegen Ben het feit golden dat hij, zoals je zegt, 'niet in onze gelederen thuishoorde'. Oké, maar wat waren dan je bezwaren tegen Arthur [Swenson][22]? Hij heeft nooit deel uitgemaakt van onze beweging. Waarom besefte je niet hoezeer die jongen heel mijn wezen in heftige beroering bracht? Waarom behandelde je hem als een stuk vuil toen hij naar Berlijn kwam? Laten we elkaar niet voor de gek houden, lieverd; ga het maar eens bij jezelf na, dan zul je toch moeten toegeven dat je eenvoudigweg geen enkel begrip en gevoel hebt als het gaat om dergelijke ervaringen van andere mensen, terwijl je zulke dingen ondertussen in je eigen leven probeert goed te praten en te verklaren...

Het is natuurlijk flauwekul te beweren dat een vrouw die van een jonger iemand houdt net zo wordt behandeld als een man die van een jonger iemand houdt. Dat is absoluut niet waar; dat blijkt wel uit de praktijk. Honderden mannen trouwen met een vrouw die veel jonger is dan hijzelf; ze hebben talloze vrienden; ze worden door hun omgeving geaccepteerd. Bij vrouwen is dat niet het geval; op een miljoen vrouwen heeft er niet één een iets langduriger relatie met een man die jonger is dan zijzelf. En is dat wel het geval, dan wordt ze het mikpunt van kritiek van haar naaste en dierbaarste vrienden, en geleidelijk aan wordt ze dat ook in haar eigen ogen. Je bewering dat onze kameraden en vrienden Emmy anders behandelen omdat ze jonger is dan jij, is dermate onzinnig dat ik me afvraag hoe je je dat idee ooit in je hoofd hebt gehaald.

22. Met deze 22 jaar jongere Zweed was EG in Stockholm (1922) een verhouding begonnen.

Als dat de reden zou zijn, hoe kan je dan verklaren dat iedereen zoveel warmte, genegenheid en waardering heeft voor Nellie Harris? Zij is bijna tweeëndertig jaar jonger dan Frank[23]. En toch is het in feite zo dat zij meer geliefd en aanbeden wordt dan Frank zelf. Geloof je niet dat dat iets te maken heeft met Nellies persoonlijkheid, met haar charme en vooral met het feit dat ze geen afgunst en jaloezie koestert tegenover alle andere mensen die een rol in Franks leven spelen, of het nu mannen, vrouwen of kinderen zijn? Ik geloof van wel...

Lieve hemel, ik ken zoveel stellen met een groot leeftijdsverschil; voor niemand is dat een bezwaar. De bezwaren hebben altijd iets te maken met het karakter van de jongere partner, of dat nu een man of een vrouw is. Het is anders als de rollen omgekeerd zijn. Iedereen heeft bezwaren tegen een vrouw die met een jongere man samenleeft, men neemt het haar kwalijk en heeft in feite een hekel aan haar; ze vinden haar een godvergeten dwaas; dat is ze ook zonder enige twijfel, maar het is niet de taak of zaak van vrienden om haar belachelijk te maken of haar dat gevoel te geven.

En nu over het gedrag van onze mensen tegenover Emmy. Ook al zouden de kameraden vanwege hun ouderwetse fanatisme bezwaar kunnen hebben tegen het feit dat ze 'geen anarchist en niet intellectueel' is – wat natuurlijk nergens op slaat – dan weet ik toch absoluut zeker dat geen van hen iets tegen haar heeft om de reden dat zij jonger is dan jij. Wat Henry en Saxe betreft: lieve Sasha, hoe haal je je zo'n idee toch in je hoofd? Het is werkelijk belachelijk. Ik weet wat ze tegen haar hebben omdat ze me dat hebben verteld en ik zweer je dat jouw versie kant noch wal raakt. Ik zou hun eigenlijke redenen graag openhartig met je bespreken, maar ik weet wat een wunder Punt [teer punt] Emmy voor jou is, en ik wil je niet nog meer kwetsen.

Hetzelfde geldt voor jouw idee dat ik bevooroordeeld zou zijn. Je hebt een slecht geheugen, je bent vergeten dat ik degene was die het voortdurend voor Emmy opnam toen we in Berlijn waren, dat ik eindeloos met haar door de telefoon heb gepraat en alles heb gedaan om haar te kalmeren en gerust te stellen en haar jouw manier van doen uit te leggen als ze daarover klaagde. Ik kwam uit Canada terug met de beste gevoelens voor het kind, het was mijn idee dat ze hiernaar toe zou komen en ik heb daarbij geholpen. Zou ik dat allemaal hebben gedaan als ik bevooroordeeld

23. Iers-Engelse schrijver (1856-1935); schreef de geruchtmakende autobiografie *My Life and Loves*; tevens auteur van *Contemporary Portraits* (in deel vier van deze serie is een zeer lovend portret van EG opgenomen).

was? Natuurlijk niet. Maar als ik dat wilde, dan zou ik je wel kunnen vertellen waar mijn 'vooroordeel' uit voortgekomen is. Maar wat zou dat voor zin hebben; het zou je alleen maar ongelukkig maken en dat wil ik niet. In ieder geval ben ik niet tegen Emmy omdat ze jonger is, of omdat ze geen anarchist en niet intellectueel is; er zijn andere dingen in haar die me tegenstaan, en die jou ook zouden tegenstaan als je niet verliefd was en niet altijd zo blind zou zijn voor de slechte kanten van je geliefden. Laten we het er dus maar over eens zijn dat we het daarover toch niet eens zullen worden. Ik zou nooit willen dat je jouw manier van leven veranderde. Ik kan niet zeggen dat ik altijd even gelukkig ben over bepaalde dingen in jouw leven, maar het is jouw leven en daar wil ik me niet in mengen en dat wil ik niet veranderen, ook al zou ik het kunnen.

En dan wat je zegt over de buren en hun gedrag. Ik weet zo zeker als wat dat ze, als Emmy haar hart niet bij hen had uitgestort, zoals ze heeft gedaan bij Mme Sandstrom en doet bij ieder ander die ze tegenkomt, niet hadden geweten of ze gehuwd, vrijgezel of wat dan ook was. En als ze dat wel geweten hadden, dan zouden ze geen bezwaren gehad hebben tegen het feit dat zij jonger is, maar dat jij als anarchist of bolsjevist wordt beschouwd. Ook al hebben de Fransen nogal zonderlinge opvattingen over het huwelijk – vrijwel elke Fransman houdt er naast zijn wettige echtgenote een veel jongere maîtresse op na. Het is belachelijk te denken dat ze om die reden iets tegen Emmy zouden hebben. Ze gaf hun het recht zich in haar leven te mengen en nu benutten ze dat. Dat is alles.

En het feit dat er mannen avances komen maken, lieve hemel, is dat iets nieuws voor Franse mannen? Elke vrouw wordt door hen benaderd, of ze nu getrouwd, vrijgezel of weduwe is – alles wat een rok draagt, van piepjong tot stokoud. Daar zou ik me maar niet druk over maken. Maar het is natuurlijk niet goed om Emmy in St. Cloud te veel alleen te laten – dat heb ik je ook gezegd toen je hier was en haar alleen bij de Sandstroms had achtergelaten; ik vind het godvergeten jammer dat je zo vastzit, maar zolang je om het kind geeft, moet je haar niet aldoor alleen laten.

En wat betreft hiernaar toe komen, lieverd: je moet zelf uitmaken wat je het beste lijkt. Ik zal je nergens toe verplichten. Ik geef toe dat ik het fijn zou vinden je zo lang mogelijk hier te hebben, maar ik wil niet dat dat ten koste gaat van Emmy of wie dan ook. Het leven is op zich al pijnlijk genoeg. Was Emmy alleen maar niet zo verschrikkelijk burgerlijk, kon ze maar begrijpen dat de band die je met je vrienden hebt te diep is om zo maar te worden

doorgesneden. Wist ze maar dat liefde bestaat uit grootmoedigheid en begrip en niets met een trouwring of trouwboekje te maken heeft, dan zou haar leven met jou zo veel harmonieuzer en prettiger zijn. Maar je kan nu eenmaal niet uit je eigen huid kruipen, en wie ben ik om een ander te beoordelen of veroordelen...

VAN ALEXANDER BERKMAN
(St. Cloud, 20 mei 1929)

Liefste Em,

Natuurlijk weet ik wat de 18de[24] voor ons beiden betekent en dat het die betekenis voor niemand anders kan hebben. En met de gedachte eraan heb ik die dag rustig doorgebracht. Ik had Senya [Flechine] te eten uitgenodigd, maar hij kreeg de buizenpost te laat en kwam gisteren op de lunch. Verder was het een heel rustige dag en het weer was nogal somber en grauw.

Nu over de inhoud van je lange brief. Je moet weten dat je altijd alles vrijuit en openhartig tegen me kunt zeggen. Niets van wat je zegt, kan mij kwetsen, want ik weet dat je een goed hart hebt en alles goed bedoelt.

Waarom ik niet vaak over zulke zaken praat? Jij zegt dat het geslotenheid is en dat ik van alles 'achterhoud', zoals jij dat noemt, en wel op zo'n manier dat jij het toch wel weet, ook als dat niet de bedoeling is. Wel, dat is nogal onzorgvuldig uitgedrukt. Ik houd helemaal niets achter en er is niets dat jij niet zou mogen weten. Ook ben ik niet gesloten in de eigenlijke betekenis van het woord. Een gesloten man is iemand die dingen geheimhoudt. Ik houd niets geheim, althans niet voor jou. Maar er zijn eenvoudigweg dingen waarover ik niet praat. NIET omdat ik ze geheim wil houden, maar omdat ik geen Schwatzer [kletskous] ben, en vooral OMDAT IK WEET HOE ZINLOOS HET IS over die dingen te praten. Ja, zelfs met je beste vrienden. En in de meeste gevallen is het zelfs niet alleen zinloos maar ronduit schadelijk, omdat dat soort gepraat en vertrouwelijkheid de dingen alleen maar erger maakt, nieuwe misverstanden schept en niets verheldert...

Dat is louter bedoeld als een algemene opmerking. Want ik wil

24. De dag dat AB, na 14 jaar, vrijkwam uit de gevangenis (1906).

niet dat je denkt dat ik dingen voor je 'achterhoud' of dat ik 'gesloten' ben omdat er een bepaalde reden zou zijn om gesloten te zijn. In het woordenboek staat dat iemand die gesloten is de neiging heeft om dingen te verbergen. Wel, ik ben misschien zowel door mijn aard als door mijn ervaringen enigszins gesloten. Maar niet TEGENOVER JOU. Ik heb niets voor jou te verbergen. Jij kent mijn leven toch? Maar zelfs tegenover jou ben ik over dit soort dingen niet spraakzaam, OMDAT ik er van overtuigd ben dat het *zinloos* is. Mensen laten zich, in het algemeen gesproken, door hun gevoelens leiden, niet door hun verstand. En zelfs mensen die proberen hun gevoel en verstand met elkaar in evenwicht te brengen begrijpen elkaar zelden, vooral als ze niet tot dezelfde sekse behoren. Jij en ik zijn te oud om onze instelling nog te kunnen veranderen. En jij en ik vertegenwoordigen ALLE verschillen die er tussen een man en een vrouw kunnen bestaan. Hoe zouden wij het dan ooit over dit soort zaken met elkaar eens kunnen zijn? Zelfs op andere gebieden, politieke en maatschappelijke opvattingen, waarin we het soms met elkaar eens zijn, komen we vanuit totaal VERSCHILLENDE uitgangspunten en overwegingen tot een zelfde standpunt. Ik neem aan dat jij dat ook wel hebt opgemerkt. En soms zijn die uitgangspunten en overwegingen zelfs niet alleen verschillend, maar ook nog TEGENGESTELD. Soms komen we tot dezelfde conclusie, maar het is dikwijls voorgekomen dat de grondgedachte waarop ik mijn oordeel baseerde, in feite tegengesteld was aan die van jou. Dat komt doordat mensen over het algemeen van elkaar verschillen, en man en vrouw in het bijzonder. Ik weet natuurlijk dat alles wat ik hier zeg, indruist tegen jouw gevoelens, en dat bewijst alleen maar hoe waar het is. Ik denk, kortom, dat man en vrouw niet alleen biologisch maar ook geestelijk en psychisch zozeer van elkaar verschillen dat er IN BEPAALDE ZAKEN eenvoudigweg geen sprake kan zijn van wederzijds begrip.

Maar dat wil niet zeggen dat ze niet heel goede vrienden kunnen zijn, of dat ze elkaar niet kunnen begrijpen in zaken waarin die aangeboren gevoelsmatige en verstandelijke verschillen geen rol spelen.

Wel, het zou geen zin hebben verder in te gaan op wat je zegt over Ben. Over deze zaak hebben we nu eenmaal verschillende gedachten en we kunnen elkaar toch niet overtuigen. In mijn vorige brief heb ik het begrip 'jaloezie' nergens met betrekking tot Ben te berde gebracht. Zeker niet in de door jou gebruikte betekenis. Misschien heb ik een ander woord een beetje onzorgvuldig gebruikt. Ja natuurlijk, Ben is in financieel opzicht een grote

steun geweest. Maar ik kan alleen maar herhalen dat hij moreel gezien schadelijk was.

Ik heb al vaak gezegd dat ik niets tegen Ben persoonlijk had. Om bepaalde eigenschappen mocht ik hem zelfs nogal graag. Maar als ik zeg dat hij niet op z'n plaats was, dan gaat het om iets anders. Je zegt dat van andere mensen na verloop van tijd ook is gebleken dat ze niet in onze beweging thuishoorden. Ongetwijfeld. Maar bij die anderen ging er een poosje over heen voordat dat duidelijk was, terwijl iedereen *van het begin af aan* kon zien dat Ben qua karakter of instelling niet in de beweging thuishoorde.

Je noemde 'feiten' die volslagen nieuw voor mij zijn; dat wil zeggen, ongegrond. Je zegt dat ik Marie Ganz, Plunkett en Sullivan 'de beweging binnengehaald' heb. Ik vraag me af hoe je zulke wilde uitspraken kunt doen. In New York had iedereen het over Marie Ganz en de toespraken die ze voor werklozen hield lang voordat ik haar ooit had gezien. En in feite ontmoette ik haar voor de eerste keer tijdens een straatbijeenkomst die ik louter als toehoorder bijwoonde en waar zij sprak. Plunkett had ik tot op de dag van zijn proces nog nooit ontmoet. Hij zal ongetwijfeld deel hebben uitgemaakt van de groep die de eerste keer met mij meeging naar Tarrytown, maar dat waren een heleboel mensen en ik kende niet iedereen. Maar zelfs al waren al die mensen, zoals jij zegt, via mij in de beweging terechtgekomen, dan zou dat jouw beweringen over Ben nog niet ondersteunen. Ben was al die tijd in wezen een christen en hij stond psychisch, soms zelfs zonder zich dat zelf bewust te zijn, vijandig tegenover de ideeën van onze beweging.

Wat betreft mijn navraag bij de universiteit, ik ben nog steeds van mening dat die volkomen gerechtvaardigd was. Toen hij bij ons kwam, was hij een volslagen vreemde; behalve jij kende niemand hem. Van het begin af aan maakte hij in zijn houding en uitspraken niet de indruk gestudeerd te hebben. Ik heb zelfs met hem over medische kwesties gepraat en ik merkte absoluut niet dat ik met een gestudeerd man te doen had. Misschien had het ook te maken met het feit dat hij zich, vooral in het begin, totaal niet verbaal kon uitdrukken. Je weet zelf dat hij nog geen twee zinnen op een logische en samenhangende manier met elkaar kon verbinden. Hoe dan ook, mijn poging om op z'n minst te weten te komen of hij werkelijk had gestudeerd, was gerechtvaardigd...

Je vraagt me waarom ik in Berlijn zo onvriendelijk deed tegen Arthur. Wel, je beseft tenminste dat ik in Zweden niet onvriendelijk tegen hem deed. In feite is het zo dat ik hem in het begin graag mocht. Maar in Berlijn kreeg ik een hekel aan hem omdat ik

besefte dat hij TOEN niet meer om jou gaf en je alleen maar uitbuitte. Dat had ik al gemerkt voor we uit Zweden weggingen, en ik hoopte dat hij niet meer zou komen. Het is niet nodig om verder in te gaan op de redenen die ik daarvoor had. Er waren er genoeg.

Ik zou niet weten waarom ik jouw tijd in beslag moet nemen met al deze zaken, behalve dan omdat jij het er in je laatste lange brief zelf over hebt gehad. Wat Emmy betreft, het is al even zinloos om daar verder op in te gaan. Nee lieverd, je moet je niet koesteren in de dwaze en kinderlijke gedachte dat ik in dit soort dingen blind ben en, zoals jij zegt, altijd geweest ben. Misschien ben ik wel niet zo blind. Emmy is net als ieder ander geen engel. Ze heeft haar goede en haar slechte kanten, zoals bij mensen gebruikelijk is. Maar ik weet zeker dat ze, toen ze naar Parijs toekwam, behoefte had aan jouw moederlijke genegenheid, en dat jouw gedrag dat onmogelijk maakte. En dat niet alleen. In Canada liet je me je houding al blijken. Toen ik je schreef dat ze bij haar familie was weggegaan en dat ze het haar allemaal heel erg kwalijk namen,enz. enz., en dat ze erg veel om me gaf, enz., luidde jouw enige commentaar: 'Waarom zou ze niet van je houden!' Inderdaad, waarom zou een meisje van vierentwintig jaar – zo oud was ze toen – niet van een man houden die bijna dertig jaar ouder is dan zij; en dan bovendien een man die rijk noch knap is, die niet met haar zal trouwen (wat een belangrijk punt voor haar is) en haar zonder enige verzorging zal achterlaten wanneer hij sterft en ze zowel door haar eigen mensen als door de mijne geminacht zal worden. Dat alles in aanmerking genomen: 'Waarom zou ze niet van je houden!'

Toen je naar Parijs ging, is Emmy met de beste bedoelingen naar jou toegekomen, ze bracht bloemen mee, enz. Wel, zoals je weet, maak je soms bijzonder scherpe en bijtende opmerkingen en tijdens die eerste ontmoeting in Parijs heb je haar diep gekrenkt door, terloops, op te merken dat Sasha ausgebummelt is terwijl jij nog steeds jong en levenslustig bent. Wel, je mag zelf uitmaken of het juist was om je op zo'n manier uit te laten tegen een overgevoelig meisje, dat in deze aangelegenheden eigenlijk nog een kind is – want Emmy heeft nooit eerder een verhouding met een man gehad en ik ben de eerste man die ze liefheeft, een ideaal waarvoor ze haar thuis en haar ouders en haar huwelijkskansen, enz. heeft opgegeven. Deze dingen mogen dan voor ons, voor jou en mij, van geen betekenis zijn, lieverd, maar Emmy komt uit een burgerlijk milieu, ze is opgegroeid in Duitsland, en voor haar betekenen ze wel heel veel. Natuurlijk joeg jouw gedrag haar in het harnas, en anderen gedroegen zich al niet veel beter.

En zo ging het verder. Details zijn niet nodig. Haar verblijf in St. Tropez was een nachtmerrie voor haar; hoe kon het ook anders? Het was stom van me om haar mee daarnaar toe te nemen. En nog stommer was het dat ik toen niet in hetzelfde huis sliep en at. Het eerste wat ze te horen kreeg, was dat het een 'ménage à trois' was, enz. Natuurlijk werden alle opmerkingen die jij had gemaakt tegen Yawshavsky en zijn vriendin en tegen Demie [Emily Holmes Coleman] en alle anderen, nog eens voor haar herhaald, ongetwijfeld in een aangedikte versie. Natuurlijk wist ik daar toen niets van, anders had ik haar daar niet laten blijven, want ze wilde de eerste week al weggaan. Maar wat heeft het voor zin hier allemaal over te praten? Ik kan niet zeggen dat ze door jou of door mijn andere vrienden erg aardig behandeld is. Jij zult er ongetwijfeld vast van overtuigd zijn dat je haar fantastisch hebt behandeld, en ik weet dat ik je niet van het tegendeel kan overtuigen. Wat heeft het dus voor zin erover te praten? Jij zegt dat ze met andere mensen heeft gepraat. Dat heeft ze ongetwijfeld gedaan. Vooral jouw manier van doen wekte haar wrok op. Ze had van ons soort mensen iets anders verwacht. Met mij kon ze er niet over praten, omdat ik dat soort dingen niet wilde bespreken. En aangezien ze in Frankrijk geen enkele vriend had, moest ze haar hart denk ik wel uitstorten bij mensen als Irma, Molly en Elizabeth. En wat zij gezegd had, kreeg jij ongetwijfeld in een aangedikte versie te horen – precies zoals zij jouw opmerkingen tegen andere mensen te horen kreeg.

Wel, je zegt dat Saxe, Dorothy [Commins], enz. 'hun redenen hebben' om Emmy niet te mogen. Dat zal wel zo zijn. Maar Dorothy had Emmy tot twee dagen voor ze naar Amerika vertrok NOOIT gezien, en toen kwam ze alleen maar om dag te zeggen. En Saxe heeft haar maar één keer gezien, toen hij voor het eerst bij mij kwam, en hij heeft toen niet eens met haar kunnen praten. Die 'redenen die zij hebben' zijn dus louter gebaseerd op het geroddel van andere mensen.

Ik denk dat Fitzie [Eleonor Fitzgerald] gelijk heeft en dat zij de enige is die in dit soort zaken de juiste intuïtie heeft. Fitzie zegt dat Emmy zich onzeker voelt als ze mijn vrienden voor het eerst ontmoet, omdat ze weet dat ze niet bij onze groep hoort en bang is een flater te slaan, enz., en daardoor lijkt ze zich op een afstand te houden, alsof ze niet vriendelijk wil zijn. En zo is het precies. Louter ter illustratie van de 'redenen' van Saxe en Dorothy het volgende: gedurende heel hun verblijf in Parijs hebben Saxe en Dorothy geen ENKELE keer naar Emmy geïnformeerd, gevraagd of ze levend, dood of ziek was. Geen enkele keer. En het is me ook

opgevallen dat Saxe erg vooringenomen is over de vrouw[25] van jouw broer Moishe.

Maar wat heeft al dit gepraat voor zin? Zo is het leven nu eenmaal en zo zijn de mensen, zelfs de beste onder hen. De dingen zijn zoals ze zijn en niets kan daar wat aan veranderen, gepraat erover wel het minst van al. Laten we er dus maar over ophou den...

Liefs.

AAN ALEXANDER BERKMAN
(St. Tropez. 24 mei 1929)

Liefste Sasha,

...Je hebt volkomen gelijk, liefste Sasha, dat mensen, zelfs als ze heel veel om elkaar geven, maar weinig van elkaar weten en begrijpen. En dat gepraat niet tot groter begrip leidt. Er zit veel waars in het Duitse gezegde 'Wenn Du es nicht fühlst, wirst Du es nie erraten.' Het probleem is, lieverd, dat je niet erg chutko [begripvol] bent in sommige zaken, zeker niet waar het gaat om de vrouwen die je hebt liefgehad. En daardoor heb je geen van hen ooit werkelijk begrepen, of geweten welk deel van hen echt was en welk deel fantasie. Maar zo is het nu eenmaal en het is niet tisser [anders].

Wat je zegt over Dorothy Commins, moet ik corrigeren. Het spijt me als ik je de indruk heb gegeven dat ze het ooit met mij over Emmy heeft gehad. Ze heeft haar naam nooit genoemd. Ik bedoelde haar niet, al heb ik haar naam misschien genoemd terwijl ik in feite Saxe in m'n hoofd had. Geloof me alsjeblieft, ik zou het afschuwelijk vinden als je zou denken dat Dorothy over haar heeft gepraat terwijl dat niet zo is. Ja, je hebt gelijk, Fitzie heeft een scherpe intuïtie. maar vergeet alsjeblieft niet dat ze Emmy nooit heeft meegemaakt als er andere mensen bij waren. Als dat wel zo was geweest, dan weet ik zo zeker als wat dat zij dezelfde indruk had gehad als wij allemaal. En wat is dat voor een indruk, denk je? Niet zozeer dat Emmy zich verlegen en nerveus

25. Babsie, die 22 jaar jonger was dan Morris Goldman.

voelt in onze aanwezigheid – dat is tot op zekere hoogte natuurlijk ook het geval – maar dat wij ons verlegen en nerveus voelen in haar aanwezigheid. We weten niet wat we moeten zeggen of hoe we haar moeten benaderen. Dat komt doordat we weten hoe burgerlijk ze is en dat ze ziekelijk jaloers is op iedereen, en jij hebt dat zelf nog versterkt. We hebben het gevoel dat we op glas lopen. Dat is de kern van de situatie.

Ik ga je nu niet vertellen hoe goed ik Emmy behandeld heb. Ik zou niet weten hoe ik me bij haar op mijn gemak zou kunnen voelen, en zonder dat is het niet mogelijk aardig tegen iemand te zijn. Maar als alles wat ze jou vertelt even waar is als haar verhaal over haar bezoek aan mij, dan snap ik wel waardoor je zo'n verdraaide voorstelling hebt van het gedrag van je vrienden tegenover Emmy... Wat betreft het feit dat ik gezegd zou hebben dat jij 'ausgebummelt' bent: mijn beste Sasha, hoe kun je dergelijke flauwekul geloven? Zelfs al had ik gevonden dat je er zo uitzag, zou ik dat dan ooit gezegd hebben tegen haar of iemand anders die met jou samenleeft? In feite is het zo dat ik het aldoor heb gehad over je jeugdigheid, je energie, je opmerkelijke levenskracht. Hoe zou ik zoiets belachelijks gezegd kunnen hebben? Ook zou ik nooit opscheppen over mijn eigen uiterlijk. Beste makker, hoe kun je geloven dat iemand die je al veertig jaar lang kent en die voor je gezorgd heeft als geen andere vrouw ooit heeft gedaan of zal doen, dergelijke kolder zou zeggen?

Denk alsjeblieft niet dat ik wil suggereren dat Emmy moedwillig gelogen heeft: nee, dat niet, maar zoals zovele vrouwen lijkt ze te worden geobsedeerd door haar bezitsgevoel en ze schijnt te geloven dat ze elke andere vrouw moet kleineren om haar man te kunnen behouden. Ze beeldt zich miljoenen dingen in die er helemaal niet zijn; dat doen mannen en vrouwen – maar vrouwen vooral – altijd als ze onzeker en bang zijn. Vergeet nu alsjeblieft niet dat ik de dingen die Emmy jou heeft verteld, nooit gezegd heb. Maar ook al had ik dat wel gedaan, dan nog is het zo dat ik toen ze hier was op alle mogelijke manieren heb getracht contact met haar te krijgen; maar dat was allemaal tevergeefs; ze wilde gewoon niet toegeven – telkens als een van de vrouwen aan tafel maar naar jou keek of een gebaar naar jou maakte, hield ze dat scherp in de gaten; ze verlamde me gewoonweg, zodat ik niet op de juiste woorden kon komen die haar zouden doen inzien dat ik, al was het alleen maar om jou, ontzettend graag met haar op goede voet zou willen staan.

En dan het feit dat ze hoge verwachtingen van mij had omdat ik een anarchist ben; jijzelf hebt door je kinderlijke gedrag tegen-

over haar en die andere Berlijnse vrouw zo'n raar beeld gegeven van anarchisten, dat geen van ons nog iets zou kunnen veranderen aan Emmy's houding tegenover onze ideeën. En zelfs als dat niet was gebeurd, zou ze er nooit iets in gezien hebben; ze is daar al met al veel te conservatief voor. Maar jij hebt de bodem voor haar wantrouwen gelegd; en niets, wat ik of iemand anders ook zou doen, kan daar iets aan veranderen.

Ik heb dus een verschrikkelijke zonde begaan toen ik je schreef: 'Waarom zou ze niet van je houden?' Wel lieve schat, ik zou nu weer precies hetzelfde zeggen – niet vanuit de anarchistische gedachte dat het logisch is om alles over te hebben voor degene die je liefhebt. Ik stel deze vraag uitgaande van de algemeen menselijke houding inzake de liefde. Jij doet het voorkomen alsof het zo uitzonderlijk is dat Emmy met je is meegegaan ondanks het feit dat je dertig jaar ouder bent, geen middelen van bestaan hebt en niet met haar trouwde. Dat is natuurlijk heel wat voor een Duits meisje uit een burgerlijk milieu, maar het is allesbehalve ongewoon. Duizenden jonge meisjes die heel wat mooier waren dan Emmy, van aristocratischen huize waren of uit de hoogste middenklasse kwamen, zijn meegegaan met de man die ze liefhadden, ongeacht zijn leeftijd of maatschappelijke positie, of hij nu straatveger of vuilruimer was of uit de allerlaagste maatschappelijke klasse kwam. En zij waren evenmin getrouwd. Babsie, die uit een puriteinse, presbyteriaanse, burgerlijke familie komt, heeft jarenlang vlak onder de neus van de ziekenhuisautoriteiten gewoond, zonder getrouwd te zijn. Dat was in feite ook de reden dat Moe ontslagen werd. Ze zijn pas getrouwd toen Babsie in verwachting was. Maar ik weet zeker dat ze, als ze voor de keuze was gesteld om ofwel Moe op te geven ofwel niet te trouwen, het laatste gekozen had. Toen Moe ontslagen was, heeft hij jarenlang geen cent kunnen verdienen. Babsie bracht het grootste deel van het geld binnen door een aantal jaren lang dag- en nachtdienst te doen. Moe is inderdaad maar tweeëntwintig jaar ouder dan Babsie; toch verschilt zijn situatie niet veel van de jouwe, lieverd. En Babsie is één van de duizenden.

Door haar relatie met Frank is Nellies leven jarenlang een hel geweest; al die vrouwen die door Frank mee naar huis werden genomen of waar hij over praatte en opschepte, heeft zij voor lief moeten nemen. Nellie weet nu al jarenlang nooit waar ze het geld vandaan moet halen om de huur of de slager van te betalen; ze draagt alle lasten voor een man van drieënzeventig, een egoïst van de ergste soort, die louter en alleen op zichzelf gericht is. Natuurlijk is Nellie getrouwd, maar dat is dan ongeveer het enige ver-

schil. Daar staat tegenover dat Emmy niet geconfronteerd wordt met allerlei meisjes en vrouwen die jij meebrengt, of waar je over schrijft in je boeken zodat iedereen er alles over weten kan. Zonder enige moeite zou ik je nog talloze voorbeelden kunnen noemen om te laten zien dat Emmy helemaal niet zoiets bijzonders heeft gedaan.

Ik ben echter bang dat zij je dat wel wil doen geloven. Eigenlijk weet ik dat wel zeker. Ik kan me nog herinneren hoe ontzettend geschokt ik was toen Fitzie me vertelde dat jij haar verteld had hoe Emmy, toen ze eens een invalide was tegengekomen, gezegd had dat ze wou dat jij ook zoiets had omdat ze je dan kon laten zien hoeveel ze van je houdt. Wel, jij ziet dat misschien als een bewijs van liefde. Ik niet. Ik zie dat als een bewijs van een bezitsgevoel dat sadistische en pathologische vormen heeft aangenomen. Net zo als de liefde van veel ouders, die hun kinderen kwellen door ze almaar onder de neus te wrijven wat ze allemaal voor hen doen en die op die manier hun kinderen het leven zuur maken. Grote god, dat kan je toch geen liefde noemen, en je wilt me toch niet vertellen dat dat prachtig of prijzenswaardig is? Dat is het absoluut niet. Maar ik zal dit onderwerp nooit meer aanroeren. Ik hoop dat je het me voor deze ene keer nog wilt vergeven. Ik wou dat ik werkelijk contact met Emmy kon krijgen en haar die stompzinnige kuren – dat ze haar deugd heeft verloren en god weet wat heeft opgeofferd – zou kunnen afleren. Maar ik vrees dat ze me nooit zal kunnen accepteren; misschien is dat ook wel je eigen schuld omdat je haar voortdurend zit te vertellen wat EG allemaal kan, en je overal mijn boeken en foto's laat rondslingeren. Bij iemand die op zo'n ziekelijke manier van haar man houdt, zou je dat niet moeten doen; het is niet tactvol. Maar hoe dan ook, ik weet dat ze een gruwelijke hekel aan mij heeft, dus wat moet ik doen? Ik heb helemaal geen hekel aan haar. Ik zou er alles voor over hebben om haar dat te laten beseffen – ik zou willen dat ze besefte dat ze jou met haar liefde tot slaaf maakt en kwelt, en dat die liefde daarom niet groot is. Maar het is misschien wel zo dat jij zulk soort liefde prettig vindt, en dan ben ik blij voor je dat je die hebt.

En dan over Ben: nee, het heeft al evenmin zin nog over hem door te gaan. Maar jouw bewering dat Ben niet in de beweging thuishoorde omdat hij een christen was, is te dol voor woorden. Sinds wanneer maken we bijvoorbeeld bezwaar tegen tolstojanen in onze gelederen? Ik wil niet zeggen dan Ben een tolstojaan is; hij is alleen maar een godvergeten dwaas. Maar hij had ook veel goede kanten en die hadden tot ontplooiing kunnen komen als

mijn vrienden hem niet vanaf het eerste moment dat hij bij ons kwam de grond in hadden geboord...

En dan over Arthur: dacht je soms dat ik niet wist dat hij niet meer om me gaf? Trouwens, Arthur is daar erg eerlijk over geweest: hij heeft zelf tegen me gezegd dat hij me lichamelijk niet meer aantrekkelijk vond. Dat hij daarna toch gebleven is, was omdat ik een domme, hopeloze strijd voerde om hem terug te winnen. Over uitbuiting gesproken: mijn lieve Sasha, Beckie [Edelson] heeft dat acht jaar lang gedaan en toch zag jij daar niets kwaads in; integendeel, je maakte me eindeloos verwijten omdat ik me daar niet altijd even vriendelijk over uitliet. Nee lieverd, zowel bij Arthur als bij Ben ging het niet zozeer om wat ze mij aandeden als wel om jouw persoonlijke afkeer van hen. Ze deden dingen die jij vanzelfsprekend afkeurde. De moeilijkheid met jou is dat jij vervolgens zelf soortgelijke of nog vreemdere dingen bent gaan doen, die je dan tegen mij of Fitzie of andere mensen om wie je geeft goedpraat, al ben je intelligent genoeg om toe te geven hoe tegenstrijdig je gedrag is. Maar, zoals je terecht zegt, die geschiedenis met Ben en Arthur ligt al jaren achter ons, behalve dat ik door over hen te schrijven het dode verleden nieuw leven heb moeten inblazen. Dat is pijnlijk voor me, maar heeft verder niets met jou te maken.

Het spijt me als ik Ganz, Plunkett en al die anderen aan jou heb toegeschreven. Het is namelijk zo dat zij in de verste verte geen deel uitmaakten van de beweging toen ik in april 1914 wegging. Terwijl ik weg was, kwamen ze op ons huis af als vliegen op stroop; ze hingen dag en nacht om je heen; uit de schulden die ik onder ogen kreeg toen ik terugkwam, bleek dat er massa's mensen in ons huis hadden gegeten en geslapen; maar afgezien daarvan hoorde ik het allemaal via Fitzie. En zelfs als zij niets had gezegd, dan was er nog wel dat stompzinnige geraaskal van die jongelui in het juli-nummer van *Mother Earth*[26], waardoor het leek alsof wij beiden twee godvergeten dwazen waren. Geen van die lui die in dat nummer om geweld en dynamiet schreeuwden, is bij onze beweging gebleven. Ik geef jou niet de schuld, lieve schat; jij geloofde natuurlijk in ze en wilde ze helpen. Ik noemde ze alleen

26. In deze aflevering (juli 1914), volgeschreven door de hier genoemde jongelui, werd tot grote ergenis van EG ondubbelzinnig opgeroepen tot gewelddadige activiteiten. Hoewel ze niets met dit nummer uitstaande had gehad (ze was een lezingentour aan het houden; de praktische verantwoordelijkheid berustte bij AB), bleef zij als eindredactrice formeel aansprakelijk.

maar als voorbeeld van het feit dat je nooit van te voren kan zeggen wie wel en wie niet in een beweging thuishoort.

Ik wil vanmiddag werken, dus ik stop nu; ik vrees dat ik al te veel heb geschreven. Vergeef me als ik je ergens mee heb gekwetst. Ik geef zoveel om je en wens je zozeer rust en geluk toe, dat ik nooit iets zou zeggen of doen om je te kwetsen. Maar of we elkaar nu wel of niet begrijpen, laten we in elk geval eerlijk zijn en elkaar niet verkeerd begrijpen, of elkaar uit onvriendelijke motieven bekritiseren.

VAN ALEXANDER BERKMAN
(St. Cloud, 26 mei 1929)

Lieverd,

Je moet nooit denken dat de dingen die je met me bespreekt of die je me schrijft, kwetsend voor me kunnen zijn. Ik wil dat je altijd alles vrijuit en eerlijk met me bespreekt. Ik weet hoe goed je het meent en ik waardeer je mening, ook al ben ik het niet altijd met je eens. Ik ben trouwens blij dat je je in je laatste brieven over deze kwesties hebt uitgesproken.

Wel, ik weet dat veel van wat je zegt waar is, al ben ik het over sommige dingen niet met je eens. Maar dat doet er niet toe. Men kan het nu eenmaal niet over alles eens zijn, en waarom zou dat ook moeten? Wat Emmy betreft: nee, ze heeft geen hekel aan je, al is het waar dat haar liefde erg bezitterig is. Een deel van de slechte eigenschappen die je noemt, heeft ze inderdaad, maar daarnaast heeft ze ook goede eigenschappen, die door mensen die ze niet goed kent natuurlijk niet gezien kunnen worden. Ik ben, nog steeds, van mening dat iemand zijn karakter in hoge mate erfelijk wordt bepaald. Maar omgeving is ook een belangrijke factor, en men moet leefsituaties en speciale omstandigheden dus hun werk laten doen. Ik vind dat Emmy het afgelopen jaar aanzienlijk ten goede is veranderd. Ze is nogal eigenaardig; erg emotioneel en impulsief. Maar als ze zich op haar gemak voelt, is ze oprecht en buitengewoon eerlijk, en op een rustige manier valt er heel goed met haar te praten. Ze geeft trouwens zelf de stompzinnigheid van bepaalde karaktertrekken van haarzelf wel toe, maar als we beseffen dat iets verkeerd is, betekent dat niet altijd dat we

dan ook het goede gaan doen. De geest mag dan gewillig zijn, maar het vlees is zwak, zoals de bijbel zegt. En ik denk dat een mens wat dat betreft kan groeien. Ik geloof dan ook niet dat het tactloos van me is om jouw boeken en foto's te laten rondslingeren. Integendeel, ik geloof dat het leerzaam is; ze heeft erdoor geleerd zich aan bepaalde omstandigheden aan te passen; omstandigheden die voor ons natuurlijk vanzelfsprekend zijn, maar die een buitenstaander vreemd vindt.

Maar al met al heb ik een goed gevoel voor humor en neem ik de dingen meestal niet al te tragisch op. Niet langdurig althans. In het leven passen de dingen zich meestal op een of andere manier aan en zo leert ook Emmy zich aan te passen, al is dat soms een pijnlijk proces...

Bedankt voor de prachtige rozen en de kersen uit je eigen tuin. Ik vraag me af op welke dag je de doos hebt verstuurd, want hij kwam hier pas gistermiddag aan. Ik heb het idee dat de post er lang over doet, vooral met pakjes. De rozen waren jammer genoeg niet zo gelukkig – of eigenlijk: ik was niet zo gelukkig met de rozen – ik heb er maar twee kunnen redden door ze een beetje af te snijden en ze meteen in vers water met wat zout te zetten. Ze staan nu op mijn bureau en de hele kamer geurt ernaar...

Wel, verder is er geen nieuws en dit is al een Megillah [ratjetoe]. Ik hoef je niet te vertellen dat ik volkomen besef wat je doormaakt met je nieuwe boek, mijn lieve matrozenmeisje. Het zal ongetwijfeld nog erger zijn dan mijn ABC[27]. Weet je dat het ABC mij veel meer hoofdbrekens heeft gekost dan mijn *Memoirs*? Dat laatste was al moeilijk genoeg, maar toen ik het ABC aan het schrijven was heb ik, op dagen dat ik totaal vastzat en zo, serieus overwogen zelfmoord te plegen, het manuscript te verscheuren en meer van dat soort vrolijke gedachten. Maar jouw autobiografie is natuurlijk veel en veel zenuwslopender. Ik weet dus wat het voor je betekent, ook al zeg ik er zelden iets over. Maar je moet weten dat ik alles wil doen om je te helpen, als dat zou kunnen. Maar ik vrees dat dat niet mogelijk is (behalve natuurlijk door bepaalde suggesties te doen of het manuscript te corrigeren), want zulke dingen moet iedereen altijd helemaal op zijn eigen manier en met zijn eigen bloed doen. Denk dus alsjeblieft niet dat het mij mankeert aan sympathie of begrip. Onze psychische reacties zijn zo verschillend dat zelfs mijn suggesties voor jou van weinig nut zouden zijn. Maar als ik je op een of andere manier behulpzaam zou

27. *Now and After: The ABC of Communist Anarchism* (Vanguard, New York 1929).

kunnen zijn, dan weet je hopelijk dat ik dat maar wat graag zou doen. Ik ben blij dat je weer van die doodlopende weg waar je het over had bent afgekomen en verder kan gaan. Je bent er nu al zo lang mee bezig dat het wel vreselijk op je zenuwen zal gaan werken. Misschien zou het beter zijn om bepaalde dingen, waar mogelijk, over te slaan en je te bepalen tot de belangrijkste gebeurtenissen. Ik denk bijvoorbeeld dat je verhouding met Arthur [Swenson] heel goed weggelaten kan worden, hoe belangrijk die destijds ook voor jou is geweest. Want je zou er alleen maar mee in herhalingen vervallen. Dit is alleen maar een vage suggestie om zelfs belangrijke dingen weg te laten als ze IN WEZEN slechts een HERHALING zijn van eerdere ervaringen, op persoonlijk zowel als op maatschappelijk vlak. Wel, we zullen het er gauw eens over hebben. Ik moet hier nog veel opruimen voor ik kan vertrekken, maar ik denk dat ik de derde 's avonds naar Nice zal gaan. Op z'n laatst wordt het de vierde.

Ik omhels je, en ik hoop dat je werk wat gemakkelijker zal gaan en minder slopend wordt nu het einde in zicht komt.

Liefs.

Over Sovjet-Rusland

De drie volgende brieven laten stuk voor stuk zien hoe groot de weerstand was waarop EG stuitte bij haar pogingen 'de waarheid over de bolsjevistische mythe' wereldkundig te maken. De drie geadresseerden (een sociaal-democraat, een marxist en een links-liberaal) kunnen representatief geacht worden voor bepaalde stromingen binnen de toenmalige linkse beweging; stuk voor stuk hadden ze hun eigen motieven om het bolsjevistische regime met een zekere welwillendheid tegemoet te treden en EG's activiteiten, die in eerste instantie vooral gericht waren op verbetering van de situatie van de politieke gevangenen, af te keuren.

De netelige positie waarin EG zich door haar standpunt inzake Rusland bevond, werd goed gekenschetst door Havelock Ellis (die zich ondanks zijn sympathiebetuiging overigens afzijdig hield in deze kwestie): 'Zoals ik al eerder schreef, sta ik in het algemeen achter het door u beoogde; wel betreur ik het dat u een standpunt moet innemen dat de reactionaire krachten zozeer in de kaart speelt. Ik weet zeker dat de Londense Times *nooit tevoren zoveel ruimte heeft besteed aan uitspraken van uw kant, hoe belangrijk ze ook waren. Niettemin is het absoluut noodzakelijk bekendheid te geven aan de door u naar voren gebrachte feiten.' (Havelock Ellis aan EG, 3 februari 1925; Goldman-archief IISG.)*

Het feit dat er tussen de eerste en de derde brief een tijdsbestek van meer dan negen jaar ligt, laat zien hoe hardnekkig de bolsjevitische mythe in bepaalde kringen wist stand te houden.

AAN HAROLD J. LASKI
(Londen, 9 januari 1925)

Geachte Prof. Laski[28],

Ik heb vandaag twee keer geprobeerd u aan de telefoon te krijgen, maar eerst kreeg ik helemaal geen gehoor en vanavond hoorde Mrs. Zhook, die voor mij opbelde, dat u niet thuis was. Ik

28. Engels politiek filosoof en schrijver (1893-1950); vooraanstaand lid van de Labour Party.

zou erg graag de schriftelijke verklaring van de artsen die de lichamen van de arme slachtoffers in Solovetski hebben onderzocht, terugkrijgen. Zoudt u ervoor kunnen zorgen dat ik hem morgenavond in handen heb? Als u hem naar Mr. Henry Nevinson[29] of Bertrand Russell[30] hebt gestuurd, dan zoudt u ze misschien kunnen opbellen om te vragen of ze haar mij per expresse willen terugzenden. Er is nogal veel haast bij, want ik ben bezig aan een artikel voor een Londense krant over de politieke gevangenen en ik moet uit dat document kunnen citeren.

Uw brief van 29 december is goed aangekomen. Ik had eerder moeten antwoorden, maar ik heb het erg druk gehad met artikelen voor Amerika en mijn steeds groeiende correspondentie in dit land. Zoals u ziet, laat ik me niet snel ontmoedigen. Ik vind dat ik me moet blijven inzetten voor Rusland, ook al zijn u en uw vrienden niet genegen te helpen.

Ik moet bekennen dat ik niet bijzonder teleurgesteld was over de inhoud van uw brief. Tijdens de vergadering bij u thuis op 21 december was me al duidelijk geworden dat het merendeel der aanwezigen zich veel te weinig gelegen laat liggen aan de smarten van Rusland om stelling te nemen tegen de krachten die dit land en haar volk stelselmatig aan het vernietigen zijn. Ik ben echter wel teleurgesteld in Mr. Bertrand Russell en in u. Afgaande op de boeken van Mr. Russell en onze ontmoeting in Rusland, dacht ik dat voor hem het beginsel van politieke vrijheid boven elke andere overweging verheven zouden zijn. Tijdens het diner sprak hij zich in feite zo fel uit tegen iedere vorm van vrijheidsbeperking, dat ik ervan overtuigd was dat hij als een der eersten de euvels van het huidige Russische regime aan de kaak zou willen stellen en de mannen en vrouwen die vanwege hun politieke denkbeelden wegkwijnen in de Russische gevangenissen, te hulp zou komen. Het door Mr. Russell aangevoerde argument, dat hij de zin van mijn activiteiten niet inziet omdat er geen andere vooruitstrevende groepering is die de bolsjevistische regering zou kunnen vervangen, klinkt mij zeer onwaarschijnlijk uit de mond van een

29. Socialist, schrijver.

30. In de brieven die Russell tijdens zijn verblijf in Rusland (1920) schreef (zie zijn *Autobiography*, deel II), spreekt hij – privé – zeer duidelijk zijn weerzin tegen het bolsjevistische systeem uit; niettemin was hij van mening dat het bolsjevisme voor Rusland 'momenteel het juiste regime is', hetgeen hem er kennelijk ook van weerhield zich in het openbaar tegen deze 'gesloten tirannieke bureaucratie' (*Autobiography*, II, p. 122) uit te spreken.

ontwikkeld man als Mr. Russell. Dat heeft toch niets te maken met de strijd voor de rechten van de politieke gevangenen van het bolsjevistische regime? Zolang elke politieke overtuiging de kop in wordt gedrukt, zolang elke politieke organisatie wordt ontbonden en hun aanhangers hun leven moeten slijten in de Russische gevangenissen en concentratiekampen, valt het, zoals ik tijdens uw vergadering al zei, moeilijk te bepalen welke politieke groepering eventueel te verkiezen zou zijn boven de groep die nu op de *troon* van Rusland zit. Maar ook al zou Mr. Russells bewering logisch gezien juist zijn – betekent dat dan dat alle vrijheidslievende mannen en vrouwen buiten Rusland lijdzaam moeten toekijken terwijl de bolsjeviki straffeloos aan het moorden zijn? Ik zie eerlijk gezegd de logica noch de rechtvaardigheid van Mr. Russells argumentatie in.

Misschien is het goed om in dit verband op te merken dat de pogingen de positie van de Russische politieke gevangenen te verbeteren en het streven naar een openhartig en onbevreesd exposé over de feitelijke situatie in dit land, hoegenaamd niets te maken hebben met het streven of de wens de bolsjevistische regering af te zetten.

Het gaat er echter om dat deze pogingen een matigende invloed zouden kunnen hebben op de bolsjevistische regering – ze zouden zeker kunnen bijdragen tot een verzachting van de huidige schrikwekkende situatie der politieke gevangenen; wellicht zouden ze het huidige regime ertoe kunnen brengen althans een zekere mate van persvrijheid en vrijheid van meningsuiting en vergadering toe te staan.

Zou Mr. Russell soms geaarzeld hebben zijn naam te lenen of zijn pen en stem te gebruiken als het ging om de politieke gevangenen onder het tsaristische regime? Wat weerhoudt een intelligent man als Russell er dan van zich in te zetten voor de slachtoffers die onder het huidige regime om hulp schreeuwen? Is het niet zo dat hij, evenals Mr. Clifford Allen en zovele andere verdienstelijke lieden uit de socialistische en arbeidersbeweging, gelooft dat 'de bolsjeviki bezig zijn met een experiment dat de goede kant uitgaat'? Ik heb de indruk dat de progressieve vleugels van allerlei bewegingen bovenal van dit waanidee in de ban zijn. Ik heb gemerkt dat dit waanidee niet alleen hier, maar ook in Amerika heerst. De onwil van de Independent Labour Party om partij te kiezen wordt ongetwijfeld vooral hierdoor bepaald. Of is het soms zo dat deze partij, die de smaak van de macht al eens heeft geproefd en vastbesloten is opnieuw aan de macht te komen, zich geen onenigheden met haar collega's in de Russische regering kan veroorloven?

De arbeidersbeweging, die zich, zoals u zegt, liever niet wil uitspreken tegen de situatie in Rusland omdat ze denkt dat de mensjeviki het er waarschijnlijk niet beter afgebracht zouden hebben, is kennelijk dit oude gezegde vergeten: 'Het ene onrecht kan het andere niet ongedaan maken.' Ik geef graag toe dat de mensjeviki het er waarschijnlijk niet beter afgebracht zouden hebben; in het laatste hoofdstuk van mijn boek[31] heb ik erop gewezen dat elke politieke groepering die de nadruk legt op dictatuur en de jezuïtische leuze 'het doel heiligt de middelen' onderschrijft, zich onherroepelijk net zo gedragen zou hebben als de bolsjeviki dat tot op de dag van vandaag doen. Maar dat is geen reden om de uitroeiing van de mensjeviki door het huidige regime goed te praten, net zomin als de uitroeiing van de bolsjeviki zou kunnen worden goedgepraat als de mensjeviki aan de macht waren geweest. Waar het om gaat is, naar mijn mening, de dictatuur en de terreur waarvan een dictatuur gebruik moet maken; de naam van de groepering waardoor die dictatuur wordt uitgeoefend, doet niet ter zake. In mijn ogen moet *dat* voor revolutionair gezinde mannen en vrouwen de hoofdzaak zijn, en niet *wie* vervolgd wordt *door wie*. Ik vind de redenering van uw vakbondsvrienden op z'n zachtst gezegd dan ook erg zwak.

Het voorstel om, alvorens openbare activiteiten te ondernemen, eerst een besloten bijeenkomst te beleggen met de Vakbondsdelegatie, zou aanvaardbaar zijn als de delegatie lang genoeg in Rusland was geweest om meer dan oppervlakkig rond te kijken – en dan niet als gast van de regering en onder officiële begeleiding. De delegatie heeft echter slechts vijf weken in het land doorgebracht, ze heeft voornamelijk van partijdige tolken gebruik moeten maken, en ze heeft alleen maar gloedvolle betogen gehoord van lieden die er belang bij hebben om luidkeels te verklaren dat er 'orde in Warschau' heerst – aan de verklaringen van de delegatie kan dan ook weinig belang worden gehecht door mensen die het land en zijn taal kennen. Niet lang geleden kreeg ik nog een overtuigend bewijs te horen van de klinkklare leugens die de delegatie van een van haar tolken te horen moet hebben gekregen. Tijdens een bijeenkomst bij Miss Booth had Mr. Young het lef om op te merken 'dat de Tsjeka is opgeheven en dat de macht van de GPU niet groter is dan die van Scotland Yard'. En dat durft iemand te beweren, terwijl de bolsjevistische pers bol staat van de feiten die de arbitraire macht van de GPU overduidelijk aantonen. (Let wel:

31. *My Disillusionment in Russia* (Doubleday, Page & Co., New York 1923, 1924).

het is niet mijn bedoeling de integriteit van de Vakbondsdelegatie aan te vechten; ik wil ze echter wel beschuldigen van gebrek aan politiek inzicht in de Russische situatie, onkundigheid van de erbarmelijke levensomstandigheden van de grote massa, en vooral van een buitensporige partijdigheid tegenover het heersende regime – dat alles te zamen maakt het oordeel van deze delegatie volslagen waardeloos voor waarheidslievende mannen en vrouwen.) Ik zie dan ook niet in wat voor zin het kan hebben om haar te raadplegen, zoals door sommige van uw vrienden wordt gesuggereerd.

U en uw vrienden hebben nadrukkelijk gezegd dat als er iets voor de politieke gevangenen ondernomen zou worden, dat niet onder anti-bolsjevistische auspiciën 'als de uwe' (d.w.z. de mijne) moet gebeuren. Ik moet zeggen dat ik niet begrijp wat daarmee wordt bedoeld, of het moest zijn dat uw vrienden worden afgeschrikt door het feit dat ik anarchist ben. Ik weet zeker dat Mr. Russells bezwaar niet daaruit kan zijn voortgekomen. En al evenmin geloof ik dat uw bezwaar er iets mee te maken heeft. Als ik me niet vergis, is Mr. Russell zelf behoorlijk anarchistisch. Zijn aanval op *alle regeringen* tijdens het diner was in ieder geval dermate anarchistisch dat zelfs ik me erin kon vinden. En u, geachte professor, wilde de eerste avond dat ik u bezocht zelfs wel toegeven dat 'de ideeën van Bakoenin en Kropotkin volledig bevestigd worden door het Russische experiment'. (Door het bankroet van de staat overal ter wereld, zou ik zo zeggen.) En als ze niet doelen op mijn anarchisme, wat bedoelen uw vrienden dan als ze zeggen:'anti-bolsjevistische auspiciën als de uwe'?

Het gaat er echter niet om wat ik wel of niet zal doen. De zaak van de politieke gevangenen is belangrijk genoeg om door u en uw vrienden te worden aangepakt – als u hen tenminste werkelijk wilt helpen. Zelf zal ik natuurlijk op mijn eigen manier doorgaan; daarnaast ben ik alleszins bereid u op elke mogelijke manier te helpen, door u te voorzien van authentiek bewijsmateriaal e.d. In verband hiermee stuur ik u hierbij een kopie van een brief van mijn vriend Henry Alsberg[32] en een oproep die is ondertekend door een comité van mannen en vrouwen wier namen u ongetwijfeld bekend zullen zijn. Zoudt u in Engeland niet een soortgelijke organisatie van de grond kunnen krijgen? Ik heb niet de minste behoefte mezelf op de voorgrond te plaatsen of mijn naam op de radio uitgezonden te krijgen: mijn vurige wens is hoofdzakelijk,

32. Amerikaans journalist; een van de oprichters van het International Committee for Political Prisoners in New York.

enige steun en verlichting te geven aan de duizenden die wegkwijnen in de bolsjevistische gevangenissen, concentratiekampen en bannelingenoorden. Henry Alsberg heeft er, tussen twee haakjes, bijna een jaar voor nodig gehad om de socialistische en radicale elementen in Amerika de ogen te openen voor de misdaden die in Rusland aan de orde van de dag zijn. Misschien moet ik de moed dan ook niet laten zakken nu ik in drie maanden nog zo weinig heb weten te bereiken. Uiteindelijk zal de waarheid toch aan het licht komen, al denk ik vaak dat de macht van leugens hardnekkiger is dan die van de waarheid. En toch staat degenen onder ons die met leugens geen genoegen nemen, niets anders te doen dan vastberaden en onbevreesd door te gaan met hun strijd. Zolang mijn activiteiten ook maar enigszins kunnen bijdragen tot de ontmaskering van de Bolsjevistische Mythe, zolang ik de mensen op de gevaren van die mythe kan wijzen en de politieke gevangenen kan helpen, kunnen mij de moeilijkheden waar ik in dit land mee te maken heb, niet schelen.

Ja, mijn boek is inderdaad episodisch. Dat was ook de bedoeling. U hebt gelijk als u zegt dat het laatste hoofdstuk van het tweede deel uitvoeriger had moeten zijn. De stof die in dat hoofdstuk wordt behandeld, is omvangrijk genoeg voor een heel boek; mijn ruimte was echter beperkt en ik moest het dus beknopt houden. Mijn hartelijke dank voor de namen van de door u gesuggereerde uitgevers. Een ervan heeft het manuscript gelezen en geweigerd; met de andere zal ik contact opnemen als Jonathan Cape, die het momenteel aan het lezen is, het ook niet wil uitgeven.[33]

Hoogachtend.

33. In Engeland verscheen het boek uiteindelijk bij C.W. Daniel Co. (Londen 1929).

AAN TED MCLEAN SWITZ
(Parijs, 10 maart 1930)

Lieve, lieve Ted[34],

Het was heerlijk om een brief van jou te krijgen – en nog wel zo'n interessante! Lieverd, laat me je allereerst feliciteren met het feit dat je zo'n belangrijke positie hebt bereikt in ons huidige industriële stelsel. Ik weet zeker dat je nooit zo'n hoog salaris zou krijgen als je niet minstens het dubbele waard zou zijn. Er zijn maar weinig mensen die zich op zo'n prestatie kunnen beroemen. Het is een bewijs van je vakkennis en je belang als scheikundige.

Lieve jongen, het verheugt me zeer dat ik zoveel voor je heb betekend als je me wilt doen geloven. Wie zou zich niet gevleid voelen over al die lof die je mij toezwaait, en om zoveel voor een ander te hebben betekend als jij in je brief suggereert? Maar je moet weten, lieverd, dat ik al langer dan vandaag op de wereld ben en zo het een en ander afweet van de menselijke mogelijkheden. Ik ben ervan overtuigd dat het enige dat we, zelfs de grootsten onder ons, voor een ander kunnen doen, is die dingen tot ontwikkeling brengen die in feite al aanwezig zijn. We kunnen er nooit iets aan toevoegen. Als het dus zo is dat ik je heb geholpen, dat ik je de ogen heb geopend voor de wereld van het revolutionaire denken, van de literatuur, de poëzie enz., dan is dat alleen maar gebeurd doordat je de mogelijkheden daartoe al in je had. Ik heb je alleen maar een zetje gegeven en je bent op eigen kracht verder gerold.

Je vergist je, lieverd, als je denkt dat het me kwetst om te horen over je politieke denkbeelden. Ik ben gekwetst noch verbaasd. Ik vind het niet meer dan logisch dat je marxist bent geworden. Het wetenschappelijk vakgebied dat je hebt gekozen is, evenals de marxistische theorie, gebaseerd op nuchtere feitenkennis. Het zou me hebben verbaasd als je anarchist geworden was, al geloof ik persoonlijk dat je anarchistischer bent dan je zelf denkt. Zoals je weet, geloof ik zo onvoorwaardelijk in ieders recht op een eigen mening dat ik me onmogelijk gekwetst zou kunnen voelen als men mij de waarheid vertelt. Ik heb alleen wel de pest aan charlatans, aan al die luidruchtige lieden in de communistische beweging, die hun communisme van de daken schreeuwen en er helemaal niets mee bereiken. Niet alleen is het zo dat ik me niet gekwetst voel als

34. Ted McLean Switz was een jonge Amerikaanse marxist, die in Oxford had gestudeerd.

mensen oprecht in het communisme geloven, maar ik respecteer ze ook, hoezeer ik het ook oneens ben met hun ideeën.

Natuurlijk weet ik dat de gebeurtenissen in Rusland niet 'het produkt zijn van Russisch-Aziatische barbaarsheid'. Heb je me dat ooit horen beweren? Ik heb juist altijd gezegd dat de Russische tragiek gelegen is in het feit dat het Russische volk is opgezadeld met een theorie waarvoor het psychisch volkomen ongeschikt is. Jij zult nu natuurlijk zeggen dat het Russische volk deze theorie accepteert. Lieve Ted, laten we elkaar niet voor de gek houden. Jij weet even goed als ik dat de mensen in Rusland het marxisme aanvaarden omdat ze er met geweld toe worden gedwongen, en niet omdat ze tot het inzicht zijn gekomen dat het marxisme de oplossing biedt voor al hun kwalen.

Tegen het bolsjevisme heb ik precies hetzelfde bezwaar als ik altijd tegen het marxisme heb gehad. Zelfs toen ik in Rusland was,heb ik aldoor beweerd dat de bolsjeviki alleen maar in praktijk brengen wat alle sociaal-democraten, ongeacht hun nationaliteit, hebben gepropageerd en zouden doorvoeren als ze de macht in handen hadden. Bolsjeviki en mensjeviki zijn niet eens stiefzusters en -broeders van elkaar, want ze hebben dezelfde vader. (Bij de joden worden kinderen van een zelfde vader en verschillende moeders namelijk niet als stiefzusters en -broeders beschouwd. Wel als ze dezelfde moeder maar verschillende vaders hebben.) Ik heb dan ook altijd gezegd dat alle socialisten – of het nu mensjeviki, bolsjeviki of SR's[35] zijn – dezelfde vader hebben, op dezelfde manier voelen en denken, en ieder ander daartoe zouden dwingen als ze de macht ertoe hadden – juist omdat ik het marxisme beschouw als een machine die alle natuurlijke eigenschappen tot stof vermaalt, die de echte waarden vernietigt en een gelijkvormigheid tot stand brengt die alleen door middel van de Tsjeka en terreur gehandhaafd kan worden. Daar heb ik mijn hele leven tegen gestreden.

Je zegt dat je niet begrijpt hoe ik 'de enorme successen die worden geboekt (die zelfs door de bourgeoisie worden erkend)' kan negeren. Lieve Teddy, juist omdat de bourgeoisie deze successen niet alleen erkent maar zich er zelfs in verlustigt, kan ik er niet enthousiast over zijn. De loftuitingen die de bourgeoisie overal ter wereld zo kwistig toezwaait aan de partij en de regering die jij zo bewondert, vormen een genoegzaam bewijs van het falen van de revolutie in Rusland.

Nee, lieve jongen, het is niet doordat ik, zoals jij zo goedig sug-

35. Sociaal-Revolutionairen (zie Essays, noot 37, p. 110).

gereert, 'te aardig en goed en niet realistisch genoeg' ben, dat ik nooit vrede zal kunnen sluiten met het Sovjetregime. Het is niet doordat ik te aardig en goed en niet realistisch genoeg ben dat ik zal volharden in mijn standpunt ten aanzien van het huidige Rusland. Nee, de ware reden is dat ik zie dat de revolutie is vernietigd. Ik zie dat er terreurdaden worden gepleegd in naam van een revolutie die met revolutie niets te maken heeft maar het onvermijdelijke resultaat is van het marxisme.

Je wordt bedankt voor het feit dat je de anarchisten op één lijn stelt met de koelakken, priesters en de rest. Aangenomen dat zij geen menselijker behandeling verdienen dan andere reactionaire elementen, dan is jouw redenering dat de anarchisten, mensjeviki, SR's, koelakken, enz. in Rusland net zo worden behandeld als de communisten in Italië, Duitsland en andere fascistische landen, echter nog niet steekhoudend. Geen van deze landen beweert een socialistische republiek te zijn, een sociale revolutie te hebben gehad of het proletariaat te vertegenwoordigen. Afgezien van het feit dat het ene onrecht het andere niet ongedaan maakt, verwachten we in kapitalistische landen geen menselijkheid en rechtvaardigheid. Maar we hebben het volste recht om van een land met zoveel pretenties als Sovjet-Rusland iets anders te verwachten. In mijn ogen was het doel van de Russische Revolutie het menselijk bestaan waardiger te maken, niet alle waarden te vernietigen. Het doel was een zekere mate van vrijheid te bevechten, en niet alles te vertrappen. Je ziet, lieverd, dat je redenering, zoals je zelf wel zult toegeven, achterhaald is. Ze verdient geen herhaling.

Ik hoef je nauwelijks te zeggen dat mijn kritiek op de bolsjeviki van heel andere aard is dan die van de 'paus, de aartsbisschop van Canterbury, Arthur Henderson[36] en onze eigen AFL[37]'. Dat weet je ook wel zonder dat ik het je vertel. Vraag deze heren maar eens of ze EG acceptabeler vinden dan Trotski of Lenin, en je zult zien hoe snel ze zich tegen me zullen afzetten. Nog sneller dan tegen Stalin, want hij vertegenwoordigt het georganiseerde gezag en de Tsjeka, die afgrijselijk destructieve instelling. Maar EG vertegenwoordigt een ideaal dat nu nog heel onwerkelijk lijkt maar op den duur in iedere gezonde samenleving een voldongen feit zal zijn. Hoe naïef het is mij over een kam te scheren met de zwarte krachten die Rusland bestrijden, blijkt overduidelijk uit het feit dat ik nog steeds persona non grata[38] ben voor iedere regering, de Franse incluis.

36. Engels socialist.
37. American Federation of Labor.
38. EG schrijft: *a person non gratis.*

Vorige week kreeg ik daarvan nog een bewijs in handen: een bevelschrift dat dateert uit 1901, waarin mij wordt gesommeerd Frankrijk te verlaten.[39] De procedure is tijdelijk stopgezet door Torrès, die ik met mijn zaak heb belast. Men heeft hem verzekerd dat het in de nabije toekomst ongedaan zal worden gemaakt. *Deze informatie is niet voor publikatie bestemd*; ik wil er alleen maar mee aantonen dat ik, ondanks de verwoede pogingen van jouw kameraden om mijn revolutionaire gezindheid in diskrediet te brengen, nog steeds de eer heb om door elke regering als een zeer gevaarlijk individu te worden beschouwd. Zo zie je dat regeringen duidelijker in de gaten hebben wie hun vijanden zijn.

Maar zo is het genoeg geweest, lieverd. Ik vind het geweldig dat je Russisch hebt geleerd. Ik zou het maar wat graag met je willen praten. Als je in juni met de boot naar Duitsland gaat, zul je mij daar ook aantreffen. Vermoedelijk ben ik omstreeks die tijd in Berlijn. Zoals je je wel kunt voorstellen, wil ik je voor je naar Rusland gaat en op de terugweg erg graag zien.[...]

Ik vind het altijd fijn om wat van je te horen.

Liefs.

AAN FREDA KIRCHWEY
(Toronto, 2 augustus 1934)

Beste Freda Kirchwey[40],

Bedankt voor je brief. Ik vroeg me al af waarom je niet eerder schreef. Ik veronderstelde dat je op vakantie was gegaan. Ik heb mijn nicht Ruth Commins gevraagd telefonisch contact met je op te nemen. Intussen heb ik je brief gekregen. Ik ben erg blij dat jij en je confrères mijn artikel[41] goed vinden. Dat je het hier en daar wat hebt ingekort, is in orde. Ik weet zeker dat je de belangrijke

39. Dit bevelschrift was uitgevaardigd door de toenmalige minister van binnenlandse zaken, Waldeck-Rousseau, die inmiddels al twintig jaar dood was.

40. Redactrice van het (links-)liberale blad *Nation*.

41. 'The Tragedy of Political Exiles' (*Nation*, 10 oktober 1934).

gedeelten niet hebt geschrapt. Over de drukproeven: wil je ze naar mijn neef Saxe Commins, 1361 Madison Avenue, toesturen? Ik heb hem al geschreven contact met je op te nemen. Ik zou hier ook graag een stel willen hebben. Ik wil zien hoe het artikel leest nu het is ingekort.

Beste Freda Kirchwey, het zou te veel tijd in beslag nemen om in te gaan op onze meningsverschillen inzake Rusland. Ik begrijp jouw standpunt en dat van de *Nation* maar al te goed. Als liberalen zijn jullie natuurlijk al tevreden met elk klein lichtpuntje dat jullie in het Russische experiment ontwaren. Als revolutionair kan ik geen genoegen nemen met de werkelijke of denkbeeldige (het merendeel is denkbeeldig) prestaties van het Sovjetregime. Je zegt: 'Het Sovjetregime heeft de GPU opgeheven[42] en oefent een minder scherpe controle uit op allerlei culturele aangelegenheden; ook de scholen worden geliberaliseerd.' Ik geef toe dat deze dingen zijn 'veranderd' – op papier. Maar ik ben er heilig van overtuigd dat in de praktijk alles bij het oude is gebleven in Rusland.

Om een voorbeeld te geven: Toen de Tsjeka werd veranderd in de GPU, verspreidden jij en alle andere apologeten van Sovjet-Rusland deze blijde mare over de hele wereld. Omdat ik weigerde te geloven in deze verandering, werd ik uitgemaakt voor contrarevolutionair, en men beschuldigde me ervan dat ik me had verkocht aan de kapitalisten. Niettemin werden wij die hadden voorspeld dat de terreur net zo vrolijk zou doorgaan, door vele gebeurtenissen die daarna plaatsvonden in het gelijk gesteld. En nu geeft de Sovjetpers zelf toe dat de GPU haar macht 'te buiten is gegaan' en talloze mensen volgens de aloude bureaucratische methode zonder enige vorm van proces naar concentratiekampen of Siberië heeft gestuurd. De Sovjet-satrapen zullen natuurlijk nooit toegeven hoezeer deze tienduizenden ongelukkige slachtoffers – nee, niet alleen politieke tegenstanders, maar ook massa's arbeiders en boeren, om nog maar te zwijgen van de aanhangers van Trotski – door de GPU zijn gemarteld, met welke barbaarse middelen zij mishandeld zijn.

Bij Stalins eerstvolgende koerswijziging zal de wereld vast en zeker aan de weet komen dat het departement dat nu de taak van de GPU heeft overgenomen, dezelfde terreur heeft uitgeoefend als zijn voorgangers. Ik hoef niet te wachten tot het zover is. Ik weet dat er niets kan veranderen zolang de dictatuur blijft voortbestaan. Alleen al het feit dat Jagoda is aangebleven als commis-

42. De werkzaamheden van de GPU werden in 1934 overgenomen door de NKVD ('Volkscommissariaat voor Binnenlandse Zaken').

saris van het nieuwe politieke departement, bewijst de juistheid van mijn bewering.

Het probleem met jou, beste Freda, en al die anderen die zo in de ban zijn van het Sovjet-experiment, is dat jullie niet beseffen dat de methoden die worden toegepast door de communistische staat, inherent zijn aan dictatuur. Het doet er niet toe welke naam die methoden dragen. Ze vormen een wezenlijk bestanddeel van elke dictatuur en betekenen onherroepelijk terreur.

De liberalen en radicalen hebben de hongersnood in '32-'33 ontkend, zoals ze ook ontkennen dat de boeren met geweld worden gedwongen zich aan te sluiten bij de collectieven, of bij duizenden verbannen worden. Dat het niettemin waar is, blijkt uit de verklaringen van mensen die de situatie in Rusland hebben bestudeerd en geobserveerd; mensen die er jarenlang hebben gewoond en het hele land hebben doorgereisd – mensen die trouwens sympathiek staan tegenover het Sovjetregime. Enthousiaste toeristen à la Bernard Shaw nemen natuurlijk alles wat ze van hun officiële gidsen te horen krijgen voor zoete koek aan. Dat geldt echter niet voor mensen die jarenlang als correspondent, student of waarnemer in Rusland hebben gewoond...

Persoonlijk kan ik niet erg warmlopen voor die 'collectieve maatschappij' die het Sovjetregime tracht op te bouwen. Mijn standpunt inzake het kapitalisme der particuliere ondernemingen hoef ik nauwelijks te benadrukken. Ik heb er mijn leven lang tegen gevochten. Maar er is geen enkele reden om enthousiast te zijn over collectieve slavernij, want die is geen haar beter dan de slavernij die is opgebouwd door de kapitalisten. Ze betekent louter een verandering van meesters. Met dit verschil – dat men onder de kapitalistische meesters zo nu en dan nog een iets menselijker exemplaar kan aantreffen. Het apparaat van het Russische staatskapitalisme is echter van elke menselijkheid gespeend. Zonder uitzondering wordt elkeen er evenzeer door vermorzeld. Voor mij persoonlijk is dat althans onaanvaardbaar. En ik begrijp evenmin hoe liberalen en radicalen de volledige monopolisering van ieder sprankje leven en elke handeling – het wezenskenmerk van dictatuur – kunnen accepteren.

Mensen die hun leven lang op de bres hebben gestaan voor libertaire ideeën, zouden zich niet moeten laten misleiden door het valse beeld dat de burgerlijke pers in het verleden, en nog steeds, van Rusland heeft geschapen. Een kritische houding tegenover Rusland wordt tenslotte in eerste instantie bepaald door de vooronderstelling waarvan men uitgaat. Mijn kritiek op Rusland behelst niet dat Stalin te revolutionair is, maar dat hij helemaal

niet revolutionair is. Je zult moeten toegeven dat de kapitalistische pers er een ander standpunt op na houdt. Het feit dat de liberalen iedere misdaad die in naam van het socialisme wordt gepleegd, goedpraten, valt mijns inziens niet te rijmen met het feit dat zij zich tegelijkertijd uitspreken tegen de onderdrukking van liberale ideeën in hun eigen land. En toch hebben ze alle euvelen in Rusland stelselmatig doodgezwegen, hoewel ze soortgelijke zaken in andere landen bestrijden.

En nu wat betreft die 'vele fundamentele economische, sociale en politieke veranderingen die teweeggebracht zijn door de Russische Revolutie'. Jij bent de eerste die deze veranderingen toeschrijft aan de revolutie. Alle andere bewonderaars en apologeten van de dictatuur hebben de revolutie al totaal uit het oog verloren en alles toegeschreven aan het Sovjetregime. Feit is dat de Russische Revolutie en de communistische staat hoegenaamd niets met elkaar te maken hebben. Ik geef graag toe dat de Russische Revolutie het denken en voelen van het Russische volk diepgaand heeft beïnvloed; dat ze een nieuw soort mens heeft geschapen. Maar wat heeft dat te maken met het staatsapparaat, dat de revolutie heeft vermorzeld? Ik zou deze bewering met talloze voorbeelden kunnen staven, maar één is voldoende. Het is de gretigheid waarmee de grootmachten Stalins regime aan hun boezem hebben gedrukt. Ja, zelfs ultrarevolutionaire regimes als dat van Hitler en Mussolini. Rusland wil vrede sluiten met Duitsland. En dat na het bloedbad van 30 juni, na de worging van een man als Mühsam[43] en duizenden andere slachtoffers die zijn vermoord door Hitlers trawanten. Maar ik vrees dat de aanhangers van de wonderwerken in Stalins rijk nog erger zijn dan blinden. Ze hebben wel ogen, maar ze weigeren te zien.

Natuurlijk beseffen wij anarchisten dat 'elk regime zich door middel van geweld in stand houdt, en dat de mate van onderdrukking vrijwel direct bepaald wordt door de stabiliteit en veiligheid die door de machthebbende groepering tot stand is gebracht'. Je moet echter niet vergeten dat andere regimes niet voorgeven de voorhoede van de massa's te zijn. Zij beweren niet dat ze zich inzetten voor het socialisme of het communisme. Ook is er geen ander regime dat zich kan beroemen op drie revoluties in twaalf jaar tijds. Het is dan ook ons goed recht om van zo'n regime meer te verwachten dan van elk ander. Van de bourgeoisie verwacht ik niets. Het verbaast me eerlijk gezegd dat er in de kapitalistische

43. Erich Mühsam (1878-1934), Duits anarchist, schrijver en dichter; in het concentratiekamp Oranienburg op gruwelijke wijze vermoord.

landen nog steeds een paar vrijheden over zijn. Aan een revolutionair regime stel ik echter hogere eisen. Maar in plaats van zijn pretenties waar te maken, loochent het iedere dag opnieuw zijn principes. In feite is er momenteel in Rusland minder sprake van socialisme of communisme dan in de moeilijkste jaren, toen de revolutie van alle kanten werd bedreigd.

Niemand zou gelukkiger zijn dan ik als het waar was dat het Sovejetregime 'zijn onderdrukkingstactieken enigszins heeft gematigd'. Uit de vele ondergrondse brieven die wij ontvangen van onze ongelukkige kameraden die zich in Stalins *politisolators* en in de uithoeken van Siberië bevinden, blijkt echter overduidelijk dat er van deze zogenaamde matigingen geen sprake is.

Revolutie, beste Freda, is in mijn ogen namelijk iets anders dan de stelselmatige uitroeiing van politiek andersdenkenden. Robert Minor[44] heeft eens tegen me gezegd dat de individuele mens er uiteindelijk niet toe doet. Ik beschouw dat als een belediging van de revolutionaire ethiek. De individuele mens is belangrijk en mag niet worden gereduceerd en gedegradeerd tot louter automaat. Dat is mijn voornaamste geschilpunt met de communistische staat.

Vriendelijke groeten.

Goldman-Berkman II

VAN ALEXANDER BERKMAN
(Parijs, 25 juni 1928)

Liefste Em,

Het is vroeg in de ochtend en allereerst wil ik jou een groet sturen voor de 27ste.

Maar ik heb zo het gevoel dat je niet veel plezier zult beleven aan je verjaardag, omdat je boek[45] je te hoog zit. Zo is het met het mijne ook. Maar ik geloof dat wij ons allebei vergissen. We tillen te zwaar aan de dingen. Maar dat ligt natuurlijk in onze aard en we kunnen er niets aan doen. Maar ook aan ons werk tillen we veel te zwaar en daardoor wordt menig uurtje voor ons vergald.

Zo nu en dan beseffen we hoe weinig het er allemaal toe doet. Hoe weinig het leven zelf ertoe doet en hoe leeg het is. Maar zo is het wel genoeg geweest – dit is geen stemming voor een verjaardag. Maar ik denk dat dit soort gedachten, althans ten dele, noodzakelijk is als je inzit over je werk – het helpt je soms door de taaie stukken heen te komen...

Ik vraag me af waarom het je zoveel moeite kost met je boek op gang te komen. Misschien kan je je niet concentreren doordat je te veel wordt afgeleid en te veel bezoek krijgt. Toen we het eerste deel doorspraken, waren we tot de conclusie gekomen dat je met je jeugdjaren zou beginnen. Daar heb je in ieder geval veel over te schrijven, en je zou het uitvoerig, met veel herinneringen, moeten doen.

Of je begint met Rochester en je aankomst in New York en geeft dan een terugblik op je kinderjaren, omdat die je ontwikkeling sterk hebben beïnvloed.

Ik wil graag horen hoe het ermee staat.

Zelf zit ik met een paar problemen waarvoor ik geen bevredigende oplossing kan vinden.[46] Bijvoorbeeld:

(1) Heeft de revolutie het recht zich te verdedigen? Wat moet er dan gebeuren met daadwerkelijke vijanden en contrarevolutionairen? Dat leidt dan automatisch tot gevangenissen of concentratiekampen.

45. *Living My Life.*

46. Berkman is in deze tijd bezig aan zijn boek *Now and After: The ABC of Communist Anarchism*, dat in 1929 zou verschijnen.

(2) Als ergens onlusten zijn – een moordenaar of verkrachter, bijvoorbeeld, is door het volk opgepakt – vind je dan dat de gevoelens van het volk het zwaarst moeten wegen? Of is het misschien beter om de beschuldigde de gelegenheid te bieden gehoord te worden? Dat betekent tribunalen, rechtbanken en politie. En wat zouden de rechtbanken moeten doen? Die hebben alleen maar zin als ze de schuldige verder in zijn vrijheid kunnen beperken. Dat leidt dan weer tot gevangenissen.

(3) Om een voorbeeld te geven – wat zou er gebeuren: stel dat een groep mensen in Rusland een pogrom gaat beginnen; of blanken in Amerika die een neger proberen te lynchen (en dat gebeurt dan in de revolutionaire fase) – zouden we daar dan niets tegen doen? Moet er dan niet daadwerkelijk worden ingegrepen? Door wie? Door 'het volk'? Maar stel dat de aanwezigen niet durven in te grijpen. Dan moet er in dat soort gevallen gewapend geweld worden gebruikt, zelfs als dat tegen de meute gericht is. En als de leiders van die meute blijven aanzetten tot rassen- of andere haat, moeten die dan hun gang kunnen gaan?

Ik vrees dat er op deze vragen *geen* antwoord is, behalve dan dat er huis- en straatwachten enz. georganiseerd moeten worden, en dat komt in feite neer op politie, welke naam men daaraan ook geeft. Maar daarmee komen we toch weer terecht bij rechtbanken en gevangenissen, want je kan niet de politie de zaken laten afhandelen. Als er iemand wordt gearresteerd, dan moet die de kans krijgen om gehoord te worden. Maar als er een rechtbank is, wanneer moet die dan optreden en wat zijn haar bevoegdheden? Kan ze de misdadiger van zijn vrijheid beroven en, zo ja: hoe? Daarmee kom je dan weer bij gevangenissen terecht.

Maar als we eenmaal beginnen met gevangenissen, dan is het einde zoek.

Maar hoe kan het vermeden worden? Als ik het tweede deel van mijn boek op een *logische* manier schrijf – en zo moet het geschreven worden – dan zal het niet stroken met de anarchistische denkbeelden. Men kan deze problematiek niet omzeilen. Dat komt dan neer op een *overgangsfase* met straffen, gevangenissen, enz., en dat zal zeker leiden tot bolsjevistische praktijken en methoden.

Da ist der 'trouble'. Iedereen ontloopt deze problemen. Maar wat heeft het schrijven van mijn tweede deel anders voor zin? Ik heb hier erg veel over nagedacht; soms denk ik dat de revolutie niet volgens anarchistische principes gevoerd kan worden. Maar als de oude methoden eenmaal worden toegepast, zal het anarchisme nooit bereikt kunnen worden. Dat is de keuze waarvoor we staan.

Vertel me wat jouw gedachten hierover zijn...
Woensdag zal ik ter gelegenheid van de 27ste in mijn eentje rustig een glaasje op je drinken.

Veel liefs.

AAN ALEXANDER BERKMAN
(St. Tropez, 29 juni 1928)

Lieveling,
Hoewel ik vannacht tot één uur heb gewerkt en daarna nog tot twee uur heb gelezen, was ik vanmorgen al heel vroeg wakker. Ik werd wakker van een geluid dat leek op het maaien van hooi: een vriend van Mussier[47] was om een uur of vijf gekomen om diens wijnstokken en bloemen (alleen wat verdord was natuurlijk) af te snijden. Het was een wonderlijke gewaarwording om dat monotone geluid van de zeis te horen; ik werd er suffig van, maar kon toch niet weer inslapen. Hoe dan ook, ik ben opgestaan, heb m'n koffie gedronken en verse bloemen geplukt. En nu wil ik met jou praten.
Dinsdagavond om 9 uur ben ik met schrijven begonnen en tot nu toe heb ik 6000 woorden geschreven. Ik weet bij god niet of het goed is of belabberd, of er enige samenhang in zit, of het geloofwaardig klinkt, of dat het chaotisch en onwerkelijk is. Dat zal ik allemaal beter kunnen beoordelen als de zaak is uitgetypt. Vanmiddag beginnen we daarmee. Ik zal Demie [Emily Holmes Coleman] dicteren en zij typt het uit. Je weet hoe moeilijk mijn handschrift is, vooral als ik snel en opgewonden heb geschreven. Bovendien kan ik tijdens het dicteren ook nog weer correcties en veranderingen aanbrengen. We zullen er waarschijnlijk wel twee middagen voor nodig hebben, want ik moet het met Demie rustig aan doen...
Ik ben vastbesloten je geen woord te laten lezen voor je je eigen boek afhebt. Ik wil gewoon niet dat er iets te veel van je tijd in beslag neemt of je van je eigen werk afhoudt. Het is echt niet nodig. Tot de dag gekomen is dat je me kunt vertellen dat er allemaal niets van deugt...

47. Buurman van EG, vorige eigenaar van haar huis 'Bon Esprit'.

Een korte onderbreking van mijn werk kan geen kwaad. Ik hoop in ieder geval vandaag van Fitzie [Eleonor Fitzgerald] en jou te horen wanneer ze gaat beginnen. Wat is het leven toch grappig: eerst hebben we ons hier hevig zorgen zitten maken over wie Fitzie zou ontmoeten, en dan wordt ze door die getikte Djuna [Barnes][48] gekidnapt. Die halve gare. Waarom had ze je niet verteld dat ze naar Le Havre ging, en waarom nam ze je niet mee? Werkelijk, die lesbiënnes zijn me een raar zooitje. Ze hebben een haast ziekelijke vijandigheid jegens mannen. Zulke bekrompenheid kan ik eenvoudigweg niet verdragen.

Terwijl ik dacht dat het een saaie, eenzame verjaardag zou worden, is het een heel vrolijke dag geweest. En dat alles dankzij mijn attente secretaresse. Ze had stiekem van alles georganiseerd, de Gershoys, vrienden van Saxe [Commins], uitgenodigd, drie flessen champagne en heerlijke taartjes gekocht, en alles, met ijs en al, naar ons platje gebracht. Ik had al zo'n vermoeden dat Demie iets in haar schild voerde; ze weet de dingen nooit zo goed geheim te houden. Maar champagne had ik toch echt niet verwacht. Wel, we hebben tot elf uur gedronken en zijn toen in het dorp gaan dansen. 's Nachts om twee uur kwamen we thuis. Toen ik gisteren opstond, was ik wel een beetje moe, maar ik heb de hele middag zitten schrijven. Het moet dus wel goede champagne zijn geweest, je kreeg er geen kater van. Ik heb ontzettend van het feestje genoten, maar nog meer van Demies goedhartigheid, haar attentheid...

En nu over je brief van de 25ste. Je hebt zeker gelijk als je zegt dat wij te zwaar tillen aan ons werk. Maar we zouden onszelf niet zijn als we ons werk op een andere manier zouden aanpakken. Uiteindelijk gaat het er niet om of ons werk voor andere mensen belangrijk is, maar hoe belangrijk het voor onszelf is. Als we ons werk lichtvaardig zouden opvatten of onszelf alsmaar zouden voorhouden dat het er niet toe doet omdat het leven zelf er niet toe doet, dan zouden we helemaal niets kunnen doen, niet kunnen schrijven of wat dan ook. En als we geen werk hadden dat we belangrijk vinden, zouden we niet kunnen leven. Dat zou in ieder geval voor mij zo zijn en ik heb het idee voor jou net zo.

De problemen waarmee jij zit, zijn natuurlijk gigantisch. Als dat niet zo was, hoefde je je boek niet te schrijven. Juist omdat je iets nieuws wilt schrijven, een aantal problemen op een nieuwe manier

48. Amerikaans, en allerminst getikt, schrijfster (1892); maakte in de jaren twintig deel uit van de roemruchte Parijse salon van Natalie Clifford Barney (schrijfster en fervent lesbienne).

wilt benaderen, is je boek zo belangrijk. Maar aan de andere kant probeer je het onmogelijke te doen, je probeert alle problemen in één boek op te lossen. Dat is niet alleen onmogelijk, maar geen mens kan al deze problemen in z'n eentje oplossen, en bovendien kunnen ze niet op een theoretische manier worden opgelost. Je kan hoogstens de fundamentele problemen oplossen en vandaaruit verder werken. De rest moet door de concrete behoeften van een bepaalde tijd of een bepaald moment – in feite door het leven zelf – worden opgelost.

Ik denk echter dat een deel van de problemen waar je mee zit, wel beantwoord kan en moet worden. Ten eerste: 'Heeft de revolutie het recht zich te verdedigen?' Jazeker; als je gelooft dat er zonder revolutie geen fundamentele verandering kan plaatsvinden, dan moet je ook geloven dat zij het recht heeft zich te verdedigen. Alleen de standpunten van mensen als Tolstoj en Gandhi zouden onverenigbaar zijn met een gewapende verdediging van de revolutie. Ik wou dat ik er ook zo over kon denken. Gevoelsmatig doe ik dat inderdaad ook wel. Ik heb het gevoel dat geweld, in welke vorm dan ook, nooit vruchtbaar heeft gewerkt en misschien ook nooit zal kunnen werken. Maar mijn verstand en levenservaring zeggen me dat veranderingen altijd gewelddadig zullen zijn. In elk geval wil ik de noodzaak tot het gebruik van geweld zoveel mogelijk beperken. Ik zou de revolutie liever willen beschouwen als een proces van wederopbouw dan – zoals we tot nu toe hebben gedaan – als een vernietigingsproces. Maar hoezeer we ook ons best doen, de verandering zal hoe dan ook gewelddadig zijn en wij zullen in staat moeten zijn haar te verdedigen. De vraag is echter: verdediging waartegen en waarvan? Daarmee kom ik op je tweede vraag: 'daadwerkelijke vijanden'. Wat bedoel je met 'daadwerkelijk': tegenstand in de vorm van meningen, theoretische activiteiten, geschriften, gesprekken? Als je dat bedoelt, dan vind ik zeker dat je je onvoorwaardelijk moet uitspreken voor onbeperkte vrijheid van meningsuiting, drukpers en vergadering. Zodra je daaraan gaat tornen, zullen alle kwaden die je met de revolutie juist wilt bestrijden, opnieuw ontstaan. We hebben zelf toch duidelijk genoeg gezien – eerst in Amerika en vervolgens in Rusland – waar onderdrukking toe leidt om voor eens en altijd genezen te zijn van het idee dat de revolutie er bij gebaat zou kunnen zijn als de mensen de mond gesnoerd wordt. Dat leidt er alleen maar toe dat het denken in geheime kanalen wordt gedreven, en dat is uitermate gevaarlijk voor de revolutie. In feite is het zo dat mensen die zich door middel van het woord kunnen uiten, slechts zelden goede samenzweerders zijn. Dat weet ik uit eigen ervaring. En uit de

levensgeschiedenissen van vrijwel alle terroristen uit het verleden blijkt steeds dat ze ofwel nooit de kans kregen om vrijuit te spreken, ofwel niet in staat waren zich door middel van het woord te uiten. Elke daad en elk woord komt tenslotte voornamelijk voort uit de behoefte jezelf en je diepste gevoelens tot uitdrukking te brengen. Ik vind dan ook dat onbeperkte vrijheid van meningsuiting zelfs in de revolutionaire fase duizend maal minder schadelijk is dan gedachten die tot heimelijkheid gedwongen worden. Als je met tegenstand echter een gewapende aanval op de revolutie bedoelt, dan vind ik dat ook de verdediging gewapend moet zijn. Als je wordt overvallen door een dief en je hebt een wapen bij je, dan zul je dat natuurlijk gebruiken. Daar zie ik niets tegenstrijdigs in. Maar hoewel gewapende verdediging onvermijdelijk en gerechtvaardigd is, zijn gevangenissen dat niet. Al zullen er misschien nog wel verkrachtingen of diefstallen plaatsvinden, dan zullen dat toch uitzonderingen zijn. Ik geloof dat zulke dingen zelfs in de meest kritieke fase van de revolutie niet hoeven te gebeuren, zolang iedereen maar de kans krijgt mee te werken aan de wederopbouw van de maatschappij, zolang iedereen maar van het besef kan worden doordrongen dat hij persoonlijk belang heeft bij dit wederopbouwproces. Waarvoor zou diefstal nodig zijn? Waarom zou dat woord überhaupt nog gebruikt worden? Als er nu iemand bestolen wordt, dan wordt dat als diefstal beschouwd – maar hoe kan er sprake zijn van diefstal als iedereen even rijk is, als iedereen evenveel – of liever, zoveel als er te vergeven is – krijgt uit het gemeenschapsbezit? Je kunt niet nu alvast problemen gaan oplossen die qua aard en betekenis geheel zullen veranderen... Dat is waanzin.

Ik geef toe dat verkrachting een andere kwestie is; zulke dingen zullen blijven gebeuren, want sexuele nood en afwijkingen zullen tot het einde der tijden blijven bestaan. Maar moet de maatschappij, omdat er zo nu en dan een verkrachting plaatsvindt, speciale inrichtingen, een speciale klasse, een complete en kostbare machinerie in stand houden om een sporadische verkrachter in zijn vrijheid te beperken, terwijl we uit eeuwenlange ervaring weten dat gevangenissen, lynchpartijen en doodstraffen de misdaad niet doen afnemen? Ik vind dan ook dat je je krachtig moet uitspreken tegen de idee van gevangenissen als zodanig; de hele revolutie zou volslagen nutteloos zijn als zulke afschuwelijke instellingen als gevangenissen – instellingen die in het systeem dat we willen afschaffen een mislukking gebleken zijn – opnieuw werden ingevoerd.

Volksgerichten: Nee, zeker niet. Iemand die wordt opgepakt

omdat hij z'n medemens met geweld heeft belaagd, moet ten volle de kans krijgen om zich te verdedigen. Hij moet niet het gevoel hebben dat hij wordt vervolgd, maar dat hij gehoord wordt om de oorzaak of het motief van zijn handeling te weten te komen. En als hij zelf geen verklaring heeft voor zijn gedrag, dan zou hij bestudeerd moeten worden door deskundigen die de menselijke ziel niet zien als een middel om rijk te worden, een hoge positie te verkrijgen en carrière te maken, maar als een ontzettend belangrijk en interessant verschijnsel dat zorgvuldig behandeld dient te worden. In antwoord op de vraag die jij juist zo moeilijk te beantwoorden vindt, kan ik niets anders zeggen dan wat ik al zo dikwijls gezegd heb. We moeten onze opvattingen over het menselijk handelen nodig herzien. Niemand vindt bijvoorbeeld dat een tuberculoselijder opgesloten dient te worden; waarom moet iemand dan wel worden opgesloten voor iets dat in zijn eigen karakter besloten ligt en waarvoor hij net zo min verantwoordelijk is als voor tuberculose? Ik denk dat een begripvolle behandeling van zo'n zondaar in een gezonde samenleving een betere kuur, een sterkere afschrikmethode zou zijn dan gevangenissen of andere vormen van straf.

Pogroms, lynchpartijen, iedere massale actie is van dezelfde aard als een gewapende aanval op de revolutie; men heeft het recht zich gewapend daartegen te verweren, om zichzelf of de aangevallen persoon te verdedigen. Maar men kan niet...[49]

AAN ALEXANDER BERKMAN
(St. Tropez, 3 juli 1928)

Lieveling,

...Toen ik je schreef dat ik in Canada enkele vraagstukken had opgelost, wilde ik daarmee niet zeggen dat ik mijn gedachten had laten gaan over alle aspecten van een maatschappij die zich in een revolutionaire fase bevindt. Ik doelde op een paar fundamentele punten, waaruit al het andere voortvloeit. Ik wil nu duidelijk stellen dat een grondige herziening van onze opvattingen over de aard

49. De rest van deze brief is verloren gegaan of vernietigd.

goed: 'Als de revolutie geen einde weet te maken aan geweld en terreur dan... ben ik tegen revolutie.' Je was razend op me, zei dat ik nooit een echte revolutionair was geweest, en nog veel meer. Wel, je schijnt nu zelf tot dezelfde conclusie te komen, met dit verschil, dat jij nog niet graag afstand doet van het idee dat revolutie met vernietiging en terreur gepaard moet gaan. En daarmee heb ik voorgoed afgerekend. Ik ben ervan overtuigd dat we zullen leren de methodiek van de revolutie te veranderen. Voor wat betreft de aanpak van allerlei andere maatschappelijke problemen hebben we immers ook tal van veranderingen doorgemaakt. Ik denk dat het mogelijk is. Zo niet, dan zal ik mijn geloof in de revolutie opgeven. En niet alleen omdat er zoveel mensenlevens door worden verspild, maar ook omdat het allemaal zo zinloos is, een eindeloze herhaling van hetzelfde refrein: 'De Franse Revolutie Is Op Die Manier Verlopen. Alle Revoluties Moeten Op Die Manier Verlopen.' De geschiedenis dicteert het verloop. De geschiedenis is het nieuwe bijgeloof geworden, als de wil van de goden. Ik geloof daar in ieder geval niet meer in, lieve Sasha.

Het is natuurlijk moeilijk om deze kwesties per brief te bespreken. Maar ik wil je alleen maar een beetje een indruk geven van hoe ik de zaken nu zie. Verder weet ik net zo goed als jij, beste jongen, dat niemand andermans problemen kan oplossen...

Ik hoop dat je opschiet met je boek, lieve schat. En dat je tanden gauw weer in orde zullen zijn. Doe Emmy de groeten van me.

Veel liefs.

Goldman-Berkman III

VAN ALEXANDER BERKMAN
(St. Cloud, 19 november 1928)

Lieverd,

...Wat betreft je laatste brief: het heeft geen zin je lastig te vallen met verdere discussies. Alle psychologen en romanschrijvers ten spijt, is het erg moeilijk om de menselijke natuur te begrijpen. En ik denk dat ook de beste vrienden elkaar nooit begrijpen, al DENKEN ze soms van wel. Ik wil alleen iets zeggen over die twee historische vergissingen in mijn boek[51] waarover jij het hebt. Ik heb de zaak opgezocht; ik zie daar geen vergissingen. Zoals je je zult herinneren, had ik toen ik in de gevangenis zat, een andere mening over Czolgosz' aanslag[52] dan jij. Je herinnert je onze correspondentie over dit punt vast en zeker nog wel. Ik was toen van mening dat POLITIEKE gewelddaden in de VS geen zin hebben, dat alleen ECONOMISCHE gewelddaden begrepen en gerechtvaardigd kunnen worden. Uitgaande van de gevangenisbrieven hierover die ik in Ossining[53] bij me had, heb ik dat standpunt in mijn boek ook uiteengezet.[54] Er is hier geen sprake van een vergissing of tegenstrijdigheid. En wat je zegt over mijn 'angst' tegenover de kameraden – die verwar je met mijn ideeën over het belang van het persoonlijk voorbeeld, en ik ben nog steeds van mening dat het persoonlijk voorbeeld een van de krachtigste middelen is om mensen voor of tegen bepaalde ideeën te beïnvloeden.

51. *Prison Memoirs of an Anarchist.*
52. De moord op president McKinley, 6 september 1901 in Buffalo.
53. Samen met EG verbleef Berkman na zijn vrijlating (1906) enige tijd op de boerderij van vrienden in Ossining (NY).
54. In zijn brief van 20 december 1901 schrijft Berkman: 'Zolang ellende en tirannie de wereld regeren, zullen maatschappelijke vijandigheden blijven voortbestaan, en zullen de edelmoedigsten van het mensenras – de Czolgoszen – omhoogschieten als "vlammende schichten". Maar kunnen deze bliksemflitsen de maatschappelijke horizon werkelijk verlichten, of scheppen ze enkel verwarring door de duisternis die vervolgens intreedt? De strijd tussen kapitaal en arbeid is een klassenoorlog; hij is in essentie en hoofdzakelijk van economische aard en moet dan ook in de economische arena worden uitgevochten...' (*Prison Memoirs of an Anarchist.* Frontier Press, Pittsburgh 1970, p. 434).

Wat betreft die andere zogenaamde vergissing, ook daar zie je de zaak verkeerd. Natuurlijk vond jouw bezoek plaats VOOR de McKinley-affaire. Ik heb nooit anders gedacht, want ik kan me nog goed herinneren dat in de gevangenis naderhand werd beweerd dat jij toen bij me was gekomen om het 'plan' met mij door te praten[55]. En in mijn boek heb ik de brief over die kwestie gedateerd op de datum dat hij werd geschreven, 20 december; maar die brief gaat over zaken die lang daarvoor hadden plaatsgevonden. In de eraan voorafgaande brieven op de bladzijde ervoor staat dat ik op de ziekenafdeling[56] had gelegen, dat Harry Gordon op bezoek was geweest, enz. En op 20 december schrijf ik voor het eerst over jouw bezoek en vermeld ik dat de sub-rosaroute was onderbroken waardoor ik niet eerder had kunnen schrijven. Verder heb ik het in die brief over de Buffalo-kwestie enz. Uit de brief blijkt dus duidelijk dat jouw bezoek voor die gebeurtenissen had plaatsgevonden.

Wel, ik hoop dat het geholpen heeft dat je vanavond weer met je boek bent verdergegaan. Ik hoop dat je goed opschiet met 1900 en 1901. Je moet echt goed bedenken dat het er niet toe doet hoeveel je precies in een bepaalde tijd schrijft, want ik vind dat je het tot nu toe bijzonder goed hebt gedaan. Over een paar maanden heb je meer dan de helft van de autobiografie geschreven. Zo moet je de zaak bekijken...

Als altijd, liefs.

55. Waarschijnlijk wordt hier gedoeld op de vermeende betrokkenheid van EG bij de moord op McKinley.

56. Na een jaar van volstrekte isolatie (als straf voor zijn mislukte ontsnappingspoging door middel van een onderaardse tunnel) was Berkman in een ernstige crisis geraakt en had hij gevraagd om uit zijn cel te worden gelaten. Ten antwoord werd hij in een dwangbuis gestopt; acht dagen lag hij zo vastgebonden – 'wegrottend in mijn eigen uitwerpselen'. De – nieuwe – inspecteur weigerde aanvankelijk de zaak te onderzoeken 'omdat hij niet wilde geloven dat dergelijke dingen in de gevangenis gebeurden'. Uiteindelijk kwam hij toch kijken, en Berkman werd op de ziekenafdeling geplaatst (*Prison Memoirs*, pp. 424-425).

AAN ALEXANDER BERKMAN
(St. Tropez, 23 november 1928)

Lieve Sash,

Het is nu 4 uur 's middags. Ben zojuist met schrijven opgehouden om het eten klaar te maken en jou tussendoor te schrijven. Na het eten ga ik weer door met mijn boek. Ik heb dagen geworsteld om het ritme te pakken te krijgen, maar eindelijk is het me gelukt, dus ik wil vanavond doorgaan. Als ik niet te moe word, blijf ik misschien de hele nacht doorwerken om 1900 af te krijgen. Dan zou ik nog maar een jaar hoeven te doen; niet eens een heel jaar, maar tot na de dood van die arme jongen op 29 oktober.[57] Je moet niet denken dat ik me te veel haast. Ik zou het heerlijk vinden als ik het laatste hoofdstuk van het eerste deel van mijn leven afhad. Maar ik weet dat het geen zin heeft om me te overhaasten.[...]

Dat is een heel goede verklaring over dat smerige zaakje van Machno.[58] Ik wil hem zeker ondertekenen, al denk ik niet dat het veel zal uithalen. Overal zijn de revolutionaire gelederen van vergif doortrokken, en de onze kennelijk nog sterker. Heeft Rudolf [Rocker] jou ook geschreven dat Oestreich[59] hem een proces heeft aangedaan wegens smaad? Rudolf schrijft me dat hij zal weigeren zich voor een kapitalistische rechtbank tegen zo'n aanklacht te verdedigen en dat hij zal weigeren een boete te betalen... Kan je je iets verschrikkelijkers voorstellen? In je verklaring zeg je dat de oorlog en andere oorzaken verantwoordelijk zijn voor dergelijke venijnigheden. Lieve Sash, dertig jaar geleden heeft Lucy Parsons[60] een man waarmee ze had samengewoond voor de rechter gesleept om een paar meubelstukken. Zo zijn de mensen nu eenmaal; de beweging, of het ontbreken ervan, heeft niets met zulke dingen te maken. Het is allemaal onze eigen schuld, omdat we in een romantische Dusel [verdwazing] verkeerden over de

57. 29 oktober 1901, de dag dat Leon Czolgosz werd geëxecuteerd.

58. Nestor Machno's beschuldigingen tegen Vsevolod Volin (Russisch anarchist, medestrijder van Machno in de Oekraïne – p. 123) en andere kameraden.

59. Rudolf Oestreich, Duits anarchist, redacteur van *Der Freie Arbeiter*; het proces had betrekking op het eigendomsrecht van een bibliotheek van anarchistische Duitse emigranten in Londen.

60. Weduwe van Albert Parsons (een van de Haymarket-martelaars).

mogelijkheden van een theorie of een beweging om de mensen te veranderen.[61]

Je hebt gelijk, lieverd, het is erg moeilijk om de menselijke natuur te begrijpen en het is dubbel zo waar dat er tussen vrienden maar weinig sprake is van begrip. Maar aangezien alles in het leven betrekkelijk is, is het toch wel mogelijk werkelijk tot de ziel van een vriend door te dringen, als je maar veel aandacht hebt en het vermogen bezit om lief te hebben. Ik heb het niet over lichamelijke liefde; ik bedoel een grote genegenheid die sterk genoeg is om de tand des tijds te doorstaan. Zo'n vermogen geeft je een zesde zintuig, waardoor je bepaalde eigenschappen in die vriend kunt ontdekken die hij zelf niet ziet of waarvoor hem de kracht ontbreekt om ze te erkennen.

Hoe zou ik jouw reactie op Czolgosz' aanslag ooit kunnen vergeten? Niets heeft me in die afschuwelijke periode zozeer gekwetst. Het was een grotere klap voor me dan Mosts[62] reactie op jouw aanslag. Most had per slot van rekening alleen maar gepráát over geweld. Maar jij had geweld gebruikt en was ervoor in de gevangenis terechtgekomen. Je wist hoe afgrijselijk het is om zo te worden afgewezen, veroordeeld en geïsoleerd. Dat je negen jaar later op zo'n koelbloedige manier de door een ander gepleegde aanslag kon gaan zitten analyseren, waarbij je in feite liet doorschemeren dat je je eigen aanslag toch belangrijker vond, was voor mij het afschuwelijkste van alles wat ik tot dan toe had meegemaakt. Je liet er alleen maar mee zien dat je geen cent was veranderd, dat je nog steeds dezelfde blinde fanaticus was, die het leven en het menselijk handelen louter vanuit één gezichtspunt kon bekijken. Daarom zei ik in mijn vorige brief ook dat de op december geda-

61. In 1935 schreef EG aan B. Charney Vladeck (hoofdredacteur van de *Jewish Daily Forward*): 'Ik heb een tijdlang gedacht dat theorieën sterk genoeg zijn om overgeleverde en aangeleerde vooroordelen en waanideeën uit te roeien; de ervaring heeft me echter geleerd dat mensen wel theorieën maken, maar dat theorieën slechts zelden mensen maken.' (Goldman-archief, IISG.)

62. Johann Most (1846-1906), Duits-Amerikaans anarchist. Hoewel Most voordien in geschriften en redevoeringen veelvuldig het gebruik van geweld had gepropageerd (hetgeen hem verscheidene langdurige gevangenisstraffen opleverde), liet hij zich in een redevoering na Berkmans aanslag op Frick zeer laatdunkend uit over diens *Attentat* (wat tot de definitieve breuk tussen EG en haar voormalige leermeester leidde); het is niet onwaarschijnlijk dat zijn kritiek hem minder door theoretische overwegingen dan door persoonlijke animositeit jegens Berkman werd ingegeven.

teerde brief zoals die in het boek staat, historisch gezien niet juist is. Je was toentertijd, 1901, niet in staat zo over deze zaak te filosoferen als je in je brief van december 1901 deed. Zelfs toen je in 1906 uit de gevangenis kwam, redeneerde je nog niet op die manier. Ik bedoel niet dat je daar intellectueel niet toe in staat was, natuurlijk niet. Maar je zat toen nog zo vast aan de oude revolutionaire tradities en overtuigingen dat je in 1901 onmogelijk op zo'n manier geredeneerd kunt hebben. En dat niet alleen, lieve Sasha, diep in je hart ben je nog steeds de oude Adam. Heb ik dat soms niet gemerkt in Rusland, toen je mij uit alle macht bekritiseerde omdat ik me niet bij alle maatregelen die in naam van de revolutie werden genomen, kon neerleggen? Hoe dikwijls heb je me niet voor de voeten geworpen dat ik louter een salonrevolutionair was? Dat het doel de middelen heiligt, dat het individu van geen betekenis is, enz., enz.? Geloof me, liefste, ik zeg dit niet uit woede; daar ben ik nu hoop ik wel overheen; het gaat me er alleen maar om jouw reacties op de juiste plaats en tijd te zetten, dat is alles. Wat betreft je standpunt inzake Czolgosz, dat vind ik nog steeds even absurd als destijds. Het is gebleken dat iedere gewelddaad, behalve als uiting van een gevoelige mensenziel, volkomen zinloos is. Zo beschouwd was Czolgosz' aanslag net zo futiel als de jouwe. Geen van beiden hebben ze ook maar iets uitgehaald; de prijs die jij en die arme jongen hebben moeten betalen, staat voor mij in geen verhouding tot de begane zonde. Maar ik vond en vind het flauwekul te zeggen dat een politieke gewelddaad van minder betekenis is. Dat geldt eens te meer in het geval van McKinley, want zijn annexatiepolitiek markeerde het begin van het Amerikaanse imperialisme en alles wat daarop volgde. Dat kon Czolgosz natuurlijk allemaal niet voorzien. Maar in 1901 was het imperialisme, dat met McKinleys presidentschap een aanvang nam, al duidelijk zichtbaar. Jij zult natuurlijk zeggen dat McKinley louter een pion was. Zeker, en dat geldt ook voor Frick. Hij was de spreekbuis van Carnegie; hij vertegenwoordigde diens belangen evenzeer als McKinley Wall Street vertegenwoordigde. Jij zult natuurlijk zeggen dat McKinley gekozen was, of dat dat althans door bijgelovige lieden werd aangenomen. Dat is waar, maar dan was Czolgosz' aanslag juist extra belangrijk als middel om een einde te maken aan die mythe. Maar waarom moeten we daar nu nog over twisten, lieve schat? Door alles wat we hebben meegemaakt, weten we dat gewelddaden niet te vermijden zijn. Maar als het erom gaat bepaalde onrechten uit de weg te ruimen, of zelfs aan de kaak te stellen, schieten ze jammerlijk te kort. Jouw daad was edelmoedig en je

standvastigheid in de gevangenis nog meer, en datzelfde geldt voor een groot aantal soortgelijke daden van andere moedige figuren – laten we niets van hun glans afnemen door belachelijke utilitaristische haarkloverijen over welke van die daden belangrijker is. Dat is al net zo zinloos als het debat over lichaam en ziel, althans in mijn ogen.

Ja, ik heb me inderdaad vergist in de datum van mijn tweede bezoek. Ik dacht aanvankelijk dat je schreef dat ik je na Czolgosz' aanslag opnieuw had bezocht.

'Persoonlijk voorbeeld'. Wie heeft dat ooit ontkend? Maar wat heeft het voor zin om iets te doen waarmee men zichzelf volkomen verloochent, zelfs al wordt het door de kameraden goedgekeurd? Wees eens eerlijk, jochie: hoeveel van jouw persoonlijke leven of handelingen zou de goedkeuring van onze kameraden kunnen wegdragen, als ze ervan geweten hadden? Of van het mijne? En toch kan ik eerlijk zeggen dat ik nooit iets gedaan heb dat tegen mijn ideeën indruiste – al weet god dat ik niet kan zeggen dat ik mezelf nooit verloochend heb. Er is een tijd geweest dat de zaak alles voor me betekende en dat ik dacht dat de kameraden in staat waren om het persoonlijk voorbeeld naar juiste waarde te schatten, en dat geldt ook voor jou. Als je het eerlijk bij jezelf nagaat, zul je merken dat jij je oude overtuigingen gewoon nog niet helemaal bent ontgroeid. Ikzelf trouwens ook niet, maar jij houdt je er meer aan vast. Sinds ik heb gezien hoe de kameraden zich in jouw geval gedroegen, en meer nog in het geval van Czolgosz, en sinds de kleinzielige en wrede beschuldigingen aan het adres van de minderheid, mijzelf incluis, geloof ik niet meer dat de kameraden in staat zijn iets te leren van het goede voorbeeld. Een klein groepje uitverkorenen betekent voor mij alles; hun respect en vriendschap zijn mijn grootste steun. De rest interesseert me niet meer. En die ontwikkeling is niet pas gisteren begonnen: ze is begonnen toen ik zag hoeveel kameraden zich negatief tegenover jouw daad opstelden, werd versneld in 1901, kreeg een nieuwe stimulans tijdens mijn samenwerking met Ben Reitman en bereikte het toppunt toen ik uit Rusland terugkwam. [...]

Veel liefs.

VAN ALEXANDER BERKMAN
(St. Cloud, eind november 1928)

Lieverd,

Ben blij met je lange brief. Ik kan niet zeggen dat ik het op alle punten met je eens ben, maar wat heeft het voor zin daarover te discussiëren? We blijven toch allebei bij ons oude standpunt. Ik denk zo langzamerhand dat ideeën, meningen, enz., minder een kwestie van denken dan van temperament zijn. Des te zinlozer is het dus om erover te discussiëren.

Ik ben echter van mening dat wat ik schreef in de *Memoirs* helemaal juist is op elk punt, historisch en psychologisch. Wat Leon betreft: ik weet heel zeker dat ik je in mijn gevangenisbrief schreef dat ik begreep waardoor hij tot zijn daad gedreven werd, maar dat het nut van zo'n daad, maatschappelijk gezien, een heel andere kwestie is. Die mening ben ik nog steeds toegedaan. Daarom ook veroordelen wij zulke daden niet, omdat we de oorzaken begrijpen. Maar dat betekent niet dat we ons geen mening kunnen vormen over de maatschappelijke invloed en het nut van dergelijke daden. Natuurlijk kan niemand werkelijk voorzien wat het 'nut' is, maar dat is al een filosofische overweging, die hier niet ter zake is. En nogmaals, ik ben nog steeds, evenals vroeger, van mening dat men bij een terreurdaad in overweging moet nemen wat voor invloed hij heeft op het denken van het grote publiek – niet op dat van de kameraden, zoals jij zegt. (Hetzelfde geldt voor mijn opmerking over de invloed van het persoonlijk voorbeeld.) Er waren in Rusland 'bezmotivniki', die geloofden in terreur 'zonder motieven', op grond van algemene beginselen. Ik heb nooit enige sympathie gehad voor zo'n houding, al kon ik zelfs dat niet veroordelen. En daarom denk ik dat mijn aanslag, niet omdat ik hem gepleegd heb, maar omdat het een aanslag was die door de meeste mensen gemakkelijk begrepen kon worden, meer nut had dan die van Leon. Ik ben nog steeds van mening dat vooral in de VS economische gewelddaden door de grote massa beter begrepen kunnen worden dan politieke. Maar in het algemeen ben ik nu niet meer voor terroristische activiteiten, behalve onder zeer uitzonderlijke omstandigheden.

Jij zegt dat mijn oordeel een vreselijke klap voor je was. Dat is mij te sentimenteel. In feite zeg je ermee dat men de dingen niet moet analyseren, ze niet moet overdenken, en dat men geen kritische mening moet hebben. Zo geformuleerd, zul je het er nauwe-

lijks mee eens zijn. En toch betekent het hetzelfde. Precies wat je zegt in je brief: 'Dat je negen jaar later op zo'n koelbloedige manier de door een ander gepleegde aanslag kon gaan zitten analyseren.' Negen jaar is waarachtig wel lang genoeg om over zulke dingen na te denken, en de gevangenis is daar een zeer goede plaats voor, omdat men er de zaak van een afstand, niet gehinderd door vluchtige indrukken, kan beschouwen. Dat je DESTIJDS geschokt was, kan ik me voorstellen. Maar dat je zelfs nu nog geschokt bent, gaat me te ver.

In Rusland? Hetzelfde. Jouw verzet tegen de bolsjeviki was in mijn ogen te sentimenteel en vrouwelijk. Ik had overtuigender bewijzen nodig, en zolang ik die niet had, kon ik mijn houding niet veranderen, of ik zou oneerlijk zijn geweest. Dat is denk ik ook het verschil tussen de mannelijke en de vrouwelijke mentaliteit. Jij zult natuurlijk ontkennen dat er zo'n verschil bestaat; dat heb je althans altijd gedaan, net zoals je de invloed van erfelijkheid ontkende en zoals je nu zelfs de invloed van omgeving minimaliseert. Maar dit zijn allemaal punten waarop we het in het verleden nooit eens zijn geweest en ik verwacht niet dat we het er in de toekomst wel over eens zullen worden. We moeten allebei de logica van ons eigen denken en ons eigen temperament volgen.

Ik ben het helemaal niet met je eens dat gewelddaden totaal niets uithalen. Het terrorisme van de Russische revolutionairen heeft ertoe geleid dat de hele wereld verontwaardigd raakte over het despotisme van de tsaar. Door Kennans boek[63] werd dat proces alleen maar geïntensiveerd. Kennan had nooit over ze kunnen schrijven als zij hun aanslagen niet hadden gepleegd, naar Siberië waren verbannen, enz. En wat je zegt over de kameraden en hun goedkeuring – die laat me koud. Ik heb altijd gevonden, en dat vind ik nog steeds, dat iedereen die een bepaald ideaal verkondigt, vooral als het een hoog ideaal is, moet proberen zich in zijn eigen leven in overeenstemming met het ideaal te gedragen – althans zoveel mogelijk; zowel ter wille van zichzelf als voor de verbreiding van zijn ideaal in het denken van degenen aan wie hij zijn ideaal verkondigt. Dat wil zeggen, de grote massa. Op dit punt had Voltairine [de Cleyre] gelijk, al ging zij daar wel erg ver in. Het is altijd zo geweest dat het leven, de activiteiten en het sterven van bepaalde personen een veel grotere invloed uitoefenen dan de door hun verkondigde ideeën. Dat is een historisch feit.

Niet dat ik wil zeggen dat mijn eigen leven hiermee altijd in overeenstemming is geweest. Natuurlijk niet. Ik heb het over mijn

63. *Siberia and the Exile System*, 1891.

ideeën in deze kwestie. Verder is het natuurlijk zo dat men vergissingen begaat. Maar het gaat hier om de juiste instelling.

De vraag of de kameraden iets al dan niet 'naar juiste waarde kunnen schatten', doet totaal niet ter zake. Men moet zich gedragen en leven naar zijn EIGEN instelling in de zaak. Van belang is alleen wat voor instelling men heeft. [...]

Liefs.

Aan John Cowper Powys
(Londen, ± augustus 1938)

Lieve, goede vriend[64],

Het is al bijna twee maanden geleden dat ik je brief van 15 juni kreeg. Je hebt altijd zoveel begrip voor langdurig stilzwijgen, dat ik geen uitvoerige verklaring hoef te geven voor het feit dat ik niet eerder heb geantwoord.

Het is erg aardig van je dat je mijn 'vrienden in Catalonië als de overwinnaars uit deze oorlog te voorschijn wilt zien komen, met een regering die vrij is van politici en dictators – een werkelijk vrij land, waarin alle verwachtingen die we allemaal hebben gekoesterd aan het begin van de revolutie in Rusland verwezenlijkt zullen worden'. Je zult het me vast niet kwalijk nemen als ik zeg dat er in die allereerste alinea al een tegenspraak zit. Je hebt het over een 'werkelijk vrij land', terwijl je niettemin schijnt te veronderstellen dat een regering noodzakelijk is voor de bestendiging van dat ideaal. Helaas kan de combinatie vrijheid-regering nooit harmonieus zijn. Ik althans ken geen enkele regering, hoe democratisch of progressief ook, die ooit werkelijke vrijheid heeft toegestaan.

Een andere fout die je maakt, beste vriend, is dat je gelooft in de noodzaak van 'gecentraliseerd gezag'. Dat willen de Spaanse anarchisten nu juist niet. Hun hele idee is gebaseerd op federatieve betrekkingen op alle terreinen van het maatschappelijk leven. Ik ben zo vrij je het boek *Anarcho-syndicalisme: theorie en praktijk* van een van onze scherpzinnigste mensen, Rudolf Rocker, toe te zenden. Duidelijker dan ik dat in een brief kan, zal dat boek je uitleggen dat de hele idee van regering, van gecentraliseerd gezag en alle andere instellingen die de vrijheid beknotten, verkeerd is en schadelijk voor ieder maatschappelijk stelsel dat gebaseerd is op de anarchistische ideologie. Ook zul je zien dat de Spaanse anarchisten in de produktie- en distributiesector niet het winstprincipe willen hanteren. (Anarchisten geloven dat socialisatie van produktie- en distributiemiddelen noodzakelijk is – libertaire socialisatie wel te verstaan. Dat is het grote verschil

64. John Cowper Powys was een Engels romanschrijver, dichter en essayist (1872-1963).

tussen ons en de Russische communisten. Zelfs de eenvoudigste Spaanse boer heeft na jarenlange anarchistische aktiviteiten het verschil geleerd tussen het soort communisme dat Moskou aan de Russen heeft opgelegd en datgene wat hij communismo libertario noemt.)

Je hebt volkomen gelijk als je zegt dat de Spaanse aarde zeer vruchtbaar zou zijn voor het experiment dat de Spaanse anarchisten voor ogen staat. Dat kan worden verklaard uit het feit dat de CNT[65] en de FAI[66] daadwerkelijk hebben laten zien dat het anarchistische communisme verwezenlijkt kan worden. Je zult het vast wel interressant vinden om te horen dat ik in sommige dorpen vier generaties heb aangetroffen die allemaal even felle voorstanders waren van het libertaire communisme. Voor hen was de libertaire idee niet louter theorie of boekenwijsheid, maar een reële kracht in hun bestaan. Ik ben ervan overtuigd dat hierin het verschil tussen het Spaanse volk en de grote massa elders gelegen is. Zij hebben het grote geluk gehad dat zij zich niet hebben ingelaten met de corruptie van het parlementarisme en het politieke gekonkel. Ze hebben vertrouwd op directe actie en niet op hooggeplaatste leiden. Maar het allerbelangrijkste is het libertaire grondbeginsel, dat diep verankerd ligt in de arbeiders en boeren en niets met dictatuur van doen wil hebben. Ze wisten drommels goed dat het pad van de dictatuur onherroepelijk naar de afgrond voert – dat die ontwikkeling niet tussentijds stopgezet kan worden.

Dit brengt me op het punt dat je op de tweede bladzijde van je brief aansnijdt. Je zegt daar: 'Ik zie niet in hoe zij zich zullen beschermen tegen de listen van oratorische demagogen en sluwe, gewetenloze intriganten met verraderlijke "slogans".' Dat is inderdaad een moeilijke kwestie, zoals mijn Spaanse kameraden zeker zullen beamen. Ze hebben al zeer duur moeten betalen voor het feit dat ze 'oprecht en eerlijk en idealistisch zijn en zich verre houden van al die listige methoden die ze "*echte* politiek" noemen'. Maar mijn Spaanse kameraden hebben beseft dat het beter is om geslagen te worden dan zelf te slaan. Uiteindelijk moet je toch ergens beginnen als je ooit je doel wilt bereiken. De Spaanse anarchisten zouden, als ze dat gewild hadden, zonder al te veel moeite hun tegenstanders hebben kunnen uitschakelen – zoals dat in Rusland gebeurd is, en nog steeds gebeurt. Het feit dat ze zitting hebben genomen in de regering[67] was, vanuit anarchistisch

65. Confederación Nacional del Trabajo.
66. Federación Anarquista Ibérica.
67. Van 4 november 1936 tot 17 mei 1937 maakte de CNT deel uit van de republikeinse regering.

standpunt bezien, inderdaad net zo inconsequent, maar het was het minste van twee kwaden. Zoals ik al dikwijls uiteengezet heb tegen vele scherpe critici van de CNT-FAI (lieden die zich op een veilige afstand bevinden van het strijdtoneel): regeringen kunnen omvergeworpen worden, maar de dictatuur houdt haar kwaden in stand door haar eigen vernietigingsmechanisme.

Het zou wel eens niet helemaal waar kunnen blijken te zijn dat mijn Spaanse kameraden 'zelf al zo langdurig en diep hebben geleden, dat ze misschien een andere manier zullen vinden om hun vrijheid en hun nieuwe verworvenheden te beschermen, *en toch* hun intelligentsia alle gelegenheid te geven om kritiek uit te oefenen'; het is immers al een heel oud gegeven dat de slaven van gisteren zich heel gemakkelijk als de tirannen van morgen kunnen ontpoppen. Neen, het is niet het door hen doorstane leed waardoor mijn kameraden gevrijwaard zullen worden van de beknotting van de intellectuele vrijheid zodra zij het roer van de nieuwe samenleving in handen hebben. Veeleer is het hun overtuiging dat creatief werk, in welke vorm dan ook, de enige garantie biedt voor een rijke maatschappelijke cultuur. (Als bewijs hiervan stuur ik je het laatste nummer van *Spain and the World*, waarin een verslag staat van de viering van de 'dag van het boek' in Barcelona op 14 juni.) Ik ben er steevast van overtuigd dat het anarchisme de grootste garantie biedt voor intellectuele vrijheid en 'alle gelegenheid voor het uitoefenen van kritiek'. Ik wil echter niet beweren dat mijn Spaanse kameraden onfeilbaar zijn. Ook zij kunnen tirannieke neigingen gaan ontwikkelen. Mijn enige hoop is dat de bevrijde massa's de leiders in dat geval ter verantwoording zullen roepen. Ik kan je één ding verzekeren, beste jongen: als de nieuwe maatschappelijke orde een feit geworden is en men de intellectuele vrijheid zou proberen te beknotten, dan behoor ik niet langer tot de verdedigers van dat experiment.

Heel veel dank, gulle vriend, voor de hoge lof die je me toezwaait. Ik hoop dat mijn kameraden nooit zo dom zullen zijn mij te beschouwen als 'een van de heiligen en pioniers van een nieuw tijdperk'. Dat doet me denken aan een soortgelijk compliment dat me eens werd gemaakt door een Engelsman met wie ik een interessante correspondentie heb gevoerd. Toen ik eens in een zeer pessimistische bui was, probeerde hij me op te beuren door te zeggen: 'Trek het je niet aan, Emma Goldman. In driehonderd jaar tijds zal er ter ere van jou een prachtige kathedraal worden opgericht. Dan zul je neerdalen uit de hemel en door de gebrandschilderde vensters naar binnen kijken om te zien wat je volgelingen van je leer gebrouwen hebben en je zult zeggen: Heb ik daar

nu mijn leven voor gegeven?' Zo zie je dat zelfs onsterfelijkheid geen enkele garantie biedt als je volgelingen de ideeën en idealen die je hebt verkondigd, eenmaal verwezenlijkt hebben.

Ja, ik heb allerlei plannen in mijn hoofd, en daarvan is mijn terugkeer naar Spanje wel het belangrijkste. Helaas is het nu nog moeilijker om een visum te krijgen dan vorig jaar. De wereld gaat steeds meer lijken op een huiveringwekkende vesting waar men in noch uit kan komen. Eigenlijk had ik vorige zaterdag al naar Parijs zullen gaan en van daaruit door naar Spanje, maar men heeft me gewaarschuwd dat ik eerst moet proberen een Engels visum te krijgen; dat zijn een paar vrienden van me nu aan het regelen. Als Binnenlandse Zaken niet moeilijk doet, zal ik waarschijnlijk deze week vertrekken. Ik moet ook nog een paar weken naar Amsterdam toe. Het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam, een zeer unieke en interessante instelling, wil erg graag het archief van mijn dierbare overleden kameraad en vriend Alexander Berkman in zijn collectie opnemen. Het materiaal is al naar het Instituut toegestuurd, maar ik moet ernaar toe om het te ordenen. Daar zal ik tot eind september mee bezig zijn; dan kom ik voor een maand of zes weken terug naar Engeland en daarna ga ik per boot naar Canada. Je ziet dat je idee dat ik wel allerlei plannen zou hebben, juist was.[68]

De activiteiten van de CNT en de SIA[69] gaan echter gewoon door. Mijn goede vriendin Ethel Mannin zal het werk voor de SIA overnemen en andere vrienden zullen de activiteiten voor de CNT-FAI voortzetten.

Als ik dacht dat je Iers was, zou ik je ervan verdenken de Blarney Stone[70] te hebben gekust – je zegt zoveel aardige en vleiende dingen. Toch ben ik dankbaar dat je denkt dat 'het op zich al een geluk is om Emma Goldman geweest te zijn en te zijn'. Dat is nogal een boude uitspraak. Mijn post zal me worden nagestuurd

68. In Parijs werd ze ziek, waardoor ze haar bezoek aan Spanje moest uitstellen tot midden september. Na terugkomst in Londen viel ze van een trap; ze raakte bewusteloos en werd gewond aan het hoofd. Zodoende kon ze pas begin 1939 naar Amsterdam toe gaan. Daarna ging ze naar Canada om geld in te zamelen voor Spanje, ook al was de revolutie daar inmiddels een verloren zaak. Op 17 februari 1940 kreeg ze een hartaanval, en ze stierf op 14 mei. Overeenkomstig haar wens werd ze begraven op het Waldheim-kerkhof in Chicago, bij de graven van de Haymarket-martelaars.

69. Solidaridad Internacional Antifascista.

70. Steen in het Ierse dorpje Blarney, die volgens de legende welsprekendheid brengt aan hen die hem kussen.

en ik zou het erg fijn vinden als je nog eens wat liet horen wanneer je daar zin in hebt.

Met vriendelijke groeten.

Register

Alexander II, tsaar, 10, 81n
Allen, Clifford, 193
Alsberg, Henry, 169, 171, 176, 195-196
Altgeldt, John Peter, 99
Amerongen-van Straten, C.E. van, 9n
Angiolillo, 104-105
Armour, 72
Averbuch, Lazarus, 101-102

Baginski, Max, 155, 168
Bakoenin, Michael, 30, 34, 81, 92, en n, 156, 195
Ball, John, 87
Barnes, Djuna, 208 en n
Barney, Nathalie Clifford, 208n
Basjkirtsev, Marie, 54, 144
Bauer, Bruno, 60
Belmont, 74
Berger, Victor Louis, 94 en n
Berkman, Alexander, 9, 13-19, 103, 111-112, 116, 121, 166, *167-190*, *205-223*, 227
Bernstein, 169
Bienovitsj, Taube, 10
Blackstone, William, 31
Booth, 194
Brady, Edward, 170,
Bresci, Gaetano, 105-106
Bresjkovskaja, Katerina, 74, 145
Brieux, Eugène, 74
Briffault, Robert, 158
Brisbane, Arthur, 67-68, 82n
Brown, John, 36 en n, 88
Bruno, Giordano, 65 en n
Burroughs, John, 33
Butler, Nicholas M., 84

Calvijn, Johannes, 87
Cape, Jonathan, 196
Carnegie, Andrew, 102, 219
Carpenter, Edward, 39, 140, 141n
Castillo, Antonio Cánovas del, 103-104
Christus, Jezus, 60-66, 87
Cleyre, Voltairine de, 130, 173, 222
Coleman, Emily Holmes, 182, 207-208
Colton, James, 17, 48n
Commins, Dorothy, 182-183
Commins, Ruth, 200
Commins, Saxe, 171, 176, 182-183, 201, 208
Comstock, Anthony, 56
Curie, Marie, 144 en n
Czolgosz, Leon, 14-15, 99 en n, 100, 102, 166n, 168, 215 en n, 218-221

Dante, 39
Desmoulins, Camille, 87 en n
Dhingra, Madar Sol, 107
Dombrowski, 146
Dostojevski, Fjodor M., 111, 174n
Dotty, 74
Drinnon, Anna, 8n, 213n
Drinnon, Richard, 8-9, 48n, 213n
Duse, Eleonora, 54
Dutt, R. Palme, 162
Dybenko, P.J., 124 en n

Eckstein, Emmy, 168, 171-173, 176-177, 181-183, 185-186, 188-189, 214

Edelson, Beckie, 173, 175, 187
Eliot, Charles W., 84
Ellis, Henry Havelock, 140 en n, 191
Emerson, Ralph Waldo, 26, 29, 84, 89
Engels, Friedrich, 36n, 92 en n, 94, 115

Faure, Sébastien, 151
Ferrer, Francisco, 65 en n, 84
Figner, Vera, 145-146
Fitche, Clyde, 84
Fitzgerald, M. Eleanor, 182-183, 186-187, 208
Flechine, Senya, 178
Fourier, Charles, 67 en n
Franco, Francisco, 19
Freiligrath, Ferdinand, 81
Freud, Sigmund, 14, 169-170
Frick, Henry Clay, 12-13, 102-103, 218-219

Gandhi, Mahatma, 209
Ganz, Marie, 173, 180, 187
Garrison, William, Lloyd, 88
Gary, 99
Gershoy, 208
Ghent, William J., 94 en n
Goldman, Abraham, 10
Goldman, Babsie, 183n
Goldman, Helena, 10-11
Goldman, Hermann, 10
Goldman, Lena, 10-11
Goldman, Morris, 10, 183 en n, 185
Gordon, Harry, 216
Gorki, Maxim, 156, 174
Gutenberg, Johann, 104 en n

Hamilton, 158
Harman, Moses, 81, 130
Harris, Frank, 176 en n, 185
Harris, Nellie, 176, 185
Hauptmann, Gerhart, 74, 84
Hearst, William R., 67
Helfmann, Jessie, 145
Henderson, Arthur, 199 en n
Henry, Patrick, 88
Herwegh, Georg, 81
Herrick, Robert, 39
Hillquit, Morris H., 72 en n, 94 en n
Hirschfeld, Magnus, 8, *139-152*
Hitler, Adolf, 19, 162, 203
Holmés, Francisca, 149
Hoover, Edgar J., 16
Hus, Johannes, 87

Ibsen, Henrik, 14, 18, 40, 46 en n, 68, 84n, 142
Ingersoll, Robert, 81

Jagoda, 201
Jefferson, Thomas, 88
Joedenitsj, Nikolaj J., 116 en n

Kalinin, Michail I., 118 en n
Kate, J.J.L. ten, 78n
Kennan, George, 222
Kerenski, Alexander, 116 en n
Kershner, Jacob, 11, 16
Kirchwey, Freda, *200-204*
Kloosterman, Jaap, 92n
Knopf, Alfred A., 18
Koezmin, N.N., 118-119, 122
Kollontaj, Alexandra, 109-110
Kovalevskaja, Sonja, 54, 144-145
Kovalskaja, Elizabeth, 145-146
Kozlovski, 112-113
Krafft-Ebing, Richard von, 140, 141n
Kroepskaja, N., 160
Kropotkin, Peter, 13, 32, 34, 74, 151, 156, 159, 195

Laski, Harold, *191-196*
Lehning, Arthur, 92n
Lenin, Vladimir Il., 109, 115, 118, 120 en n, 123, 159-162, 199
Levetzow, baron von, 139-152
Lincoln, Abraham, 88
Loechanovski, 66n
Luther, Martin, 87
Luxemburg, Rosa, 123n

Machno, Nestor, 122-123, 217 en n
Mackay, John Henry, 23
McKinley, William, 14, 99n, 215-216, 219
McNamara, J.B., 73 en n
McNamara, J.J., 73 en n
Malatesta, Errico, 13, 123 en n, 151, 159
Malato, Charles, 151
Mammon, koning, 74
Marholm, Laura, 54-55
Marx, Karl, 36n, 81, 92 en n, 94-96, 114-115, 142, 159-162
Mead, Margaret, 158
Michel, Louise, 13, 81, 139-152
Michelangelo, 85
Minor, Robert, 204
Mirbeau, Octave, 74, 85
Momento, 98
Mosley, Oswald E., 162 en n
Most, Johann, 12-13, 218 en n
Mühsam, Erich, 203 en n
Mussier, A., 207 en n
Mussolini, Benito, 19, 203

Nearing, Scott, 163
Nettlau, Max, 18, *153-157*, 168 en n
Nevinson, Henry, 192 en n
Nietzsche, Friedrich, 14, 59, 64, 68, 77, 142

Oerter, Fritz, 169
Oestreich, 217 en n
O'Neill, Eugene, 18
Osborne, 74
Ouida, 30

Paine, Thomas, 60, 81-82, 88, 111
Parker, Theodore, 88
Parson, Alice Beal, 158
Parsons, Albert, 217n
Parsons, Lucy, 217 en n
Paye, Bastian la, 144
Perovskaja, Sofia, 74, 81 en n, 145-146
Peters, Lowther, 158
Phillips, Stephen, 84
Phillips, Wendell, 86 en n, 88
Pilatus, Pontius, 62
Pinero, Arthur W., 39
Plunkett, Charles, 173, 180, 187
Poe, Edgar Allen, 68
Powys, John Cowper, *224-228*
Primo de Rivera, Miguel, 156 en n
Proudhon, Pierre-Joseph, 27
Pulitzer, Joseph, 67

Ramée, Louise de la, 30n
Reclus, Elisée, 151, 159
Reibrach, Jean, 56
Reitman, Ben, *164-166*, 172-175, 179-180, 186-187, 220
Renan, Ernest, 60
Rocker, Milly, 168
Rocker, Rudolf, 139n, 144n, 151, 155, 168, 217, 224
Rodin, Auguste, 74
Roosevelt, Theodore, 71, 86
Rull, Juan, 98
Russell, Bertrand, 192-193, 195

Sand, George, 54
Sandstrom, 177
Schmalhausen, Samuel D., 8 en n, *158-163*
Schuettler, 166 en n
Shaw, George Bernard, 31 en n, 160, 202
Shelley, Percy B., 81
Shippy, 101 en n
Shulman, Alix Kates, 8-9
Sinclair, Upton, 72
Sjljapnikov, Alexander, 109-110
Sluijs, Liesbeth van der, 23
Smith, E.G., 15
Socrates, 65
Spencer, Herbert, 81
Spiridonova, Maria, 66 en n, 117, 145-146
Staël, Germaine de, 50
Stalin, Jozef V., 19, 109-111,

115, 161-163, 199, 201-204
Steimer, Mollie, 182
Stein, Modest, 12
Steinlen, T., 74
Stirner, Max, 36 en n, 59, 64
Strachey, E.J., 161, 163
Strauss, David Friedrich, 60
Strindberg, August, 18, 68, 74
Sullivan, 173, 180
Swenson, Arthur, 169, 175 en n, 180, 187, 190
Switz, Ted McLean, *197-200*

Tell, Wilhelm, 87
Thoreau, Henry David, 30, 35, 84, 88, 130
Toechatsjevski, M.N., 124 en n
Toergenev, Ivan, 74, 156
Tolstoj, Leo N., 34, 68, 107, 156, 209
Torrés, Henri, 200
Traubel, Horace, 130
Tressols, 98
Trotski, Leo D., 8, 17, 109-124, 199, 201
Tsjernov, Viktor, 112
Turner, George Kibbe, 72 en n
Tyler, Wat, 87

Umberto, koning, 105-106

Vasiljev, P.D., 118 en n, 122
Vauwell, Charlotte, 148-149
Vladeck, B. Charney, 218n
Volin, Vsevolod, 217n
Volkenstein, Olga, 145-146
Voltaire, F.M. Arouet de, 111

Wagner, Richard, 14, 142, 149
Waldeck-Rousseau, Pierre, 200n
Walter, Eugene, 39
Ward, 126n
Ward, Humphrey, 84
Watson, 74
Wedekind, Frank, 74
Whitman, Walt, 68, 84, 130, 142
Wilde, Oscar, 24, 29, 140-142, 170
Wrangel, Pjotr N., 122-123
Wright, John G., 110-112, 114, 116, 118-120
Wyllie, Curzon, 107

Yanovsky, S., 170
Yawshawsky, Buck, 182
Yeats, Butler, 84
Young, 194

Zhook, Doris, 191
Zinovjev, Grigori J., 112 en n, 121-122
Zjeljabov, Andrej, 81n
Zola, Emile, 68, 77

Emma Goldman had voor het anarchisme vooral een praktische betekenis. Van haar capaciteiten als propagandiste getuigt haar autobiografie 'Mijn leven', die eerder in Nederlandse vertaling bij Het Wereldvenster verscheen. Haar bijdrage aan de anarchistische theorievorming is van minder belang geweest.

In Emma Goldmans 'Essays en brieven' kunnen wij haar leren kennen als een onverzettelijk strijdster die nooit werd gedesillusioneerd, al waren de omstandigheden nog zo ontmoedigend. Zij sprak met verve over anarchisme, liefde, emancipatie, christendom en opvoeding, waarbij zij in het vuur van het betoog tegenstrijdigheden niet altijd wist te vermijden. Dat neemt echter niet weg dat het boeiend is iemand te lezen die in haar tijd niet zonder betekenis was en dat ook nu nog is. Deze bundel essays en brieven vormt een welkome aanvulling op haar autobiografie, omdat de ideeën die haar tot zo'n kleurrijke levensloop dwongen, nu uitdrukkelijker aan de orde komen.

Bij de samenstelling van de bundel is gepoogd zo veel mogelijk over een zelfde onderwerp zowel essays als brieven op te nemen, hoewel dat niet altijd is gelukt. In de essays voert vooral het theoretisch idealisme de boventoon, in de brieven de praktijk. De selectie is, gedwongen door de enorme hoeveelheid brieven en essays, in belangrijke mate door willekeur bepaald. De essays zijn voornamelijk geschreven in de periode tussen oprichting en opheffing van het anarchistische maandblad 'Mother Earth' (1906-1917). De brieven zijn afkomstig uit haar periode van ballingschap (na 1919, toen zij de VS moest verlaten). Een belangrijk figuur met wie werd gecorrespondeerd, was Alexander Berkman, een vooraanstaande anarchist, voor wie Emma Goldman een leven lang genegenheid koesterde. Hetgeen overigens niet wegnam dat hun onderlinge briefwisseling een - soms vermakelijk - polemisch karakter kon hebben.